

AVİM
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ
Rapor • No: 15 • Haziran 2017

Belgelerin Işığında PONTUS MESELESİ

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Rapor

Ankara • 2017

AVİM Rapor No: 15

Belgelerin Işığında
PONTUS MESELESİ

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Avrasya İncelemeleri Merkezi
Haziran 2017
Ankara

AVİM Rapor No: 15

TERAZİ YAYINCILIK

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26
E-mail: terazi yayincilik@gmail.com

Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)

ISBN: 978-605-82518-4-7

YAZAR

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

TASARIM

Ruhi Alagöz

BASKI

Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

BASKI TARİHİ

Haziran 2017

© Avrasya İncelemeleri Merkezi - 2017

Her hakkı saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü izinsiz kopyalanamaz,
dağıtılamaz ya da çoğaltılamaz.

Bu ve diğer AVİM yayınlarına ulaşmak için: www.avim.org.tr adresini ziyaret Ediniz.

İÇİNDEKİLER

Sunuş	V
Yazar Hakkında	VI
Önsöz	VII
Giriş	1
1. Yunanistan'ın Kuruluşu ve Pontus Meselesi'nin Ortaya Çıkışı	1
2. Pontus/Pontos Kavramı	2
I. Milli Mücadele Öncesi Pontus Meselesi	3
1. İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Pontus Meselesi	3
2. Mondros Mütarekesi'nden Sonraki Gelişmeler	5
3. Pontus Meselesi'yle ilgili Avrupa'da Diplomatik Girişimler	6
II. Milli Mücadele'nin Başlarında Pontus Meselesi	8
1. Mayıs 1919'da Samsun'da Durum	9
2. Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'daki Yabancı Subayların Tespitleri:	10
3. Mustafa Kemal Paşa Havza'da	13
4. Kongreler Döneminde Anadolu'nun Hıristiyanlara Bakışı ve Rum Faaliyetleri	17
III. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (1920-1923)	18
1. Düzenli Ordunun Kurulmasından Önce Genel Durum	19
2. Düzenli Ordunun Kurulmasından Sonra Alınan Tedbirler	20
a) Merkez Ordusu'nun Kurulması ve Faaliyetleri	21
b) Yunan Donanmasının Karadeniz Kıyılarındaki Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler	22
c) Tepkilere Karşılık Verilmesi ve Pontusculara Karşı Mücadelenin Sürdürülmesi Kararlılığı	24
3. Pontuscuların Amasya İstiklal Mahkemesi'nde Yargılanmaları	30
4. Anadolu'daki Hıristiyan Türkler ve Gayrimüslim Halkın Tepkileri	33
a) Anadolu'daki Rumların Orijini Üzerine Görüşler	33
b) Fener Rum Patrikhanesine Tepki: Türk Ortodoks Kilisesinin Kurulması	35
5. Pontus Meselesiyle İlgili Yayınlanan Propaganda Kitapları	41
a) Yunanistan ve Ortodoks Rum Patrikhanesi Tarafından Yayınlanan Propaganda Kitapları	41
b) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Yayınlanan "Pontus Meselesi"	42
6. Anadolu'daki Rumların Yunanistan'a Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi	44
Kaynakça	46
Ekler	49

SUNUŞ

Küresel jeopolitik oluşumlar sonucu Türkiye'nin merkezi bir konuma gelmekte olduğu Avrasya coğrafyasına yönelik güncel çalışmalar yapan, bu kapsamda bölgesel ilişkilerde sorun yaratmaya devam eden Ermenistan'ın ve Ermeni diasporasının ortaya çıkardığı sorunlar üzerine derinlemesine çalışmalar yürüten Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), bölgemizde son dönemde ortaya atılan "Pontus Meselesi" konusunda da bir dizi akademik nitelikli çalışmalar başlatmıştır. Bu çerçevede, Nisan ayında Yrd. Doç. Dr. Yüksel Küçükler ve Prof. Dr. Hikmet Öksüz tarafından hazırlanan "Tarihsel Arka Planıyla Pontus Meselesi", Mayıs ayında AVİM Analisti, Teoman Ertuğrul Tulun tarafından İngilizce olarak hazırlanan "The Pontus Narrative and Hate Speech" (Pontus Anlatısı ve Nefret Söylemi) başlıklı raporlar yayınlanmıştır.

Bu kez "Pontus Meselesi" hakkında uzun yıllardan beri kapsamlı çalışmalar yapmış olan değerli bilim insanı Prof. Dr. Mesut Çapa'nın "Belgelerin Işığında Pontus Meselesi" başlıklı çalışmasını rapor şeklinde sunuyoruz. Yeni arşiv belgelerine de yer veren bu çalışmanın, konuya ilişkin olarak yapılmakta olan akademik çalışmalara önemli bir katkı sağlayacağına inanıyoruz.

Alev KILIÇ
AVİM Başkanı

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Akademik hayatına 1985 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde Araştırma görevlisi olarak başladı. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını aynı Enstitüde tamamladı.

1991 yılında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi bilim dalında Doçent unvanını kazandı. 1997 Yılında Sosyal Bilimler Eğitim Bölümünde Profesörlük kadrosuna atandı.

Eğitim Fakültelerinin yeniden yapılandırılması öncesinde, 1994-1997 tarihlerinde YÖK/Dünya Bankası Eğitimi Geliştirme Projesi çalışmalarına proje alt yöneticisi ve panelist olarak katıldı. Projeye ilgili seminer çalışmaları ve Sosyal Bilimler Öğretimi ders materyallerinin hazırlanmasında görev aldı.

Prof. Dr. Mesut ÇAPA, 2011 tarihinden bu yana Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü akademik kadrosunda görev yapmaktadır.

ÖNSÖZ

Tarihimizde, XIX. Yüzyıldan itibaren başlayan süreçte bazı “mesele”lerin her dönemde varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Batılı Büyük devletlerin, Şark Meselesi’yle (Doğu Sorunu) başlattığı ve müdahil oldukları bu süreçte her geçen gün yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunların hemen hepsinin temelinde, Müslüman olmayan azınlıklar ve bunları himaye etmeye çalışan Batılı devletlerle Rusya bulunmaktadır. Sırp ve Yunan isyanıyla başlayan bu müdahale hareketleri 1856 tarihli Islahat Fermanı’ndan sonra daha meşru hale gelmiştir.

Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet, Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde hep gündemde olan Ermeni ve Pontus Meseleleri benzer yöntemlerle günümüze kadar getirilmiştir. Türk milletinin tarih sahnesinden silinmeye çalışıldığı savaş yıllarının ürünü olan bu meselelerin, çarpıtılıp tek taraflı olarak yeniden gündeme getirilmesinin barışa katkı sağlamayacağı ortadadır. Bu tartışmaların, özellikle komşuluk ilişkilerini zedeleyeceği ve devletlerarasındaki güven duygusunu sarsacağı muhakkaktır. Bu durumda, tarihçilerin yapabileceği en önemli iş, tarihsel gerçeklerin belgelerle ortaya konulmasıdır.

Burada, Pontus Meselesi şimdiye kadar yazdıklarımın hareketle yeni arşiv belgelerinin ışığında giriş metni ve üç kısa bölüm içerisinde özetlenmektedir. Giriş’te Yunanistan’ın kuruluşuyla Pontus Meselesi’nin ortaya çıkışı ve “Pontus” kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Bölümlerde, Pontus Meselesi Milli Mücadele öncesi, Milli Mücadelenin başları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti dönemi ana başlıkları altında ele alınmaktadır. Metnin sonuna, bölümlerdeki bilgileri destekleyici belgeler konulmuştur.

Pontus Meselesi hakkında küçük bir başvuru kaynağı olarak hazırladığım bu çalışmanın konunun anlaşılmasında yararlı olacağını ümit etmekteyim. Tarihte yaşanan sorunların, eğer hatırlanacaksa, ortak acıların anlaşılmasına ve barışa katkı sağlamasına vesile olması dileğiyle, kitabın basılmasında emeği geçenlere teşekkürlerimi sunarım.

Ankara, 8 Haziran 2017

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Giriş

1. Yunanistan'ın Kuruluşu ve Pontus Meselesi'nin Ortaya Çıkışı

Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan milliyetçilik akımı, 19. Yüzyılın başından itibaren Osmanlı ülkesinde gayrimüslim topluluklar arasında bağımsızlık hareketlerine sahne oldu. Osmanlı'da Hıristiyan topluluklar arasında ilk isyanı başlatan Sırp, bunun sonucunda yarı bağımsız bir Sırp Prensiği kurmayı başardılar. Bunun ardından, 1821'de Yunan isyanı başladı. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da desteğiyle 1830'da Yunan Devleti kuruldu. Yunanistan başlangıçtan itibaren Megali İdea'yı (büyük ideal) gerçekleştirmeyi hedef olarak belirledi. Buna göre Yunanlılar, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek ülküsüyle İstanbul ve Anadolu'yu hâkimiyet alanı içerisinde görecekti.

Modernleşme çabalarının hız kazanarak Batı'yla münasebetlerin arttığı bu süreçte, gayrimüslimlerle ilgili talep ve müdahaleler her geçen gün artmıştır. Tanzimat Fermanı'nda bütün tebanın her hususta eşit kabul edilerek can, mal ve namus güvenliğinin sağlanacağına dair vaat ve uygulamalar olumsuz gidişi durduramamıştır. Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'nda müttefiki bulunduğu Avrupa devletlerinin isteği üzerine, gayrimüslimlerle ilgili olarak 1856 tarihli *Islahat Fermanı*'ni hazırlamak zorunda kaldı. Böylece İngiltere ve Fransa'nın, gayrimüslimleri bahane ederek Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalesi biraz daha kolaylaşmış oldu. Bunun sonucunda, Şark Meselesi (Doğu Sorunu) çerçevesinde Türkleri Avrupa ve Balkanlardan uzaklaştırmak ve nihayet Anadolu'da yaşayan Ermeni ve Rum gibi Hıristiyan azınlıklara muhtariyet ve bağımsızlık verilmesi süreci başlamış oldu.

Tarihte "93 Harbi" diye anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan *Berlin Antlaşması*'yla Balkanlarda Romanya, Karadağ ve Sırbistan gibi yeni bağımsız devletler kuruldu. Uluslar arası böyle bir antlaşmada, Osmanlı Devleti'nin ülkedeki Ermeniler lehine ıslahat yapması kararlaştırıldı. Bu karar, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine daha fazla müdahale edeceği anlamına geliyordu ki, öyle de olacaktır: Bu tarihten günümüze kadar bir Ermeni meselesi hep gündemde kalmıştır

Bu tarihlerde Osmanlı aydınlarının büyük kısmı, Müslim, gayrimüslim bütün tebanın adalet, hürriyet ve eşitlik içinde birlikte yaşamasına dayanan Osmanlıcılığı savunarak dış müdahaleleri önlemeye çalışmışlardır. Birinci Meşrutiyet döneminin Anayasa'sında (Kanun-ı Esasi) da, Osmanlı uyruğunda bulunan herkes "*Osmanlı*" olarak tanımlanmıştır. Ne var ki, tüm bu çabalar, arkalarına büyük devletlerin desteğini alan gayrimüslim tebanın siyasi isteklerini durduramamıştır.

Yunanistan'ın kurulmasından sonra, kilise ile yeni burjuvazinin birlikte yürüttükleri çabaların etkisiyle Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşayan Ortodoks Hıristiyan nüfus arasında kırırdanmalar başlamıştır. Orijinlerine bakılmaksızın, Anadolu'da yaşayan, Rumca veya Türkçe konuşmakta olan tüm Ortodoks Hıristiyanlar arasında Yunan milliyetçiliği yayılmaya başlayacaktır. Pontus bölgesi olarak anılan Batum'dan İnebolu'ya kadar uzanan Karadeniz kıyılarında bu düşüncenin İslahat Fermanı'ndan sonra daha fazla benimsendiği anlaşılmaktadır. Nitekim, 1870 yılında İstanbul'da yayınlanan Pontus'la ilgili bir kitapta bu düşünceler ele alınmıştır.

2. Pontus/Pontos Kavramı

Yunanistan, Pontus (Pont-Euxin) olarak bilinen Karadeniz kıyılarında Rumları “Yunanlaştırmak” amacını güdüyordu. Bunun için, eski çağlarda bu bölgede yaşamış olan Pontus Krallığı'na benzer yeni bir devlet kurulduktan sonra Enosis gerçekleştirilmeye çalışılacaktı. Aşağıda belirtileceği üzere, Pontus Krallığı'nın kurucu ve yöneticilerinin Rumluk veya Yunanlılıkla hiçbir ilgileri yoktu. Hayal edilen devletin sınırları içine bugünkü Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun sahil vilâyetleriyle, içeride Amasya ve Sivas vilâyetlerinin bir kısmı girmektedir.

Pontus/Pontos kelimesi coğrafi bir terim olarak genelde Karadeniz ve kıyıları için kullanılmıştır. Bu nedenle tarihî süreç içinde bölgede yaşamış olan herhangi bir etnik grubu ifade etmemektedir. Pontus adı, kaynaklarda Grekler zamanından itibaren geçmekle birlikte, yaygın olarak Pontus Krallığı (Pont Devleti) dolayısıyla kullanılmaya başlamıştır.

İran asıllı *Mithradates Sülalesi* tarafından Amasya merkez olmak üzere kurulan Pontus Krallığı (M.Ö.281-M.S.63), tarihte “Pontus” adıyla anılan tek devlet olmuştur. Bu sülalenin en dirayetli hükümdarı olan VI. Mithradates, Anadolu üzerinde Roma'yla mücadeleye girişerek uzun süre direnmiştir. Pontus Krallığı, tarihte Anadolu'da kurulan devletler içinde ilk defa ay-yıldız motifini devlet sembolü olarak kullanmıştır.¹ İran asıllı bir hanedan tarafından kurulmuş olan bu krallığın, zaman içinde bölgedeki diğer etnik topluluklardan ve kültürlerden etkilendiği söylenebilir.

Romalılar tarafından Pontus Krallığı'na son verilmesinden sonra, Anadolu'da bu adla bir başka devlet kurulmamıştır. Bu sebeple Komnenos hanedanının, Latinlerin İstanbul'u işgali üzerine kurmuş olduğu *Trabzon Devleti*'nin (1204-1461) “Rum Pontus” İmparatorluğu olarak adlandırılması.² tarihi gerçeklere uygun düşmemektedir.

1 Mahmut Goloğlu, Anadolu'nun Millî Devleti Pontus, Ankara 1973, s. XVI.

2 Goloğlu, A.g.e., s. XVI. Şehabeddin Tekindağ, “Trabzon”, İslam Ansiklopedisi, C. 12/1, s. 458.

Karadeniz’de koloniler kurmuş olan Grekler, başlangıcında birçok zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu tarihlerde Pontus adı, Karadeniz kıyılarında yaşayan ve yabancılara fazla iyi davranmayan topluluklar için kullanılmıştır. Bundan dolayı Karadeniz’e önceleri Pontos Axeinos/Axenos (konuk/yabancı sevmeyen deniz) adını verdiler. Koloniler kurduktan sonra ise, Karadeniz’i Pontos Euxenos (konuksever deniz) şeklinde adlandırmışlardır.³ Pontus adı daha sonra Karadeniz ve Karadeniz kıyılarını kapsayan bir kavram olarak kullanılmıştır.

I. Milli Mücadele Öncesi Pontus Meselesi

1. İkinci Meşrutiyet’ten Milli Mücadele’ye Pontus Meselesi

23 Temmuz 1908’de Meşrutiyet’in ikinci defa ilanı Osmanlı ülkesinin birçok yerinde sevinçle karşılanmıştır. Özellikle Makedonya’da gayrimüslim topluluklarının da katılımıyla kardeşlik havası içinde kutlanmıştır. Ne var ki, bu iyimserlik dolu hava pek uzun sürmedi. Kısa bir süre sonra Girit Yunanistan’a geçti. Bulgaristan Bağımsızlığını ilan etti. Mebusan Meclisi’ne katılan Osmanlı milletvekilleri arasında da ayrılık düşünceleri açıkça ifade edilmeye başlandı. Birkaç yıl sonra Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti’ne karşı birleşerek kısa sürede büyük bir başarı kazandılar. Beklenmeyen bu yenilginin ardından Osmanlıcılık, bir başka ifadeyle “ittihat-ı anasır” (unsurların birliği) düşüncesinden vazgeçilerek Türkçülük önem kazanmaya başladı.

İkinci Meşrutiyet’in getirdiği özgürlük havası içinde Pontuscular çalışmalarını gizleme ihtiyacını duymadılar. Öyle ki, mektuplarının sonlarına “Yaşa Yunan, yaşa Pontus” sözlerini çekinmeden ekleyebiliyorlardı.⁴ 1904 yılında Merzifon Amerikan Koleji’nde öğretmen ve öğrenciler tarafından gizlice kurulan Pontus Cemiyeti faaliyetlerini artırdı. Bu cemiyet “Rum İrfanperver” (Rum Bilgisever), “Pontus” ve müzik kulüplerinden oluşmaktaydı. Cemiyet 1910 yılında “Pontus” adlı bir dergi yayınlarak çalışmalarını ilmî bir zemine oturtmaya çalıştı. Pontus Cemiyeti başkanı Papadopulos’un 1908’de Samsun’da kurulan “Rum Teceddüd ve İhya Cemiyeti”ne gönderdiği kutlama yazısı, aynı zamanda bu cemiyetin gaye ve çalışmalarını da göstermektedir. Pontus Cemiyeti’nin bayrağı, cemiyetin işaretleri ve rumuzları, Yunanlılarinkiyile büyük benzerlik gösteriyordu. Bunlar din kisvesi altında Rumları en kanlı olaylara tahrik ve teşvik ediyorlardı. Cemiyetin kurucuları ve üyeleri Fener Rum Patrikhanesi tarafından seçilmişlerdi. Hepsi de Yunanlılık ve Etnik-i Eterya ruhuyla çalışıyorlardı.

3 Mehmet Tezcan, Mehmet; “Pontos Krallığı (M.Ö.III-M.S. IV. Yüzyıl)”, Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu, (Editör:Veysel Usta), Trabzon 2007, s.77-78.

4 Goloğlu, A.g.e., s.234-238.

Balkan Savaşları, Pontus Meselesi'nde yeni bir başlangıç noktasını oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı'nda seferberlik ilanı özellikle Samsun ve çevresindeki Rumlar tarafından iyi karşılanmamıştır. Kilise ve okullarında yapılan propagandanın etkisiyle kurtarıcı olarak gördükleri Balkan devletlerine karşı yapılacak bir savaşı hoş karşılamamışlardır. Cepheden kaçanlar çeteler kurmuşlardır. Ayrıca, Balkan göçmenlerinin kendi köylerine yerleştirilmelerine de karşı çıkmışlardır.⁵

Kurulması hayal edilen Rum Pontus devletinin merkezi durumundaki Samsun'a Türkiye dışından Rum göçmenler getirilerek yerleştirilmiştir. Bu işi yürütmek üzere Rum Göçmenler Cemiyeti (Rum Muhacirin Cemiyeti) kurulmuştu. Aynı dönemde Pontusçuluk çalışmalarına Doğu Karadeniz'de de hız verilmişti. Meşrutiyet'in ilanından sonra Trabzon ve çevresinde Müslümanlar arasında Hıristiyanlaştırma/Rumlaştırma propagandası başlatılmıştır. Özellikle Maçka'da Hıristiyanlaştırma vakaları artmıştır.⁶ Trabzon Valisi Mehmet Ali (Aynî) Bey, bu propagandaları etkisiz kılmak amacıyla sadece Maçka'da birçok okul açmıştır.

Pontus Meselesi, daha sonra Hıristiyanlık meselesi olmaktan çıkartılarak bir "Yunanlılık" konusu oldu. Trabzon Yunan Konsolosluğu, 18 Ekim 1912'de Trabzon Metropolitine bir yazı göndererek, Yunan Kralı I. Yorgi'nin isim günü olan 23 Nisan'da Aya Gregoriyos kilisesinde tören yapılmasını istedi.⁷

Birinci Dünya Savaşı'nda, bölgedeki Rumların çoğu Osmanlı Devletinin yanında yer almayıp işgal güçleriyle işbirliği yaptılar. Rum çete reislerinden Vasil Usta ve Trabzon Metropoliti Hrisantos bu isimlerin başında gelmektedir.⁸ 1916'da Trabzon'u işgal eden Rus kuvvetleriyle işbirliği yapan Hrisantos, çoğunluğu Rum olan bir Belediye Meclisi kurdu. Pontusçu Rum çeteleri, işgal güçlerinin yardımlarıyla bağımsızlık için silahlanmaya başladılar. Diğer taraftan Ruslar lehine casusluk faaliyetlerinde bulundular. Karadeniz'de Rum nüfusunu artırmak gayesiyle dışarıdan göçmen getirilmeye çalışıldı. Osmanlı Devletinin tebası olan Rumlar arasında devletin kararlarına karşı itaatsizlik başladı. Rumlardan bir kısmı seferberlik emrine uymayarak dağa çıkıp çeteciliğe başladılar. Pontusçu Rumlar, savaşın sonlarına doğru Rusya'nın İtilaf Devletleri safından ayrılması üzerine, önemli bir destekten mahrum kaldılar. Bunların bir kısmı Rusya'ya göç etti.

5 Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", Toplum ve Bilim, 43/44 Güz 1988-Kış 1989, s.36-37. Ayrıca bkz. Mesut Çapa, "Giresun Mutasarrıfının Pontus Meselesiyle İlgili Bir Raporu", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD), Sayı:29, Temmuz 1987, s. 54 - 58.

6 Çapa, "Giresun Mutasarrıfının Pontus Meselesiyle İlgili Bir Raporu", s.35-36.

7 Goloğlu, A.g.e., s.238.

8 Yerasimos, A.g. m., s. 37-41.

2. Mondros Mütarekesi'nden Sonraki Gelişmeler

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri, Anadolu'nun muhtelif yerlerine kontrol subayları gönderdiler. Karadeniz bölgesindeki Rum unsurlar İngilizler ve Yunanlılar tarafından desteklendiler.

Bu tarihlerde Rusya'dan Karadeniz kıyılarına Rum göçmenler gelmeye başladılar. Mütareke'nin ilk altı ayında yerli Rumlarla birlikte çoğu silahlı olmak üzere, Trabzon vilayetine sekiz bini aşkın göçmen Rum geldi. Dâhiliye Nezareti'ne (İçişleri Bakanlığı) göre, Rusya'dan Trabzon'a dönen 4.314 Rum'dan 25 kadarı Yunan uyruğundan olup, diğerleri Vilayet halkındandı. Aynı tarihlerde Ordu kazasına 1.350, Giresun kazasına 525 yerli Rum gelmişti. Bununla birlikte, Trabzon'da birkaç istisna dışında herhangi bir olay yaşanmadığı gibi, İtilaf Devletlerinin iddialarının aksine, Rumlara karşı herhangi bir baskı söz konusu değildi. Kâzım Karabekir 24 Ağustos 1919'da Harbiye Nezareti'ne, “şimdilik Trabzon Vilayeti dâhilinde bazı siyasî Rum çeteleri ve Kızılhaç şeklinde gelen propagandacıların tahrik ve teşviklerine rağmen” Rumlarla Türkler arasında hiçbir olay çıkmadığını bildirmişti.⁹ Bu tarihlerde Samsun kıyılarına da yoğun bir Rum göçü başlamıştı. Novorossisk'ten gelen 580 Rum göçmen 17 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı.¹⁰

Mütareke'den sonra Ortodoks Fener Rum Patrikhanesi, “esaret altındaki Yunanlar”ın kurtuluşunu destekleyerek adeta Pontusculuğun merkezi haline gelmiştir. İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından fiili işgalinin ardından Patrikhane'nin korunması için bir Yunan bölüğü görevlendirilmiştir. Patrikhane, 21 Ocak 1919'da Rum okullarında Türkçe öğretilmesini yasaklamıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali üzerine İstanbul'daki Ortodoks kiliselerinin cemaat önderleri tarafından Yunan devletiyle birleşme kararı alınmıştır. Yine aynı tarihlerde, Osmanlı hükümetinin ülkeyi idare edecek durumda olmadığını iddia eden Patrikhane, Bâb-ı Âli'yle doğrudan temas kurmayı reddetmiştir.¹¹ Patrikhane tarafından 14 Kasım 1918'de “Patrikhane Tehcir Edilmiş Rum Ahali Merkezi Komitesi” kuruldu. Komitenin gayesi, Cihan Harbi sırasında sürgün edilmiş Rumların yeniden iskânı çalışmalarını yürütmektir.¹²

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türklere karşı intikam hissiyle harekete geçen Rum çetecileri, Samsun ve çevresindeki İngiliz asker ve subaylarından cesaret almaktaydılar. Samsun ve çevresinde etkili olan İngilizler, adeta Rum çetecilerin hamiliğini üslendiler: Genel aftan istifade ederek dağdan inen

9 ATASE Arşivi, Kls.88, Ds. 140-32, fh.26.

10 Yerasimos, A.g.m., s.45.

11 Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol 'Hıristiyan Türkler' ve Papa Eftim, İstanbul 2016, s. 36-37.

12 Foti, A.g.e., s.75.

çeteler, omuzlarında silahlarıyla istedikleri yerde gezebiliyorlardı. Bütün bunlar kontrol subaylarının gözleri önünde cereyan ediyordu. Bölgedeki asayişsizliğin çoğu Rumlardan kaynaklanmakla birlikte, İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilciliklerine şikâyet dilekçeleri gönderenler de yine onlardı.

9 Mart 1919'da Samsun'a çıkarılan 200 kişilik İngiliz müfrezesi, Rumların sevinç gösterileri arasında karşılanmıştı. Bu kuvvetlerin küçük bir kısmını Mütareke hükümlerine aykırı olarak, Ermeni ve Rumları korumak bahanesiyle Merzifon'a göndermişlerdir. Böylece İngilizler, asayişi sağlamak amacıyla 30 Mart'ta Merzifon'u işgal etmişlerdir. Ardından, hapisanede bulunan bütün Rumları tahliye ettirdiler. Bundan sonra Pontusçu çetelerin Müslüman halka karşı zulüm ve baskıları daha da artmıştır. Bu durum karşısında Türkler her türlü savunma vasıtasından mahrum bulunuyorlardı. Büyük bir köyde bile iki tüfek bulmak mümkün değildi. İşgal kuvvetlerine güvenen Rumlar, Türk köylerini bastılar ve her yerde soygun ve öldürme olayları artmağa başladı. Bu durum karşısında, "Hükümet içinde hükümet yapan mümessiller, otomobillerinin içinde gezdirdikleri eski uşaklarımızın, nankör tebamızın ufak bir işaretiyle hapisanede ki Rum ve Ermeni canilerini tahliye ediyor, yerlerine ma'sum ve bîgünâh (günahsız) Türkleri dolduruyorlardı".¹³

3. Pontus Meselesi'yle ilgili Avrupa'da Diplomatik Girişimler

Mondros Mütarekesi'nden sonra Avrupa'da teşkilatlanan Pontuscular diplomatik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Pontus Meselesini Avrupa'ya taşıyanların başında Trabzon Rum Metropolidi Hirisantos ile Marsilya'da yerleşmiş Giresun'lu bir iş adamı K. G.Konstantinidis geliyordu.

Giresun'un eski Belediye başkanlarından Kaptan Yorgi'nin oğlu olan Konstantinidis, Avrupa'daki Pontuscuları teşkilâtlandırmaya çalışmıştır. Marsilya'da toplanan "*Dışardaki Pontuslular Kongresi*"nin başkanlığını yapıyordu. 4 Şubat 1918'de ilk defa toplanan kongrede uzun bir konuşma yaptı. Troçki'ye bir telgraf çekerek kurulacak Pontus devleti için yardım istedi.¹⁴ Konstantinidis, bir yandan Hirisantos'la irtibatını sürdürürken, diğer yandan da Trabzon'da yayınlanan Rum *Epohi* gazetesine Pontus teziyle ilgili mektuplar gönderiyordu. Konstantinidis daha sonra topladığı kongrelerde Pontus tezini savunmayı sürdürdü. Kasım ayının sonunda Marsilya'da toplanan kongrenin ardından kaleme aldığı Pontus'un milli talepleri konusundaki notayı Büyük devletlere gönderdi. Notada, "Sınırları doğuda Kafkasya ve Batum, güneyde Ermenistan tarafından çizilen ve batıda Sinop'un batısına kadar uzanan muhteşem Pontus eyaleti, adalet ve ulusların kendi kaderlerini

13 Zübeyirzade M. Fuad, Yurdumuz, Vatan Matbaası, İstanbul 1341, s. 32.

14 Mesut Çapa, Pontus Meselesi, Trabzon 2001, s. 64-65.

belirleme ilkelerine dayanarak, müttefik kuvvetler ve Amerika Birleşik Devletleri'nden eski Trabzon İmparatorluğu'nun ihyasını ve özerk bir cumhuriyet yapılmasını istemektedir.” denilmektedir. Konstantinidis'e göre, bu sınırlar içerisinde yaklaşık iki milyon Rum yaşamaktaydı. “Pont-Euxin asıllı kongre başkanı C.G. Constantinides” imzalı bu nota 2 Aralık 1918'de Foreign Office'e ulaştı. Arnold Toynbee, bu yazıda verilen istatistiklerle sınırların gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir.¹⁵

Birinci Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan devletler, sürekli bir barışın sağlanabilmesi için 18 Ocak 1919 günü *Paris Barış Konferansı*'nda bir araya geldiler. Başlangıçta 32 devletin katıldığı Konferans'a daha ziyade Amerika Birleşik Devleti Başkanı Wilson ile İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Fransa Başbakanı Clemenceau önderlik etmişlerdir. Osmanlı Devletiyle ilgili anlaşma görüşmeleri, diğer mağlup devletlerle yapılan anlaşmalardan sonraya bırakılmıştı. Bu durum, Müttefik devletlerin Türkiye'nin paylaşılmasıyla ilgili aralarında yaşadıkları zorluklardan kaynaklanıyordu. Savaş yıllarında kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşmaların yanı sıra; Osmanlı ülkesindeki Türk olmayan unsurların (Ermeniler, Rumlar vd.) da toprak taleplerinde bulunmaları Osmanlı barışını daha karmaşık bir hale getirmiştir.

Konferans'ta, Türkiye Ermenilerinin önderi olarak tanıtılan Bogos Nubar Paşa, Türkiye topraklarında bağımsız bir Ermenistan kurulması için büyük bir çaba harcadı. Konferans'a, Karadeniz Rumları adına Trabzon Rum Metropoliti Hirisantos katıldı. Hirisantos, 2 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'na sunduğu memarondumda Pontuscu Rumların iddialarını dile getirdi. Hirisantos bildirisinde, bölgedeki Rum nüfusunu Konstantinidis kadar abartmamakla birlikte, Türk ve Rum nüfusunu eşit gösterebilmek için kendince birtakım hesaplamalar yapmıştır. Pontus Rumlarının oybirliğine dayandığını iddia ederek nüfusu tamamen Müslüman olan Rize dışında, tek bir devletin yönetimi altında özerk bir Pontus kurulmasını; Trabzon, Samsun, Sinop, Amasya ve Şebinkarahisar'ın bu yönetimin sınırları içine alınmasını istemiştir. Ayrıca, “özerk devletin” ileride kurulacak Ermenistan devletiyle işbirliği yapacağını söylemiştir. Pontus devleti kurulması yönündeki tezlerini tanıtmaya, taraftar kazanmaya ve Paris Barış Konferansı üzerinde etki yapmaya çalışan Hirisantos, bu muhtırayı 25 Mayıs 1919'da, o sırada Paris'te bulunan İngiltere Başbakanı Lloyd George'a da göndermiştir. Hirisantos'un istek ve önerileri İtilâf Devletleri tarafından pek ciddiye alınmamış; ancak, Yunan propagandasına yardımcı olmuştur. Hirisantos, 23 Temmuz 1919'da Londra'ya geçerek İngiliz yetkilileriyle görüşmüştür.¹⁶

Yunanistan adına Konferansa katılan Başbakan Venizelos, öncelikle Batı Anadolu (İonia) olmak üzere Anadolu'da toprak talebinde bulunuyordu.

15 Yerasimos, A.g.m., s.48.

16 Çapa, Pontus Meselesi, s. 23-24, 59.

Venizelos'un, İnebolu-Batum arasında kurulması öngörülen Rum-Pontus devletine fazla ilgi gösterdiği söylenemez. Paris Barış Konferansı'nda 21 Şubat günü yaptığı konuşmada "Pontus"un bağımsız bir Rum Cumhuriyeti olması yanında Ermenistan'a katılmasını da uygun görüyordu. Onun öncelikli amacı, Türkiye'nin doğu sınırlarına çevrilen İtilâf Devletlerinin dikkatini, Enosis'i gerçekleştirmeye çalıştığı Batı Anadolu sınırlarından uzak tutmaktı.

Yunanlılar, Büyük devletleri işgale ikna edebilmek için, Türklerin Anadolu'daki Rumlara büyük bir baskı uyguladıklarını ileri sürmüşlerdir. Bunu yerli Rumların birtakım iddialarıyla da desteklemişlerdir. Venizelos, ayrıca sunduğu, tahrif edilmiş nüfus istatistikleriyle bölgedeki Rum nüfusun çoğunlukta olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Venizelos'a karşı büyük bir hayranlık duyan İngiltere Başbakanı Lloyd George bu iddialara inanmaktaydı. Nihayet Paris Barış Konferansı'nda Yunanlıların İzmir'e çıkarılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Yunanlılar, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkararak Anadolu'yu işgale başlamışlardır.

Trabzon Rum Metropoliti Hirisantos Avrupa'da gereken desteği bulamamış, hatta Venizelos bile Trabzon'un Ermenilere verilmesi önerisine pek ses çıkarmamıştı. Pontus devleti kurulması çarelerini araştırmak amacıyla Avrupa'ya gitmiş olan Hirisantos'un, Trabzon'a döndükten sonra verdiği demeçler Müslüman Türk kesimi arasında hayret ve şüphe uyandırmıştır. Trabzon'da yayınlanan *İstikbal* gazetesi başyazarı Faik Ahmet (Barutçu) Bey'le yaptığı görüşmesinde şu üç hususu vurgulamıştır: Trabzon'da bir Ermeni idaresi kurulması imkânsızdır ve onların buna hiçbir hakları yoktur. Türk ve Rumların müşterek olarak yaşamaları kendi menfaatleri gereğidir. Son olarak, bütün unsurlar birlikte çalışarak bir "Anadolu medeniyeti" yaratmaya çalışmalıdırlar.¹⁷

Türkler ile Rumlar arasında birlik ve dayanışmanın gereğinden bahseden Hirisantos'un, kısa bir süre sonra bu temenni ve önerilerinde samimi olmadığı anlaşılacaktı. 1919 yılı sonlarında Batum, Tiflis ve Erivan'da Rum dernekleri ve Ermenilerle yaptığı görüşmelerde bölgede alternatif devlet arayışlarına girişecektir. 1920 yılında Atina, Paris, Londra ve San Remo'da görüşmelerde bulunan Trabzon Rum Metropoliti, Pontusculukla ilgili faaliyetlerini 1920'de Türkiye'den ayrıldıktan sonra da sürdürmüştür.

II. Milli Mücadele'nin Başlarında Pontus Meselesi

Yakın Türk Tarihinde 1919-1922 yılları Milli Mücadele (İstiklâl Harbi, Kurtuluş Savaşı) dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemdeki

17 Çapa, Pontus Meselesi, s. 60-61.

mücadelenin büyük kısmı Yunan işgali ve Yunanistan'ın da müdahil olduğu Pontus isyanına karşı verilmiştir.

Yunanistan'ın kuruluşuyla birlikte, Megali İdea'nın bir sonucu olarak ortaya çıkan Pontus Meselesi, Millî Mücadele döneminde de çözümlenmesi gereken en önemli sorunlardan biri olmuştur. Rumlar, Batum'dan İnebolu'ya kadar uzanan Karadeniz kıyılarında bir Rum-Pontus devleti kurmak için diplomatik ve çetecilik faaliyetlerini bu dönemde de sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Trabzon adeta diplomatik faaliyetlerin, Samsun ise çeteciliğin merkezi olmuştur.

1. Mayıs 1919'da Samsun'da Durum

Mustafa Kemal, Büyük Nutku'nda, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı sırada Türkiye'nin içinde bulunduğu genel manzarayı bütün ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

1919'un başlarından itibaren Samsun ve çevresi önemli ölçüde Pontuscuların kontrolü altına girmiştir. Rum çetecilerinin bu kadar güçlenmesinde bölgedeki İtilaf Devletleri subaylarının, özellikle İngiliz kontrol subaylarının büyük rolü olmuştur. Hedeflerine ulaşabilmenin an meselesi olduğunu düşünen Rumlar, artık hiçbir faaliyetlerini gizleme ihtiyacı duymamışlardır. Samsunlu Rumlar, 7 Nisan'da Yunan bağımsızlığının yıldönümünü büyük bir törenle kutlamışlardır. İngiliz kontrol subayı Salter, metropolit Germanos'un başkanlığında Rum eşraftan oluşan bir komite kurdurmuştur. Bu komitenin köylere kadar uzanan alt komiteleri bulunmaktaydı. Aynı tarihlerde Trabzon'da Fransız konsolosu Lepissier, Pontus hareketinin resmiyet kazanmak üzere olduğunu bildirmiştir. Samsun Metropolit Germanos'un çete reislerini Samsun'da toplayıp örgütlediği tarihlerde, Yunan bandıralı *Ioannia* adlı gemi bir Yunan Kızılhaç heyetini Samsun limanına bıraktı. *Ioannia*'nın Giresun, Trabzon, Batum ve Sohum'a kadar uzanan yolculuğuna Germanos da katıldı. Gemi 18 Mayıs 1919'da İstanbul'a döndü.¹⁸ Samsun'da Pontus teşkilatlanması, yerel Türk askeri gücünün sınırlandırılması halinde tamamlanmış olacaktı.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı günlerde İstanbul fiilen işgal altındaydı. Samsun ve Merzifon'da İngiliz işgal güçleri bulunuyordu. Pontus Meselesi, devam etmekte olan Paris Barış Konferansı'na taşınmıştı. Trabzon Metropoliti Hirisantos diplomatik faaliyetlerini sürdürmekteydi. Paris Barış Konferansı'nda alınan kararla 15 Mayıs 1919 günü İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri Batıda Anadolu'da ilerlemekteydi. Yerli Rumlar bu işgali sevinçle karşılanmaktaydılar. Samsun'da Müslüman halk Pontus çetelerinin baskıları

18 Yerasimos, A.g.m., s.44.

altında çaresiz beklemekteydi. Mustafa Kemal'in deyimiyile, "ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı";¹⁹ Paris Barış Konferansı'nda bunun da paylaşılması için müzakereler sürüyordu.

2. Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'daki Yabancı Subayların Tespitleri

Samsun ve çevresinde bu olaylar yaşanırken Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Müfettişliği (daha sonra Üçüncü Ordu) göreviyle İstanbul'dan hareket ederek 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktı. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkması Pontuscuların bütün planlarını altüst etmiştir. Müfettişlik bölgesi dâhilinde askerî ve mülkî yetkilere sahip olan Mustafa Kemal'in başlıca görevleri şunlardı:

"Bölgede iç güvenliğin sağlanarak yerleştirilmesi ve bu asayişsizliğin ortaya çıkış sebeplerinin tespiti.

Bölgede, ötede- beride dağınık bir halde varlığından söz edilen silah ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak uygun yerlerde toplanması ve muhafaza altına alınması.

Çeşitli yerlerde birtakım komiteler bulunduğu, bunların asker toplamakta oldukları ve ordunun resmî olmayan bir şekilde bunları koruduğu ileri sürülüyor. Böyle komiteler mevcut olup, asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa, kesinlikle men edilerek bu çeşit bağımsız komitelerin de kaldırılması."²⁰

Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan sonra İstanbul'da Sadrazamlık ve Harbiye Nezareti'ne asayişsizliğin sebepleri ve Rum çetelerinin faaliyetleriyle ilgili raporlar göndermeye başladı. 22 Mayıs tarihli raporunda, Samsun'daki eşkıyalığın sebep ve faillerinin İngilizler olduğunu bildirmiştir.

Mustafa Kemal'in, Samsun'dan gönderdiği ilk raporlara göre Samsun, Çarşamba ve Bafra'da kırk kadar Rum çetesi siyasî bir gaye etrafında çalışıyordu. Müslüman çetelerinin kuruluşları siyasî amaca yönelik değildi. Yine Nutuk'ta belirtildiği gibi, "Gerçekten Samsun ve dolaylarında Rum çetelerinin Müslüman halka tecavüzü ve zaten vasıtasız bırakılmış olan mahallî hükümetin yabancıların müdahaleleri yüzünden hiçbir tedbir alamaması, durumu güçleştirmişti".²¹ Mustafa Kemal, Rum çetelerinin Rum-Pontus devleti kurmak için çalıştıklarını bir raporunda şöyle ifade etmiştir:

19 Atatürk, Nutuk-Söylev, C.I, Ankara, 1981, s.18-19.

20 Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Ankara 1982, Belge-21.

21 Nutuk-Söylev, s.24-25.

“Ateşkesten sonra bütün Rumlar, Yunanlılık milli emelleri ile her tarafta şımarıdıkları gibi, bu bölgede de Pont (Pontus) hükümetinin kurulması gibi bir safсата etrafında toplanmış ve bütün Rum çeteleri düzenli bir program altında tamamen siyasî bir hüviyet kazanmışlardır. Livânın (Samsun) bütün Rumlarının çeteleriyle beraber siyasî maksatla Samsun’daki Rum Komitesi ve özellikle Rum Metropoliti Germanos tarafından idare edilmekte olduğu kesindir. Bu husus, bizzat görüştüğüm Fransız Jandarma Subayı Mösyö Favro tarafından da farkında olmadan ifade edilmiştir.”²²

Mustafa Kemal Paşa’nın söz konusu raporunda ayrıca şunlara yer verilmektedir:

“... Şu son zamanlarda Samsun ve çevresindeki Rumluk nüfusunu artırmak için Rusya’da ne kadar Rum varsa göçe zorlanırken, bir kısım çeteler de gizlice deniz vasıtalarıyla bazı sahil bölgelerine çıkarılmış ve içerdekiler kuvvetlendirilmiştir. İç güvenliğinin sağlanması için gerekli olan kuvvetin miktarı düşünülmeden, asker terhis edildiğinden takip kuvvetleri azalmış olduğu gibi, Jandarma kuvveti esasen yok denecek kadar az olduğundan Rum eşkıyalarının meydan bulmasına sebep olmuştur. Bugün Samsun kazasında otuz üç, Çarşamba kazasında iki, Bafra kazasında üç olmak üzere toplam olarak başkanlarının isimleri ve faaliyet bölgeleri tespit edilmiş kırk kadar Rum çetesi vardır. Bunların siyasî maksatlarla giriştikleri çılgınca tecavüz ve saldırılara hedef olan İslam halkı, mahallî idare tarafından korunamadığından dolayı, olağanüstü telaş ve heyecana kapılarak Livâ dâhilinde kalan bazı İslam çetelerinden can ve mallarının korunması için yardım istemeye hatta fidye karşılığında bazı Laz çetelerini Trabzon tarafından getirterek, mal ve ırzlarını koruma zorunda kalmışlardır. ... Buraya geldiğimi haber alan köylüler, bizzat gözyaşları içinde başvurarak durumlarını arz etmekte ve bunlardan bazıları kendilerine saldıran Rum eşkıya reislerinin isimlerini söylemekten kaçınmaktadırlar.”²³

25 Mayıs’ta Samsun’dan Havza’ya geçen Mustafa Kemal Paşa, burada millî uyanışın sağlanması yolunda önemli adımlar atmıştır. Havza’dan İstanbul’a gönderdiği 5 Haziran 1919 tarihli raporda da Rum çeteleri hakkında bilgi vermektedir. Rumlar, “nispetsiz derecede azınlıklarına rağmen” Amasya ve Tokat sancaklarında da, aynı Samsun’da olduğu gibi çetecilik ve siyasî amaçlı teşkilat kurup faaliyet gösteriyorlardı. Özellikle Samsun’la sınır olması sebebiyle Amasya sınırları içinde yirmi bir Rum çetesi mevcuttu. Tokat’ta da

22 Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge-29, s. 34.

23 Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 31-32.

yine Samsun sınırında, Amasya'nın Lâdik ilçesi doğusunda Erbaa ilçesinde, kısmen de Niksar'da mevcudu kalabalık beş Rum çetesi bulunuyordu. Mustafa Kemal'in ifadesiyle, "Hıristiyan azınlıkları şımartıp, çılgınca hareketlere yönelten Rum ve Ermeni kundakçıları asayişî yabancılara karşı bozuk göstermek, işgal ve müdahaleye davet etmek, özellikle yabancı subayların bulunduğu yerlerde hükümetle (devlet makamlarıyla) hiç temas etmeyerek doğruca yabancılara müracaat etmek suretiyle İslamlar aleyhine olaylar çıkartılması gibi tutum ve davranışlarını sürdürüyorlardı".²⁴

Bafra, Havza ve Tokat'ta meşhur birçok Rum çetesi faaliyet halindeydiler. Başlangıçta adi eşkıyalıkla uğraşan Türk çeteleri, Rumların zulümleri karşısında Rum çetelerine karşı mücadeleye giriştiler. Ayrıca Rum vahşetinden korunmak amacıyla yeni çeteler oluşturdular.

Pontusçu Rum çetelerin faaliyetleri bölgede görevli İtilaf Devletleri subaylarının raporlarında da yer almaktadır. Bu raporlarda Samsun metropoliteninin hırslı ve katı bir Pontusçu olduğu vurgulanmaktadır. İngiliz yarbayı Ian Smith 13 Temmuz 1919 tarihli raporunda, Türk birliklerinin kontrolü altında bulunan Samsun'dan Amasya-Sivas'a kadar uzanan ana yolun kervanlar ve yolcular için emniyetli olduğunu belirtmiştir. Genel olarak sivil Türk ve Rumlar silaha sahiptiler. Rum ve Türk köyleri birbirlerinden korkuyorlardı. Smith, Samsun'un Ortodoks piskoposunun görevden alınmasının uygun olacağı kanaatindeydi. Germanos, bölgede Pontus propagandasını yürütenlerin başında geliyordu. Aynı zamanda Rum çeteleri de onun kontrolü altında bulunuyordu. Düşüncelerinde oldukça katı ve hoşgörüsüzdü: "Bir Helenist olarak hırslarının ve amaçlarının sınırı yoktur."²⁵ İngiliz yarbayının tahminine göre Rum çeteler 3.000 silahlı güce sahiptiler. Ağustos başında Karadeniz kıyılarını ziyaret eden Amerikan konsoloslu Chessbrough da aşırı hırslı biri olarak gördüğü Germanos'u çok ağır ifadelerle tanımlamaktadır. Konsolos, Samsun yöresindeki Rum çetelerinden bazılarının İngiliz ajanları tarafından oluşturuldukları kanaatindeydi.²⁶

İngiliz subayı J.S. Perring, 25 Temmuz 1919 tarihli raporunda Türk ve Rum çeteleri hakkında şu değerlendirmede bulunuyordu: Türk çeteleri, Hıristiyan ve Türk ayırmaksızın soygun ve cinayet faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Bunların inkılâpçı fikirlerle alakaları yoktu. Rum çeteleri ise intikam hissiyle hareket ediyorlar ve sadece Müslümanlara saldırıyorlardı. Samsun'da çetecilik faaliyetlerinin arttığı bu tarihlerde, Rumlar, İtilaf Devletlerinin kontrolü altındaki bölgede asayişin yerinde olduğunu, Yunan Kızılhaçı'nın burada yoğun faaliyette bulunduğu şeklinde propaganda yaparak Rusya'daki Rumları

24 Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belgeler: 34-36.

25 Foreign Office (FO), 371/4158.

26 Yerasimos, A.g.e., s.47.

Samsun'a göçe davet ediyorlardı. Türk yetkililer ise buna karşı koymak için hazırlanıyorlardı.²⁷

3. Mustafa Kemal Paşa Havza'da

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da kaldığı süre içinde (25 Mayıs-12 Haziran 1919) millî uyanışın sağlanması yolunda önemli adımlar attı. Yakın çevresinde halkla, ordu, mülkî yetkililer, millî cemiyetler ve İstanbul'daki resmî makamlarla yazışmalarda bulundu. İzmir'in işgali dolayısıyla mitingler yapılmasını istedi; Paris Barış Konferansı'nda savunulması gereken düşünceleri halka duyurdu; İngiliz Muhipler Cemiyeti adına belediye başkanlarına gönderilen telgrafi etkisiz kılmaya çalıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Havza'nın ileri gelenleriyle yaptığı görüşmede, memleketin içinde bulunduğu olağanüstü durumdan bahsederken, "Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız" demiştir. Daha sonra düşüncelerini şu cümlelerle açıklamıştır: "Bizi öldürmek değil, canlı mezara atmak istiyorlar. Şimdi çukurun kenarındayız. Son bir cüret belki bizi kurtarabilir, zaten başka türlü de avdet (dönüş) imkânı yoktur." 26 Mayıs günü Mustafa Kemal Belediye Başkanı İbrahim Efendiyle yaptığı görüşmede Havza'daki dernekler ve Pontusçuların faaliyetleri hakkında bilgi istedi. Kazada, İttihat ve Terakki Cemiyeti feshedildiğinden yalnız Reddi İlhak Cemiyeti mevcuttu. İbrahim Efendi, gizli çalışan bu cemiyetin bazı evraklarını gösterince Mustafa Kemal memnun olmuş ve "buna bir de Müdafaa-i Hukuk ilâve edelim" demiştir. Kısa bir süre sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.

Havza hakkında daha fazla malumat edinmek isteyen Mustafa Kemal, 27 Mayıs günü Havza Kaymakamlığına on iki maddelik bir yazı gönderdi. Bu yazıda kazanın nahiyelere göre Müslüman ve Hıristiyan nüfusu, Mütareke'den sonraki belli başlı olaylar, son iki ay zarfındaki eşkıyalık olayları ve buna karşı yapılan icraatlar, çevre kazaların asayiş durumu ve bunların Havza kazasına etkisi, Ermeni ve Rumların Hükümet ve çetecilerle münasebetleri, İngiliz ve Amerikan memurlarının kaza dâhilinde kimlerle temasta oldukları, Müslümanların ileri gelenlerinin isimleri, mülkî ve askerî memurların tavır ve ahlaki durumları gibi bir çok hususta bilgi isteniyordu.

Mustafa Kemal Paşa İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgali ve Türk milletinin uğradığı haksız darbeler karşısında, bir an önce milleti uyandırıp harekete geçirmenin gereğine inanmaktaydı. Bir taraftan Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk teşkilatının yayılmasına çalışırken, diğer yandan da mitinglerle halkı uyandırarak tek bir gaye etrafında birleştirmek istiyordu. 28 Mayıs günü valilere, bağımsız mutasarrıflıklara, kolordulara ve Konya'daki Ordu

27 FO 731/4158.

Müfettişliğine bir genelge göndererek, bütün kasaba ve köylere varıncaya kadar büyük ve heyecanlı mitingler yapılmasını İtilaf Devletleri temsilcileriyle İstanbul Hükümeti'ne protesto telgrafları çekilmesini istedi. Mustafa Kemal, özellikle yabancıların bulunduğu yerlerde bunlara da etki yapmakla birlikte, millî gösterilerde düzenin sağlanmasına son derece önem verilerek *Hıristiyan halka karşı herhangi bir saldırı ve düşmanlık gösterisine yer verilmemesi* uyarısında bulundu. Birçok yerde düzenlenen mitinglerde İzmir'in işgali protesto edildi. Mitinglerde Hıristiyan halka karşı olumsuz bir durum yaşanmadı.²⁸ Hatta, Trabzon'da düzenlenmesi düşünülen protesto mitingi Rumların müdahalesi ihtimaliyle yapılmadı.

29 Mayıs'ta kolordulara gönderdiği emirde Mustafa Kemal, yurdun her taraftan işgale uğrayabileceği ihtimaline karşı, çete teşkilatından faydalanılmasını tavsiye ederek düzenli ordu kuvvetlerinin imkân nispetinde bir arada bulunmalarının ilerisi için gerekli olacağını yazdı. Mustafa Kemal Paşa, 30 Mayıs günü Havza'dan 15. Kolordu'ya gönderdiği yazıda, siyasî durumumuzu çok karanlık gördüğünü, İtilaf Devletlerinin topraklarımızı işgal etmeyi "*Hıristiyanlık nâmına bir hizmet*" olarak gördüklerini belirtmiştir. Düşmanca bu durum karşısında ülkemizi ve millî bağımsızlığımızı kurtarmaya mecbur olduğumuzu bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, mevcut tehlike karşısında alınacak tedbirler hususunda askerî erkânla yazışmalarda bulunurken, İzmir'in işgali dolayısıyla Havza'da dinî bir toplantı yapılması için direktif verdi. 30 Mayıs'ta Havza'da yapılacak toplantıya köylülerin de katılımlarını sağlamak amacıyla Belediyeden köy muhtarlarına yazılar gönderildi. Yapılacak dinî merasim vesilesiyle halka silahlanmaları gerektiği anlatılacaktı. Her ihtimale karşı köylerde yeterli sayıda bekçi bırakılması önerildi.

30 Mayıs Cuma günü, köylüler sabahtan kasabaya gelmeye ve üç ayrı camide toplanmaya başladılar. Halk caddeleri ve mahalle aralarını da doldurmuştu. Maiyetindekilerle birlikte Mustafa Kemal Paşa da oraya geldi. Cuma namazından sonra halk Belediye önünde toplandı. Burada, Havza eşrafından Zübeyirzade Fuat Efendi halka hitap etti. Konuşmasında, "her Müslüman'ın her ne mukabilinde (karşılığında) olursa olsun, silahlanmaya mecbur olduğunu ve memleketin tehlikeli günler geçirdiğini, buna mukabele etmek, düşman çizmeleri altında ölmek lazım geldiğini, İzmir'den sonra Samsun ve Havza'nın da bu felakete uğramasının muhtemel olduğunu" söyledi. Konuşmanın ardından, miting meydanındaki halka din ve namus ve nikâhları üzerine yemin ettirildi. Bütün bunlar Pontusçulardan ve yabancı mümessillerden çekinmeden yapılmıştı. Bundan sonra büyük güçlüklerle silahlar tedarik edilerek Pontusçulara karşı mücadele edilecekti.

28 Atatürk, Nutuk Vesikalar, Ankara, 1991, s.30-33.

Samsun ve Merzifon'daki İngiliz mümessilleri Havza'daki bu gelişmeleri yakından takip ediyorlardı. Mitingin yapıldığı 30 Mayıs günü Havza'dan geçmekte olan Merzifon İngiliz mümessil vekili Mr. Getchell'e, yerli Ermeni ve Rumlar tarafından, Fuat Efendinin mitingde söylediği sözler birtakım ilavelerle jurnal edilmiş; Onun, Müslümanları, Hıristiyanlar aleyhine katliama teşvik ettiği söylenmişti. Mr. Getchell de tetkik etmeyerek meseleyi Samsun İngiliz mümessili Mr. Salter'e iletmişti. Fuat Efendi sırf bu sebeple, Mr. Salter'in girişimiyle, çalıştığı Reji İdaresindeki memurluğundan kısa bir süre azledilmek suretiyle cezalandırıldı.

Bölgedeki İngiliz görevliler olup-biten her şeyi İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe rapor etmekteydiler. 1 Haziran günü Samsun'dan Havza'ya gelen İngiliz yardım subayı L.H. Hurst, 12 Haziran'da İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a gönderdiği raporda, İngilizlerin bilgi kaynakları, Mustafa Kemal'in Havza'daki faaliyetleri ve 30 Mayıs'ta yapılan miting hakkında bilgi verdi. Kendisini ziyarete gelen Samsun Metropolitidi Germanos Havza'daki piskoposundan uyarıcı bir rapor aldığını söyledi. Buna göre Mustafa Kemal Paşa, orada örgütlenmesini aktif bir şekilde tamamlıyordu ve birçok Rum hapisaneye atılıyordu. Bu iddiaların doğru olup-olmadığını öğrenmek isteyen İngiliz yardım subayı L.H. Hurst, geceyi Havza'da geçirdikten sonra ertesi sabah Mustafa Kemal'le görüştü. Genel durum ve güvenliği sağlamak için uygulanacak önlemler hakkında görüş alış-verişinde bulundular. Mustafa Kemal Hurst'a muhtemelen bir süre daha Havza'da kalacağını, ancak bir-iki günlüğüne Amasya'ya gitmek istediğini söyledi. Hurst, öğleden sonra Havza'dan Merzifon'a geçti.

Mustafa Kemal'in Havza'da iken kabul ettiği heyetler hakkında bilinenler, resmî belgelerden ziyade birtakım anılara dayanmaktadır. Bu sebeple, O'nun bazı heyetlerle görüşüp-görüşmediği konusu tartışmalıdır. Milli Mücadele döneminde Genelkurmay İstihbarat Dairesinde çalışmış olan Hüsametdin Ertürk, Mustafa Kemal'in Havza'da Budiyeni başkanlığında bir Rus heyetiyle görüştüğünü ileri sürmektedir. Ancak, bu bilgi diğer hiçbir kaynakta teyid edilmemektedir. Yine bazı anılarda bahsedildiğine göre, Mustafa Kemal 29 Mayıs'ta Giresunlu Osman Ağa'yı (Topal Osman) kabul ederek onunla Pontus çeteleri hakkında görüşmüştü. Ancak, bu görüşmeyi de teyit edecek herhangi bir belge bulunmamaktadır.

Havza'ya gelişinde Mustafa Kemal'i karşılayanlar arasında, Merzifon eşrafından Mehmet Fevzi Bey de bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, Merzifon'da yapılacak işleri organize etmek amacıyla 15. Topçu Alayı Komutanı Pir Mehmet, 10. Alay Komutanı Ahmet Süreyya ve Belediye Reisi Hacı Ömer Efendiyi Havza'ya davet etti. Bunlar aldıkları talimat üzerine, Merzifon ve çevresinde millî teşkilatlanmayı sağlayacaklardı. Mustafa Kemal, karargâhında görevli Dr. İbrahim Talî (Öngören) Bey'i de millî mücadele

faaliyetlerinde bulunmak üzere Merzifon'da görevlendirmişti. Kısa bir süre sonra Müftü Vehbi Efendinin başkanlığında Merzifon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. 9 Haziran'da Merzifon'da İzmir için protesto mitingi yapıldı. İngiliz yardım subayı Hurst, başta mitinge engel olmak istediye de, sonradan mitingin sakin ve muntazam geçmesinden dolayı kaymakam Ahmet Bey'e teşekkür etti.

İtilaf Devletleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki faaliyetlerinin müfettişlik yetki sınırlarını aştığını anlamışlardı. Nitekim Karadeniz Ordusu Başkomutanı G.F. Milne, 6 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Mustafa Kemal Paşa ve heyetinin derhal İstanbul'a dönmeleri için emir verilmesini istedi. İki gün sonra, Harbiye Nazırı tarafından İstanbul'a geri çağrıldı.

Mustafa Kemal, Havza'da silah tedarikine de çalışmıştır. 7 Haziran'da İngilizlerin, Diyarbakır ve havalisindeki birliklerimizden alıp Samsun'a sevk ettiği on binlerce silahı taşıyan katırlara Havza'da el konuldu. Birinci kafiliden sonra, yine Mustafa Kemal'in emriyle diğer kafileler de aynı muameleye tabi tutuldular. Yine aynı günlerde, Havza askerî deposundaki mühimmat ve silahlar, Mehmet Girayzadelerin evlerine ve bazı yerlere taşınarak saklandı.

13 Haziran Cuma günü sabahleyin Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan Amasya'ya hareket etti. Veda sırasında Belediye Reisini yanına çağırarak yurdun o günkü durumu, İzmir ve çevresinde Yunanlıların yaptığı mezalim ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin yapacağı işleri not ettirdi. Bu sırada Merzifon'dan gelen iki otomobilde Amerika ve İngiliz mümessilleri ve tercümanları bulunuyordu. Yüksek sesle kaydettirdiği notların çevredekilerce duyulabileceği ihtimalinin hatırlatılması üzerine Paşa, "Saklı, gizli bir şeyimiz yok. Hepsi işitsinler, zaten iş işten geçti." demiştir. Nitekim, çok geçmeden bütün bu konuşulanlar Amasya'da bir genelgeyle ilan edilecekti.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Amasya'ya gitmek üzere ayrıldığı 13 Haziran Cuma günü Havza'da büyük bir miting yapıldı. Köylerden akın akın gelen halk kasabayı baştanbaşa doldurdu. Cuma namazından sonra kürsüye sivil kıyafetle çıkan Takip Tabur Komutan Vekili Saim Bey halka seslenerek, Rum çetelerin düşman emellerini kolaylaştırıp Osmanlı Devletini yıktıktan sonra bir Pontus devleti kurmak istediklerini söyledi. Türklerin silahlanarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden alacağı talimat dairesinde hareket etmesi gerektiği dile getirildi.²⁹

Anlaşılacağı üzere, Mustafa Kemal'in Havza'daki faaliyetleri Türk milletinin yaşamakta olduğu iç ve dış tehlikelere karşı alınacak tedbirlerden oluşmaktaydı. Bununla birlikte bu tedbirlerin, Hristiyan halka yönelik bir

29 Mesut Çapa, "Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da Milli Mücadele'nin Temellerini Halkla Birlikte Oluşturma Çabaları", Altıncı Uluslar arası Atatürk Kongresi (12-16 Kasım 2007-Ankara) Bildiriler, Ankara 2010, s. 2352-2374.

saldırı ve düşmanlık gösterisine dönüşmemesine de büyük özen gösterilmektedir.

İkdam gazetesi, 26 Mayıs 1921’de Mustafa Kemal’in Anadolu’da, yerel yöneticilere, işgal bölgesinde Müslüman halkı sürekli olarak baskı altında tutan Yunanların aksine, Hıristiyanları koruma altına almalarını emrettiği bilgisini veriyordu. Mustafa Kemal, emirlerin aksine Hıristiyanlara baskı uygulayan yerel yöneticileri, yani kaymakam ve mutasarrıfları, görevden almakla tehdit etmişti.”³⁰

4. Kongreler Döneminde Anadolu’nun Hıristiyanlara Bakışı ve Rum Faaliyetleri

Amasya Bildirgesi’yle Sivas’ta millî bir kongre toplanması kararlaştırıldı. 1919 yılında içte ve dışta devam eden Rum-Pontus ve Ermeni tehditlerine karşı, Erzurum ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin öncülüğünde, 23 Temmuz 1919’da Erzurum Kongresi toplandı. Kongre sonunda yayınlanan bildiriye, Karadeniz sahilinde Pontus hayalini gerçekleştirmek için Rusya’dan göçmen adı altında yabancı Rumların getirildiği ve silahlı çetelerin oluşturulduğu ifade edilmiştir. Vatanın bölünüp parçalanma tehlikesine girdiğini gören Türk milleti, İstanbul Hükümetinin yetersizliği karşısında büyük bir endişeye kapılmıştır.

Erzurum Kongresi’nde alınan karara göre Hıristiyan unsurlara, siyasî egemenliğimizi ve toplumsal dengemizi bozacak şekilde birtakım yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecekti. Türkiye’de eskiden beri birlikte yaşadığımız gayri Müslim halkın devlet tarafından tanınmış olan tüm haklarına riayet edilecekti. Bunların, can, mal ve namuslarının korunması dinimizin, millî geleneklerimizin ve kanunlarımızın bir gereği idi. Bu esas, kongreye katılanların genel kanaati olarak da kabul edilmiştir.

Sivas Kongresi’nde de, gayri Müslim halkın her türlü haklarının korunacağı taahhüt edilmiştir.³¹

Kongrelerde, verilen bu taahhütler Rum ileri gelenlerini ikna etmeye yetmemiştir. Sivas Kongresi’nden ardından, Samsun, Amasya ve Sinop’un Rum Başpiskoposu Germanos ve Samsunlu iki Rum tüccardan oluşan bir heyet, 25 Eylülde 1919’da Patrikhane’nin aldığı bir kararla Yüksek Komiserliği ziyaret ederek, Samsun’un boşaltılmasıyla ilgili İngilizlerin önlem almasını istediler. Anadolu’nun merkezî hükümetin değil Mustafa Kemal’in kontrolünde olduğunu söyleyerek, böyle bir durumun onun zaferi olacağını belirttiler.

30 Foti, A.g.e., s. 80.

31 Yunus Nadi, Mustafa Kemal Samsun’da, İstanbul 1955. s.63-64, 98.

Heyet, Komiserliğe sunduğu 9 maddelik raporda, İngiliz birliklerinin Samsun'a gelmesini ve İngiliz gemilerinin Karadeniz limanlarında dolaşmasını önerdi. Komisere, "İngiliz birlikleri karaya çıktığı zaman, Büyük Britanya'nın Rumlar için bir umut olduğunu ve şimdi ise Samsun'dan tahliye edilmelerinin Türklerin insafına bırakılmasının ihanet olacağını" söylediler. İngiliz Yüksek Komiserliği, heyetin bu iddialarını abartılı ve yersiz bir korku olarak değerlendirdi. Komiserlik, buna delil olarak Samsun'dan yüzbaşı Perring ve yüzbaşı Salter'in raporlarını gösterdi. Gelen raporlardan anlaşılacağı üzere, Rumların korkuya kapılmaları yersizdi. Mustafa Kemal, Rumların güvenliğini garanti ettiğinden bu hususta sıkı emirler yayınlıyordu. O'nun, nihai amacının Türkiye'nin paylaşılmasını önlemek olduğu vurgulanarak abartılardan kaçınmaları tavsiye edildi.³²

Rumlar bir yandan İngilizlerden yardım isterken, diğer yandan Samsun yöresinde çetecilik faaliyetlerinden vazgeçmiyorlardı. Bu faaliyetler bölgedeki İngiliz subaylarının raporlarında da dile getirilmektedir. Yüzbaşı J.S.Perring Samsun'dan gönderdiği 2 Kasım 1919 tarihli raporda, Rum çetelerinin Bafra'da Türkleri öldürdüğünden bahsediyordu. Durumun ciddiyetini gören Perring, Samsun Rum metropolitini uyararak ihtiyacını duyduğu için, "Bu Rum eşkıyalar, 7 gün içinde teslim olmadıkça, Bafra'daki Rum topluma hiçbir destek verilmeyecek ve onların iddiaları tescil edilmeyecektir." Demiştir.³³

1920 Yılına gelindiğinde, Samsun ve çevresinde Rum çetelerinin İngilizlerden aldıkları yardımlarla daha da güçlendikleri anlaşılmaktadır. Amerikan Samsun Konsolosu 9 Nisan 1920 tarihli raporunda, iç kısımlarda Rumların gizli bir şekilde Türklere karşı silahlanmakta olduklarını yazmıştır. Birkaç gün önce İngilizler tarafından getirilen cephane ve mühimmat, Samsun Rum piskoposunun aracılığıyla Samsun'a yakın köylere dağıtılmıştı. İçişleri Bakanı (Dahiliye Vekili) Fethi (Okyar) Bey, 29 Aralık 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Pontus Meselesi'nden bahsederken İngilizlerin Rum çetelere yaptığı yardımlara değinecektir.

III. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (1920-1923)

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgali üzerine 18 Mart günü Osmanlı Mebuslar Meclisi çalışmalarını sonlandırdı. Bunun üzerine yeniden seçimler yapılarak İstanbul meclisinden gelenlerin de katılımlarıyla Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açıldı. Anadolu'nun birçok yerinde asayişsizliğin ve isyanların görüldüğü bu günlerde Meclis, 29 Nisan 1920'de *Hıyanet-i Vataniye Kanunu*'nu kabul etti. Daha sonra bu kanun çerçevesinde isyan bölgelerinde

32 FO 371/4159.

33 FO 371/4160.

İstiklal Mahkemeleri kurulacaktır. Ayrıca, içerde ve dışarıda Milli Mücadele hareketini duyurmak ve propagandaya ağırlık vermek amacıyla 7 Haziran 1920'de *Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü* (Basın Yayın İstihbarat) kuruldu.

TBMM'nde 2 Mayıs'ta çıkarılan bir kanunla, on bir kişilik Bakanlar Kurulu (İcra Vekilleri Heyeti) oluşturularak 3 Mayıs'ta göreve başladı. Meclis Hükümeti sistemine göre seçilen Bakanlar Kurulu, Birinci TBMM döneminde (1920-1923) *TBMM Hükümeti* şeklinde adlandırıldı. Bu tarihten itibaren TBMM Hükümeti, Türkiye adına tek söz sahibi merci olmuştur. Nitekim 7 Haziran'da çıkarılan bir başka kanunla, İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920'den itibaren İstanbul Hükümeti'nin yaptığı ve yapacağı her türlü anlaşma ve resmî işlemler geçersiz sayılmıştır.

TBMM açıldığı sırada Pontus Meselesi yine gündemdeydi. Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmasında Pontus Meselesine değindi. Ancak, düzenli ordular kuruluncaya kadar bu meseleyi ortadan kaldıracak derecede bir tedbir alınmadı.

1. Düzenli Ordunun Kurulmasından Önce Genel Durum

İngilizlerin desteğiyle İzmir'i işgal eden Yunanlılar, bir süre Batı Anadolu'da ilerledikten sonra, 3 Kasım 1919'da İtilaf Devletlerinin araya girmesiyle tespit edilen *Milne Hattı*'nda durmuşlardı. İngiltere Başbakanı Lloyd George, San Remo kararlarını Türklere kabul ettirebilmek için Yunanlıların tekrar saldırıya geçmelerini uygun gördü. 22 Haziran 1920'de Milne Hattı'ndan taarruza geçen Yunan kuvvetleri Ağustos ayına kadar Batı Anadolu ve Marmara'da birçok yeri ele geçirdiler. Aynı zamanda bütün Trakya da Yunan işgali altına girdi.

Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı vatandaşları din ayrımı gözetilmeksizin silâh altına çağrılmışlardı. Milli Mücadele döneminde ise Rumlar bir vergi karşılığında askerlik hizmetinden muaf tutuldular. Mücadeleye herhangi bir katkıları olmadığı gibi ayrıca engel oluşturdular. İzmir'den itibaren işgal alanlarında yaşayan Rumlar, istilacı Yunan kuvvetlerinin işini kolaylaştırmaya çalıştılar.³⁴

Yunan işgalinin genişlemesi üzerine İstanbul'a ve Anadolu'nun iç kısımlarına binlerce kişi göç etti. İstanbul'da kurulan *Müslüman Göçmenler İngiliz Yardım Komitesi'nin* (Muhacirîn-i İslâmiye'ye İmdâd İngiliz Komitesi) 25 Aralık 1921 tarihinde yayınladığı bildiride belirtildiğine göre, "İzmir ve civarında Yunanlılar tarafından işgal edilen araziden 350.000 muhacir evlerini terk etti ve birkaç ay evvel köyleri ve şehirleri yakılan Marmara sahilinden ve

34 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, Cilt I, Kitap I, (Çev. Seha L. Meray), YKY, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s. 306.

Trakya'nın harap olmuş köylerinden İstanbul'a 60.000 İslam nakledildi. Bu son kafilenin çoğunluğunu aç ve çıplak kadın ve çocuklar" oluşturmaktaydı.³⁵ Yunan işgalinden kaçan sivil halkın kesin sayısını tespit etmek güçtür. Bununla birlikte, Muhacirîn Umum Müdürlüğü'nün (Göçmenler Genel Müdürlüğü) kaydettiği rakamlara göre, Temmuz 1922 tarihine kadar Batı Anadolu'da Yunan işgalinden kaçanların sayısı 90.058 kişiye ulaşmıştı.³⁶

1920 yılında Yunan işgaliyle birlikte, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde her türlü asayişsizlik ve ayaklanmalar da gün geçtikçe artmaktaydı. TBMM Hükümeti bir taraftan Yunan ilerleyişini durdurmak için çare ararken, diğer taraftan eşkıya ve isyancılara karşı bazı tedbirler almaya çalışıyordu. TBMM Hükümeti kararlarında Müslüman ve Hıristiyan ayrımı yapmadan suçun failini esas alıyordu. Yozgat'ta birçok Müslüman ve Hıristiyan asi ve eşkıyanın yazılı ve sözlü olarak haberleştiklerinin anlaşılması üzerine Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat, Kırşehir, Samsun sancakları dâhilinde bilumum posta ve telgraf haberleşmeleri, 14 Kasım 1920 tarihli bir kararnameyle sansüre tabi tutulmuştur.³⁷

Yunan kuvvetlerinin Batı Anadolu'da ilerlediği günlerde, İstanbul'da bulunan Pontus Rum Toplumu Cemiyeti'nin yöneticilerinden Dr. Thoides Allyrides, B.V. Calitides, N.P.Cacoulides, E.M.Timonides, G.C.Balabanis 27 Temmuz 1920'de Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'a bir dilekçe verdiler. Dilekçede, Karadeniz bölgesinde (Pontus) yaşayan Hıristiyanlara, Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri Türkler tarafından büyük bir baskı uygulandığından bahsettiler. Buna göre, Mondros Mütarekesi'nden sonra da devam etmekte olan bu baskıyla Hıristiyanlar yok olma noktasına gelmişlerdir. Bunun için acil önlem olarak Karadeniz limanlarına Müttefikler tarafından askerî güç gönderilmesi talep edilmiştir. Bristol bu yazıyı 4 Ağustos 1920'de Samsun Konsolosluğu'na göndererek, anlatılanları teyit edecek daha fazla bilgiye ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Yine aynı yazıya düştüğü notta, "Bu mektup, bu insanların Osmanlı vatandaşı oldukları gerçeğini kesinlikle ve tamamen bilmezlikten gelmektedir"³⁸ şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.

2. Düzenli Ordunun Kurulmasından Sonra Alınan Tedbirler

TBMM Hükümeti, bir taraftan işgal kuvvetlerine karşı mücadele ederken aynı zamanda iç isyanların bastırılması için de büyük çaba sarf etmiştir. 1920 yılı

35 Mesut Çapa, "Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1994, C.X, Sayı: 29, s. 387-88. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası (OHAM), 15 Şubat 1922, No:6, s.122-123.

36 Çapa, "Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler", s. 388.

37 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.018.001.001.1.19.5 .

38 FO 371/4160.

sonlarında Batı Cephesi'nde ilk düzenli ordu birliklerinin kurulmasından sonra daha etkili bir mücadele başlatılmıştır.

Mondros Mütarekesi'nden sonra yeniden alevlenen Pontus Meselesi, diplomatik, siyasî ve çetecilik faaliyetleriyle büyük bir isyan hareketi şekline dönüşmüştü. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı sıralarda, Samsun'da otuz üç, Çarşamba'da iki, Bafra'da üç olmak üzere toplam kırk kadar Rum çetesi bulunuyordu. Başkanlarının isimleri ve faaliyet alanları bilinmekte olan bu çetelerin amacı siyasî olup, Karadeniz Bölgesinde bir Rum-Pontus devleti kurmak istiyorlardı.

a) Merkez Ordusu'nun Kurulması ve Faaliyetleri

Bütün gayretlere rağmen, mevcut kuvvetlerle Pontuscu çetelerin faaliyetlerine son verilemeyeceği ve bölgede asayişin sağlanamayacağı anlaşılmıştı. 9 Aralık 1920 tarihinde Nurettin Paşa'nın komutasında Merkez Ordusu kurularak bölgedeki birçok kuvvet de bu ordunun emrine verildi. 10.000 kişiden oluşan bu ordunun karargâhı Amasya'da bulunuyordu.³⁹ Merkez Ordusu kuvvetleri, geniş bir alana dağılmış bulunan Rum çetelerine karşı harekâta geçti. Aynı zamanda Pontusculuğa destek veren kurumlarda da aramalar yapıldı.

Merkez Ordusu'nun faaliyet alanı içerisindeki Merzifon Amerikan Koleji, Pontuscu Rumların adeta merkezi durumundaydı. Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletlerinin bölgede görevlendirdikleri kontrol subayları ile eski görevlerine geri dönen Merzifon Koleji'nin misyonerleri ve Samsun'daki American Tobacco Co. Şirketinin memurları, Hıristiyan eşrafla birlikte hareket ederek İtilaf Devletlerinin müdahalesine zemin hazırlıyorlardı. Amerikan Koleji'nin eğitim kadrosunda bulunan öğretmenlerin tümü Rum ve Ermeni emellerine hizmet ediyorlardı. 16 Şubat 1921'de Merzifon Amerikan Koleji'nde yapılan aramada çok sayıda belge ele geçirildi. Kolejde Rum-Pontus Kulübünün mevcut olduğu anlaşıldı. Kolej kapatılarak çalışanları Türkiye'den uzaklaştırıldı.

Merkez Ordusu bölgedeki silahları toplamaya çalıştı. TBMM Hükümeti 5 Mart 1921 tarihinden itibaren, Yozgat livası hariç olmak üzere Merkez Ordusu mıntıkası içinde bulunan Ordu, Samsun, Tokat, Amasya, Çorum livalarındaki silahların toplanması esnasında genel asayişin sağlanması için örfi idare (sıkıyönetim) ilan etti.⁴⁰ 22 Mart tarihinde Sivas vilayetinin tümü de buna dâhil edildi. Her iki karar 27 Kasım 1921 tarihine kadar yürürlükte kaldı.⁴¹

39 Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. IV, İstanbul, 1991, s. 90.

40 BCA, 030.18.01.01.2.38.2.

41 BCA,030.018.001.001.4.39.9.

Rum çeteleri, Karadeniz’i işgale hazırlanan Yunan ordusunun Batı cephesindeki yükünü hafifletmek amacıyla Türkleri arkadan vurmak için fırsat kolluyorlardı. Önce, yaşlıları askerde bulunan Rumlar silah altına çağrıldı. Bunların çoğu çağrıya uymayarak silaha sarıldı. Harekât sırasında, yalnız Samsun ve çevresinde savaş silahı olarak iki binden fazla ateşli silah ve bir buçuk milyon kadar mermi toplandı.

Yeni tedbirler karşısında Rumların çoğu evlerini terk ederek dağlara çekildiler; hep birden isyan ettiler. Merkez Ordusu Komutanlığı, yerlerine dönecek olanların affedileceklerini ilân edip, belli bir süre tanıdı ise de, kimse buna uymadı. Onlar için Yunanlık ve Pontus devleti kurmak emeli vazgeçilmez bir dava olmuştu. Nurettin Paşa, bunun üzerine artık askerî kuvvet kullanmaya mecbur kaldığını söylemektedir.⁴²

b) Yunan Donanmasının Karadeniz Kıyılarındaki Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler

Merkez Ordusu’nun harekâtını sürdürdüğü tarihlerde Yunan donanması da Karadeniz kıyılarını abluka altına almaya çalışıyordu. Yunan donanması tarafından Karadeniz kıyılarına yapabilecek herhangi bir harekâtın bölgedeki Rumlar tarafından desteklenmesi ihtimal dâhilindeydi. Bu konuda alınabilecek en önemli tedbir bölgede eli silah tutan Rumların iç kısımlara nakledilmesi olacaktır. TBMM Hükümeti başlangıçta böyle bir tedbirin alınmasını olumlu karşılamamıştır. Yunan donanmasının Karadeniz kıyılarına çıkarma yapma ihtimalinin artması üzerine, 29 Mayıs 1921 tarihinde Dâhiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı) sahil kesimde yaşayan eli silah tutan Rumların iç kısımlara sevk edilmelerini istemiştir. TBMM Hükümeti, 5 Haziran 1921 tarihli toplantısında bu teklifi uygun görmemiştir. Gerekli tedbirlerin alınması hususunda ısrarlı davranan Dâhiliye Vekâleti, tekrar TBMM Hükümetine müracaatla 5 Mayıs’ta verilen kararın tekrar gözden geçirilmesini istemiştir. İleri sürülen gerekçede, Yunan donanmasının Rumların yoğun olarak bulunduğu Samsun, Ordu, Giresun, Sinop gibi şehirlerimize saldırması halinde, yerli Rumların düşman işgalini kolaylaştıracakları ve katliam yapabilecekleri hatırlatılmıştır. Bakanlığın önerisi, Genelkurmay Başkanlığı ve Merkez Ordusu Komutanlığı tarafından da desteklenmekteydi. Giresun ve Sinop Mutasarrıfları da Bakanlığa yaptıkları müracaatlarda, Yunan donanmasının şehri bombalaması durumunda hiç kimsenin canının kurtulamayacağını dile getirmişlerdi.⁴³

Gün geçtikçe Yunan donanmasının Karadeniz kıyılarındaki faaliyetlerini artırması, kısa bir süre sonra TBMM Hükümeti’ni radikal tedbirler almaya mecbur bıraktı. Yunan gemileri Ereğli’den sonra 9 Haziran 1921 tarihinde,

42 “Nurettin Paşa Pontuscuları Anlatıyor”, Yakın Tarihimiz, C.11, s. 226.

43 Yusuf Sarımay vd., Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası, Ankara, s. 43-44.

Anadolu'nun kapısı durumundaki İnebolu'yu bombaladı. TBMM Hükümeti, Yunanlıların karaya kuvvet çıkararak oradaki yerli Rumlarla işbirliği yapma ihtimalini göz önünde bulundurarak olağanüstü tedbirler aldı. 12 Haziran 1921 tarihinden itibaren Karadeniz kıyıları savaş bölgesi ilân edildi.⁴⁴

Karadeniz kıyılarının savaş alanı ilân edilmesinden sonra, Yunanlıların Samsun'a çıkmasının an meselesi olması gerekçesiyle eli silah tutan, 15-50 yaş arasındaki Rumların Karadeniz kıyılarından uzaklaştırılmalarına karar verildi. Bu karar 16 Haziran 1921'de yürürlüğe girdi. Bu konudaki emirler ve işlemler üzerine hükümeti dinlemeyen birçok Rum, silaha sarılarak aileleriyle birlikte dağlara çıktılar.⁴⁵

Anadolu'nun iç kısımlarına yerleştirilmelerine karar verilen Rumlara gerekli hazırlıkları yapabilmeleri için yeterli süre verilerek sevkleri sırasında da gerekli kolaylık gösterildi. İstedikleri eşyaları yanlarında götürmelerine müsaade edilmiş ve nakliye araçlarının seçiminde serbest bırakılmışlardı. Yollarda kabilelerin korunması amacıyla muhafız kuvvetleri bulundurulmuş; yürüyüş konakları, yaya gidenlerin yürüyüşleri göz önüne alınarak seçilmişti. Yolculuk esnasında hastalananlar hastaneye sevk edilmişlerdi. Para ve kıymetli eşyalarını yolda koruyabileceklerinden emin olmayanlar, bunları görevli memurlara emanet etmişler; yolculukları sonunda geri almışlardı.⁴⁶

Rumların iç kısımlara sevkleri sırasında yol üzerinde yaşayan Rumlar çeşitli müdahalelerde bulunmuşlardır. Merkez Ordusu Komutanlığı, Samsun, Balıkköy arkasındaki köylerle Bafra kazası ve Nebyan ve Kocadağ mıntıkasında, Samsun'un doğusunda, Amasya livasının Ladik ve Havza kazalarıyla Tavşan dağlarında ve Tokat sancağının Destek boğazında ve Yaylacık dağında ve Yozgat livasının Akdağmadeni'ndeki Rumların sevk edilmekte olan Rumlara yardım için eşkıyalığa kalkışarak nakil kollarına silahlı saldırıda bulduklarını bildirdi. TBMM Hükümeti, 2 Temmuz 1921 tarihli kararıyla bu mevkilerde bulunan Rumların, askeri gerekçelerle yerlerinden uzaklaştırılarak nakledilmeleri için Merkez Ordusu komutanına yetki verdi.⁴⁷

Rumların tehciri bir zaruretten doğmuştu. TBMM Hükümeti, Rum vatandaşların yolda güvenliklerinin sağlanması için her türlü tedbiri almıştı. Nurettin Paşa, ilk kafilenin yol boyundaki Rum köylerine saklanan bazı çetelerin saldırısına uğradığını, aynı durumun tekrarlanmaması için yol üzerindeki Rum köylerinden bazılarının yerlerinin değiştirildiğini belirterek

44 Mesut Çapa-Veyssel Usta, Millî Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar, Trabzon Valiliği Yay., Trabzon 1995, s. 167-168.

45 Pontus Meselesi, (Yayına hazırlayan: Yılmaz Kurt), TBMM Basımevi, Ankara 1995, s.388.

46 Pontus Meselesi, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1338, Bölüm: IV, ks. 3.

47 BCA, 030.018.001.001.3.28.3.

olaydan Rum çetelerini sorumlu tutmaktadır.⁴⁸ Yerasimos ise, bu açıklamayı yetersiz görürken,⁴⁹ Nurettin Paşa'nın söylediklerini geçersiz kılacak bir belge verememekte ve bazı ihtimaller üzerinde durmaktadır.

Benzer gerekçelerle Trabzon'da da Rumlara karşı tedbirler alındı. Ancak, Trabzon'un adeta uluslararası bir liman özelliği taşıması ve sahildeki Rumların Samsun'la kıyaslanamayacak derecede az olması dolayısıyla uygulama farklı olmuştur. Trabzon ve ilçelerindeki Müslim ve gayri Müslim efradın bir hafta ilâ on beş gün içerisinde bağlı oldukları askerlik şubelerinden belge almaları, buna uymayanların Trabzon'daki Tümenin en uzak noktalarına sevk edilecekleri duyuruldu. Mahallî ihtiyar heyetlerinin de yardımlarıyla, askerî ve mülkî memurlardan oluşan komisyonca Trabzon'un Hıristiyan mahallelerinde yapılan aramalarda belge almayan 439 kişi yakalanarak bunlardan 286'sı kamyonlarla, 173'ü de yaya olarak Gümüşhane ve Erzincan'a sevk edildiler.⁵⁰

c) Tepkilere Karşılık Verilmesi ve Pontusculara Karşı Mücadelenin Sürdürülmesi Kararlılığı

Pontus hareketine yönelik alınan askeri önlemler üzerine Fener Rum Patrikhanesi ve Yunan Hükümeti, Samsun ve çevresinde Türklerin Rumlara karşı katliamlar düzenlediklerini iddia ederek Avrupa kamuoyunu etkilemeye çalıştı. Ayrıca, İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine sürekli olarak protestolar, raporlar ve şikâyetnameler gönderdiler. İtilâf Devletleri mümessilleri TBMM'ne verdikleri notalarla sürgün uygulamasını önlemeye çalıştılar.

TBMM Hükümeti tarafından 16 Temmuz 1921 tarihinde verilen notada, Yunan işgal kuvvetleriyle Pontusçu çetelerin Türk milletini yok etmek gayesiyle ortak faaliyette buldukları anlatıldı:

“Bir taraftan Yunan ordusu işgal ettiği vatan topraklarımızı tahrip etmekte ve cinsiyet ve yaş ayırımı yapmaksızın Müslümanları öldürmekte ve yok etmektedir. Diğer taraftan gizli Yunan dernekleri ve bunlar arasında Pontus namıyla kurulmuş bilinen gizli dernek İzmir'de olduğu gibi küçük bir azınlıkta Rum unsuruna sahip olan Karadeniz sahilinde dahi bir Yunan hükümeti meydana getirmek maksadıyla aynı şekilde Türk ve Müslüman unsuruna karşı suikastlar düzenlemekle

48 “Nurettin Paşa Pontuscuları Anlatıyor”, s.226.

49 Yerasimos, A.g.m., s. 66.

50 Mesut Çapa, “Karadeniz’de Pontusculuğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu”, 19 Mayıs ve Millî Mücadele’de Samsun Sempozyumu, (20 - 22 Mayıs 1999) Bildiriler, Samsun 2000, s.55. Çapa, Pontus Meselesi, s. 117-118.

meşguldürler. Bu gizli dernekler birkaç hafta önce Samsun çevresinde silahlı olarak bazı hareketlere cesaret etmişlerdir. Bu hareketlerden maksat ise savaş cephelerinden önemli bir kısım kuvvetimizin o tarafa sevk ve gönderilmesini sağlamak ve bu şekilde Kral Kostantin'in saldırısını kolaylaştırmaktan ibaret olduğu açıkça ortadadır. Yunan silahlarıyla donatılmış olan bu çetelere Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından çok sayıda Yunan savaş araç ve gereçleri dağıtılmıştır. Yunan ordusunun önden ve Pontus çetelerinin arkadan Türk ordusunu kuşatmaya karar vermiş oldukları anlaşılır. Türklerin bu cinayetlere karşı intikam almak hevesini beslemeyecek kadar soylu olduğunu unutmamak gerekir. Türk ordusunun düzen ve disiplini ile Türk milletinin yüce insanlık hisleri İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından bile takdir edilmektedir.”⁵¹

Amiral Bristol, 18 Temmuz 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e bu konuda bir nota verdi. Bristol, askerlik yaşı içerisinde olan Rumların bir başka yere nakledilmelerinin anlaşılabilirliğini, ancak çocuk, kadın ve yaşlıları da kapsayan toplu sürgünün Türk milleti hakkında iyi sonuçlar doğurmayacağını ifade etmiştir. Dışişleri Bakanı (Hariciye Vekili) Yusuf Kemal (Tengirşek) 21 Temmuz 1921 tarihinde bu notaya verdiği cevapta, Samsun Vilayetinde yaşayan Rum kadın ve çocukların iç kısımlara gönderildiğine dair haberin tamamen uydurma olduğunu bildirdi. Silahlı Rum çetecileri köylerinde saklayan bazı köylülerin iç kısımlara gönderilmeleri üzerine böyle yalan bir haber uydurulmuştu. Bunun da askerî ve zarurî bazı sebeplerle yapıldığını ve memleketin selamet ve asayişini sağlamak açısından yapılacak başka bir şey kalmadığı bildirildi. Ayrıca, Yunan ordusunun yaptığı tahribat ve katliamlara son verilmesi için etkili girişimlerde bulunulması istendi.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Eylül 1921'de Meclis Başkanı ve Başkomutan sıfatıyla TBMM'de yaptığı konuşmasında Hıristiyan unsurlarla ilgili önemli açıklamalarda bulundu:

“Biz, millî sınırlarımız içerisinde hür ve bağımsız yaşamaktan başka bir şey istemiyoruz. Biz Avrupa'nın diğer milletlerinden esirgemediği haklarımıza saygı gösterilmesini istiyoruz. Hükümetimizin ve milletimizin Hıristiyan unsurlara kötü davrandığı şeklinde yayılmakta olan haberler gerçek dışıdır. Bizim, Hıristiyan unsurlara karşı adaletli davranmamız geleneklerimiz ve dinimizin bir gereğidir. Gerçekte Hıristiyanlara adilane davranıldığına dair en büyük delil memleketimizin her noktasında, en küçük köyünde bile Hıristiyan unsurların Müslümanlardan ziyade huzur, refah ve servete sahip olmalarıdır. Eğer bunlara zulüm, gasp ve adaletsizce davranmış olsaydık bugünkü

51 Yılmaz, A.g.e., s. 413-414.

durumda olmamaları gerekirdi. Bunu ispat için diğer delilleri saymayı gerekli görmüyorum.

Fakat bu Hıristiyan unsurlardan ekmeğini yediği toprağa nankörlük ederek millî varlığımızı zarar ve yok etmeye kalkışacakların kötülüklerine engel olmak pek tabii bir zarurettir.

Bundan dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni suçlamak hiç kimsenin hakkı değildir. Bugün en büyük, en güçlü ve en medenî milletlerin böyle bir olay karşısında bize nispetle pek şiddetli ve zorlayıcı tedbirlere başvurdıklarını cümle alem bilmektedir. Fakat bütün dünya bilmelidir ki, sakın ve devletine bağlı olan vatandaşlar eski haklarına sahip olacaklardır.”⁵²

Mustafa Kemal Paşa, bu açıklamalarıyla TBMM Hükümeti'nin Anadolu'daki Hıristiyanlara karşı olumsuz bir düşünce taşımadığını bir kez daha ilan etmiştir. Bu açıklamanın ardından, 22 Eylül'de, İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold ve mümessillerin ortak imzalarıyla TBMM Hükümeti'ne yeni bir nota verildi. Notada, öncelikle Samsun Mutasarrıfının isyancı Rumlara hitaben yayınlamış olduğu bildirimden duyulan memnuniyet dile getirilmekteydi. Mutasarrıf, dağlara iltica eden halkın 15 gün içerisinde en yakın jandarma karakollarına müracaatla yurtlarına dönmelerini istiyordu. Notada, genel af çıkarılarak Rumluların iç kısımlara toplu sürgün projesinden vazgeçilmesi istenmekteydi.⁵³

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey tarafından verilen cevapta, bölgedeki yerli Rumluları yüzyıllardır beraber yaşadıkları Türklere karşı ayaklandıran Pontuscuların acımasız suikastlar düzenlemekte oldukları delilleriyle birlikte açıklandı. Özetle şu hususlara yer verildi:

İstanbul'da Fener Rum Patrikhanesi'nin, uzun zamandan beri Karadeniz kıyılarında merkezi Samsun olmak üzere bir Rum Pontus devleti kurmak için çalışan Yunanistan'la birlikte hareket ettiği sabittir. Bu amaçla birçok gizli dernek kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi 1904'te kurulan Pontus Derneği bu gaye uğrunda çalışmaktadır. Merzifon Amerikan Koleji'nde yapılan aramalarda birçok doküman ele geçirilmiş ve akabinde Amerika Olağanüstü Komiseri Amiral Bristol'a bilgi verilmiştir. Karadeniz Rumluları her türlü insanî ve hukukî kaideler dışında silahlandırılıp teşkilatlandırılmaktadır. Böylece, İzmir'de olduğu gibi süratli bir çıkarma işlemine kalkışmak konusunda hazırlıklar yapılmaktadır.

52 Anadolu Hediyesi, Dersaadet, 1337, No:3.

53 Yılmaz, A.g.e., s. 414-415.

Mondros Mütarekesi'nden 1 Eylül 1921 tarihine kadar geçen sürede Pontuscu Rumların faaliyetleri artarak devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Türk devletinin içinde bulunduğu zor durumdan faydalanan Samsun Metropolit, Karadeniz sahilindeki Türk topraklarına Rusya'dan ve Anadolu içlerinden Rum göçmenler getirerek nüfusu artırmaya çalışmıştır. Bu işleri yürütmek üzere Rum Göçmenler Komisyonu kurulmuştur. TBMM Hükümeti, bu komisyon tarafından Anadolu'nun iç kısımlarından getirilerek sahillere iskân edilmiş olan Rum aileleri mal ve mülkleriyle birlikte yerlerine döndürmüştür. İçten ve dıştan yapılan yardımlarla silahlanan Rum isyancılara yönelik aramalarda sadece Samsun ve çevresinde 2.000 tüfekle 2.200.000 mermi ele geçirilmişti. Hükümet, sahil halkından silahlandırılmış olanlarla Rum çetelerine yataklık ederek aralarında silah ve cephane bulunan köylerde yaşayanları Anadolu içlerine sevk etmiştir. Kadınlardan ise yalnız gizli derneklerle ilgisi sabit olanlar yurdun iç kesimlerine gönderilirken çocuklar ise ancak bu şekilde analarıyla beraber gönderilmişlerdir. Rumların sevkıyatı sırasında görevli memurlardan ihmali bulunanlar Harp Divanına çıkarılmışlardır.

TBMM Hükümeti, başlangıçta isyancıları ikna etmeye yönelik şefkat dolu çabalarının sonuçsuz kalması üzerine harekete geçmiştir. Bölgedeki Rumların silahtan arındırılmalarının yanı sıra genel asayiş ve güvenliği tehdit eden saldırganların faaliyetlerine son verilmek istenmiştir. Burada Müslüman, Hıristiyan ayrımı yapılmaksızın asayiş ve güvenliği bozmaya yönelik faaliyetlerde bulunan asiler hedef alınmıştır. TBMM Hükümeti'nin, düşmana casusluk ve devlete isyan eden Müslümanlara karşı da nasıl amansız hareket ettiği buna delil olarak gösterilmiştir.

Rum halkına karşı kesinlikle bir katliam olmamış, sadece askere ve güvenlik güçlerine karşı silah çekerek dağa çıkanlar takip olunmuştur. Askeri harekâtın başlatılmasında üç önemli sebep bulunmaktadır. Birincisi, Yunanlıların Karadeniz kıyılarına yapabilecekleri çıkarma harekâtını buradaki Rumların kolaylaştırma ihtimalidir. İkincisi, Osmanlı vatandaşı Rumların devletlerarası hukuka aykırı olarak Yunan ordusunda görev almalarıdır. Üçüncü sebep ise, Batı Cephesi'ndeki askerî kuvvetlerden bir kısmını isyan bölgesine çekerek Yunan kuvvetlerini rahatlatmak amacıyla Müslüman halka her türlü kötülüğü yapmaktan çekinmeyen Rum çetelerinin yolsuzlukları olmuştur.⁵⁴

1921 yılı sonu itibarıyla Samsun yöresindeki dağlarda çok sayıda Rum eşkıyası bulunuyordu. Bunların çoğu Nebyan dağlarını kendilerine üs olarak seçmişlerdi. İçişleri Bakanı Fethi (Okyar) Bey 29 Aralık 1921'de yaptığı açıklamada, Rum çetelerin birçok köyü vahşice yakarak insanları öldürdüklerini, kadın, çoluk ve çocuklara feci bir surette tecavüz ettiklerini söylemiştir. O zamana kadar şehit olan Müslümanların sayısı 1.303'e

54 Yılmaz, A.g.e., s. 418.

yaralıların sayısı 147'ye ve yakılan evlerin sayısının da 3.303'e ulaştığı tespit edilmişti.⁵⁵

TBMM'nin aldığı bütün tedbirlere rağmen Pontus isyanı 1922 yılında da devam etti. Merkezî ve mülkî yetkililer her şeye rağmen ikna yoluna başvurmadan geri kalmamışlardır. Samsun Mutasarrıfı Faik Bey 1922 yılının ilk günlerinde, dağlardaki Rum isyancılara seslendiği beyannamesinde; kendilerinin, yabancı bir devlet adına çalışan ve bu uğurda para karşılığında namus ve vicdanını hiçe sayan vatansız kişilerin teşvikleriyle kandırılarak dağlara çekildikleri ve ailelerini de felakete sürükleyerek dağlarda bedevî hayatı yaşamakta olduklarını hatırlatarak şöyle diyordu:

“Sizler; asırlarca bu toprakta yaşadınız ve bu toprakların hakiki sahipleri olan Türklerle yüzlerce seneler hemhâl oldunuz. Birbirlerinizin elinden kahve, su içtiniz; yemek yediniz ve hatta kesinlikle biliriz ki, biriniz ticaret için başka yerlere giderken evinizi, çoluk- çocuğunuzu bir Türk komşunuzun gözetimine emanet ettiniz. Döndüğünüzde, o Türk'ün ailenize nasıl bir fedakârlıkla baktığını ihtimal ki hayretle gördünüz, böyle değil miydi?

TBMM Hükümeti; şimdiye kadar her iki taraftan akan, gelecekte de akması pek muhtemel olan birçok kanlara artık bir nihayet vermek, kendi emrine tâbi, sâdık tebasını yine şefkatli kollarına almak kararındadır.”⁵⁶ 1922 yılı başlarında İçişleri Bakanı Fethi Bey, Jandarma Genel Komutanı Miralay Galip Bey'le birlikte Karadeniz'de uzun bir teftiş gezisine çıktı. 28 Ocak günü Ankara'dan Yozgat'a hareket eden heyet, buradaki incelemelerinin ardından Çorum-Merzifon-Havza-Kavak yoluyla Samsun'a gitti. Buradaki tetkikat 12 gün sürdü. Samsun'dan Bafra'ya geçen Fethi Bey, burada üç-dört gün kaldıktan sonra tekrar Samsun'a döndü. Oradan Trabzon, Giresun ve Ordu'ya giderek incelemelerde bulundular. Tekrar Samsun'a dönen heyet, Amasya'ya uğrayarak Çorum-Sungurlu yoluyla 25 Mart günü Ankara'ya döndü. Galip Bey'in yaptığı açıklamaya göre, bölgede ufak-tefek inzibati ve yol kesme olayları yaşanmaktaydı. Halkı eşkıyaların verdiği zararlardan korumak için aralıksız bir takibat başlatılarak köklü tedbirler alınmıştır. Çorum livası dâhilinde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan bir çete reisi, sıkı takibat karşısında Yozgat'ta devlet güçlerine teslim mecbur olmuştur.⁵⁷

İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey, Samsun'da incelemelerini sürdürürken yerel gazeteler vasıtasıyla Pontuscu isyancılara şöyle seslenmiştir:

“Asırlardan beri devletin ihsanı altında her türlü refah ve saadete erişmişken size dost görünen fakat hakikatte hem bu memleketin, hem

55 Hakimiyeti Milliye (HM), 28 Mart 1922.

56 HM, 11 Ocak 1922.

57 HM, 26, 28 Mart 1922.

de aynı zamanda sizin düşmanınız olan dış güçlerin etkilerine kapılarak Pontus adıyla bir devlet kurmak için devlete ve millete karşı isyan ettiniz. Memleketin ziraat ve ticaretine faydalı bir unsur iken çevrenizdeki İslam köylerini yakmak ve halkını öldürmek, ateşe atmak suretiyle etrafı harap ve sefalet içerisinde bıraktınız. Yaşamak mücadelesine girişen Türk milleti cephede meşgul iken sizler düşmanlarımız hesabına vatana karşı silah kullandınız.

Bu hareketinize karşı Hükümet gereken askerî tedbirlere başvuracaktır. Ancak kan dökülmesine sebebiyet vermemenizi son defa olmak üzere size hatırlatmayı bir insanlık görevi sayarak bir hafta zarfında kayıtsız-şartsız Bafra, Çarşamba, Lâdik, Erba, Vezirköprü ve Havza hükümetlerine veya karşılaşacağınız askerî birliklere teslim olmak suretiyle memleketin kanunlarına uymaya sizi davet eylerim.”⁵⁸

Bu beyannameye pek uyulmamış; ancak, birkaç silahsız kişi teslim olmuş diğerleri toptan eşkıyalık ve isyanda ısrar etmişlerdir. Rum eşkıyaların iyi talim ve askerî eğitim gördükleri anlaşılmaktaydı. Aralarında subaylar da bulunmaktaydı. TBMM Hükümeti, verilen müddetin sonunda askerî tedbirlere başvurarak kanuna uymayan asilere karşı uzaklaştırma harekâtına başlamıştır.

İçişleri Bakanı Fethi Bey’in gezisinden sonra başlatılan sıkı takip sonunda birçok Rum çetesi Samsun’u terk etmek zorunda kalmışlardır. Samsun ve çevresinde Müslümanlara karşı çeşitli mezalimlerde bulunan seksen kişilik bir Rum çetesi, takibat neticesinde Kastamonu ve Bolu taraflarına geçmiştir. Kendilerini takip eden askerî birlikle girdikleri çatışmada bunlardan 14’ü ölü, 5’i yaralı ve 6’sı da sağ olarak yakalanmıştır. Ayrıca, Müslüman köylerinden gasp etmiş oldukları eşya ve erzak da ele geçirilmiştir.⁵⁹

Bu tarihlerde Yunan donanması Karadeniz’de hâlâ varlığını sürdürmekteydi. Yunan donanması İnebolu bombardımanından bir yıl kadar sonra, 7 Haziran 1922 tarihinde Samsun’u bombaladı.⁶⁰ Açık ve savunmasız bir şehrin böyle bir saldırıya uğraması İstanbul ve TBMM Hükümeti tarafından protesto edildi. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, 8 Haziran’da Büyük Devletlere gönderdiği protesto telgrafında, “Yunan donanmasının boş yere kan dökülmesine sebep olan bu hareketi bir harp hareketi olmaktan ziyâde, yerli Rumları Türk devletine karşı ayaklanmaya teşvik maksadıyla yapılmış siyasî bir hareket”⁶¹ olarak değerlendirmiştir.

58 İstikbal, 19 Şubat 1922.

59 HM, 25 Mayıs 1922.

60 Nuri Yazıcı, Milli Mücadelede (Canik Sancağı’nda) Pontuşçu Faaliyetler (1918-1922), Ankara, 1989, s. 83-85.

61 İstikbal, 18 Haziran 1922.

Merkez Ordusu'nun Pontus harekâtı sırasında 10.886 çeteci Rum zararsız hale getirildi; çarpışmalarda 11.188 isyancı Rum öldürüldü. Bu arada 1.817 Türk köylüsü Rum çetelerince öldürüldü. 1921 yılı içinde 439 Türk köyü Rum çeteciler tarafından yakılmıştır.⁶²

3. Pontuscuların Amasya İstiklal Mahkemesi'nde Yargılanmaları

Pontuscu Rumları yargılamak üzere Samsun İstiklal Mahkemesi kuruldu. Bu mahkeme kuruluşundan itibaren sürekli Amasya'da toplandığı için resmî kayıtlarda Amasya İstiklal Mahkemesi olarak adlandırıldı. TBMM'nin açılmasından sonra bölgedeki mülki idareciler ve askerî yetkililerce ele geçirilen belgeler yakalanan Pontuscularla birlikte Samsun mıntıkası İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmiştir.

Amerikan Kolejinde yapılan aramalarda 1904 tarihli bir Pontus Cemiyeti tüzüğü ele geçirilmişti. Bundan başka diğer evrak, kasa, defterler, resmî mühür, arma, bayrak, silahlar, eski Pontus madalyaları, Pontus dergisi ve heyetin ilişkide bulunduğu çetelerin fotoğrafları, marşlar, notalar vs. mevcuttu.⁶³ Trabzon ve Samsun metropolit merkezlerinde yapılan aramalarda Pontuscuların ve Müdafaa-i Meşruta Komitesi'nin ihtilâl belgeleri ele geçirildi.

Trabzon'daki Pontuscu Rumlara karşı Mart 1921'den itibaren takibat başlatıldı. Yapılan aramalar sonucu ele geçen "*Kara Kitap*" ve "*Pontus Fecâyi-i Azimesi*" (Büyük Pontus Faciası) adlı kitaplarla, işgal yıllarında Rum ve Ermenilerin teşvikiyle Ruslar tarafından idam edilen polis memuru Hasan Efendi'nin idamına ait fotoğraf ile diğer belgeler üç sandık ve beş çuval içerisinde Amasya İstiklal Mahkemesine gönderildi.⁶⁴

Trabzon'da yayınlanan Rumca Epohi gazetesi sahip ve başyazarı Nikos Kapudanidis'in ikametgahında bulunan evraktan, kendisinin Pontusculuk taraftarı olduğu anlaşılacak "memleketin bir parçasını devletten ayırmaya teşebbüs etmek" maddesiyle yargılanmak üzere tutuklanarak Gülcemal vapuruyla Amasya İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. Samsun Metropolitanesinde ele geçirilen belgelerden Trabzon Metropolit Vekili Kofidis ile Aleksî ve Akridî adlı Rumların da Pontuscuların elebaşlarından olduklarının anlaşılması üzerine aynı mahkemeye sevk edildiler.⁶⁵

1921 yılı Ağustos ayında Amasya'da çalışmalarına başlayan İstiklal Mahkemesi Merzifon, Samsun, Trabzon, Giresun, Ünye, Ordu vd. yerlerdeki

62 Çapa, Pontus Meselesi, s.120.

63 Yılmaz, A.g.e, s.152.

64 ATASE Arşivi, kls.2474, ds.1 B-54, fh.27-4.

65 Çapa-Usta, A.g.e., s. 77-78, 83-86. İstikbal, 27 Nisan 1921.

Pontuscularla ilgili davaları sonuçlandırdı. Amasya İstiklal Mahkemesi'nin verdiği kararlardan çoğunun gerekçesi, "Osmanlı Devleti topraklarından bir parçayı Pontus adı altında ayırarak devlet (hükümet) kurmak maksadıyla" muhtelif faaliyetlerde buldukları gerekçesiyle yargılanmışlardır.⁶⁶ Mahkeme, 10 Ekim 1921'e kadar Pontus Meselesinden dolayı 3'ü Müslüman, 174'ü Rum olmak üzere 177 kişiyi idam etti. 74 kişi gıyaben idama, 10 kişi kürek cezasına çarptırıldı. İki kişi de hapsedildi. 34 kişi şüpheli görülerek Milli Mücadelenin sonuna kadar sürgün oldular ve bir kişi de berat etti. İdam edilen Rumlardan 74'ü Samsun, 5'i Trabzon, 5'i Giresun Rum eşrafındandı. Trabzon metropoliti Hirisantos, Giresun metropoliti Lavrentios ve Giresun'lu Kaptan Yorgi oğlu Konstantinidis'in gıyaben idamlarına; ayrıca, emvâl ve emlâklarının müsaderesine karar verilmişti.⁶⁷ Gıyaben idam cezasına çarptırılanlardan Samsunlu Arzuoğlu Todoraki'nin uhdesinde bulunan Samsun Belediyesi elektrik, su, telefon, tramvay imtiyazı hazine adına müsadere edilerek Maliye Bakanlığı'na devredilmişti.⁶⁸

Amasya İstiklal Mahkemesi'nin kararının ardından, 21 Ekim'de İtilaf Devletleri temsilcileri Dışişleri Bakanlığı'na bir nota verdiler. Notada, kendilerine ulaşan raporlarda isyan bölgesinde görevli TBMM Hükümeti memurlarının buradaki Hıristiyan halka karşı iyi davranmadığından bahsedilmekteydi. Söz konusu raporlarda, Samsun şehrinde 3 Ermeni ile 168 Rum'un İstiklal Mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edildikleri ve bunlardan 17'sinin yakalanamadıklarından dolayı kurtuldukları bildirilmişti. İtilaf Devletleri komiserleri, bu konuyla ilgili bir soruşturma heyetinin kurulmasını istemişlerdi.⁶⁹ Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey 17 Kasım 1921'de cevabî notasında, Amasya İstiklal Mahkemesinin kararlarının Türk vatandaşlarının akıbetleriyle ilgili bir husus olduğunu belirtmiştir. Yusuf Kemal'e göre, bu hususta alınan tedbirler ve yazışmalar o bölgede yaşayanların tamamına değil; ancak, suçlu olan ve cins ve mezhep ayrımı yapılmaksızın herkese eşit şekilde uygulanmıştır. Bu uygulama sırasında dinî ve ırkî hiçbir etki altında kalınmamıştır. Yusuf Kemal Bey açıklamasını şu sözlerle tamamlamıştır:

"İstiklal Mahkemesi tarafından cezalandırılan kişiler, senelerden beri çalışarak meydana getirdikleri gizli teşkilat sayesinde, Karadeniz kıyılarında Batum'dan Zonguldak'a kadar uzanan geniş sahada, aynı şekilde iç kısımlara doğru Tokat sancağından Amasya, Sivas, Sinop ve Zonguldak şehirlerini dahi içine almak üzere, Pontus adıyla bir Yunan Hükümeti kurulmasına çalışmışlar ve bu gayeye ulaşmak için de, bu çevrede çalışmalar yapan Rum çetelerini silahlandırmışlardır.

66 Yılmaz, A.g.e., s. 391-395.

67 Çapa, Pontus Meselesi, s. 120.

68 BCA, 30.18.1.1-5-27-10.

69 Yılmaz, A.g.e., s. 418.

İşte bundan dolayı Dışişleri Bakanlığı, İtilaf Komiserlerinin 21 Ekim 1921 tarihli notalarındaki “Türk hükümetinin insanlığın kurallarına aykırı olan çalışmalarına son verilmesi” kaydını protesto eylemek hakkına sahiptir. Avrupa’nın herhangi bir tarafında isyan ve hükümeti parçalamak gibi suikastlara cesaret edecekleri karşı alınacak tedbirlerin Türk Hükümetinin yapmış olduğu çalışmalarından daha çok şiddetli olup olmayacağını hatırlatmak isterim.”⁷⁰

Pontus isyanında önemli bir rolü olan Fener Rum Patrikhanesi, Amasya İstiklâl Mahkemesince verilen idam cezalarının kaldırılması için Cemiyet-i Akvam’a (Birleşmiş Milletler) başvurdu. Gerek Patrikhanenin girişimleri, gerekse Türkiye’nin Pontus meselesiyle ilgili olarak aldığı karar ve uygulamaları iç ve dış basında ele alındı. 18 Ekim 1921 tarihli Times gazetesinde, İstiklâl Mahkemesinin idam kararlarına yer verilen bir mektupta, Pontuscuların idamından Yunanistan’ın da kısmen sorumlu olduğu belirtildikten sonra şu sonuca varılıyordu : “Hiçbir devlet, ahalisinin yüzde onu Rum olan bir sahada bir Rum cumhuriyetinin tesisi fikrini kabul edemezdi.”⁷¹

Atina’da yayımlanan Rizospastis gazetesi ise, “Pontuscuların İmhası” başlıklı bir yazısında Yunanlıların Pontus meselesindeki rolüne değindikten sonra özetle şöyle diyordu:

“Yunanlılar, Pontusculardan yakaladığını idam eden Mustafa Kemal’in ekmeğine yağ sürüyorlar. İdam etmek Paşa’nın hakkıdır. Çünkü idam edilenler kendi halkı olup, uluslararası hukuk ona bu hakkı tanımaktadır. Mademki bu olaylara Atina’daki milliyetçiler sebep oluyorlar, öyleyse Pontus’ta yeni tehcirler ve sürgün olayları devam edecektir. Şimdi akla hemen şu soru geliyor: Bu halk bunca tedbirsizliklerden sonra acaba akıllandı mı?”⁷²

Trabzon’da İstikbal gazetesi başyazarı Faik Ahmet (Barutçu) de, Patrikhane’nin Cemiyet-i Akvam’a müracaat ederek Anadolu’daki Rumların himâyesini istemesi üzerine gazetesinde bir yazı yayınladı. “Pontuscu Rumlar” başlıklı yazısında, Yunanlıların Rumluğun kurtarılması bahanesi ve Sevr’in uygulanması vazifesinden yararlanarak geniş bir istilâ politikası takip ettiğini ileri sürdü. Patrikhane bu hususta Yunanlılığa ve Yunan emperyalizmine alet olmuş; Venizelos bu vasıttan oldukça yararlanmıştı. Faik Ahmet yazısını özetle şöyle bitiriyordu:

“... Patrikhane’nin çok iyi bilmesi gerekir ki, tâbi oldukları devlet kanunları aleyhine isyan edenlerin cezasız kaldıkları hiçbir ülke yoktur

70 Yılmaz, A.g.e., s. 419.

71 İstikbal, 31 Ekim 1921.

72 İstikbal 11 Ekim 1921.

ve olamaz. Hiç kimse, devletine karşı isyan edenlerin cezasız kalmasını istemeğe hukuken yetkili değildir. ... Cemiyeti Akvam'a yapılan müracaat bu açıdan tamamen anlamsız bir şeydir. Anadolu'da elli altmış kişi asılmış ise, bunlar yaptıklarının cezasını görmüşlerdir. Hangi devlet ve hangi hükümet varlığına kasteden halkına karşı başka türlü bir davranışta bulunabilir. Patrikhane denilen hıyanet ocağı ne istiyor? Türk ülkesinde oturup da yabancılar hesabına çalışmak, Türk hâkimiyet ve devleti aleyhine suikast düzenlemek isteyenlere Türk'ün ses çıkarmamasını mı görmek istiyor? Hatta kendisinin müstesna durum ve şartlar altında aldığı bugünkü düşmanca durumun devam edip gideceğini mi sanıyor ki, Anadolu'da da aynı vaziyette bir Rumluk görmek ve yaşatmak emelindedir.

Anadolu Rumlarının bugünkü vaziyetlerini dışarıya karşı acınacak bir şekilde göstermek hususundaki gayretler beyhude ve tamamen esassızdır. Anadolu'daki Rumlara kötü davranmak istenilseydi, Pontus meselesinden dolayı yalnız faal kişiler sorumlu tutulmakla kalınmaz bütün Rumlar cezalandırılırdı. Halbuki böyle olmamış, hıyanetlikleri tespit edilen sınırlı sayıdaki kişiler cezalandırılmakla yetinilmiştir. Buna herhangi bir yabancı devletin hiçbir şey demeğe yetkisi yoktur. Hatta Patrikhanenin söz söylemesi de gevezelikten başka bir şey değildir. Teessür ve mâtem. Patrikhaneye yalnız bu düşer.”⁷³

4. Anadolu'daki Hıristiyan Türkler ve Gayrimüslim Halkın Tepkileri

a) Anadolu'daki Rumların Orijini Üzerine Görüşler

Pontuscu Rumlar, menşe'lerini Pontus Krallığı devrine bağlamak istiyorlardı. Halbuki, Trabzon ve Karadeniz kıyılarında hüküm sürmüş olan Pontus ailesi Rum değildi. Ayrıca, Yunanlılarla hiçbir ilgisi yoktu. Yunanlılar Karadeniz kıyılarında koloniler kurmuşlar, fakat iç bölgeye hiçbir zaman egemen olamamışlardı.

Rum adı altında Anadolu kıyılarında bulunanların hemen hepsinin, Selçuklulardan önce gelerek Hıristiyanlığı kabul etmiş Türkler oldukları da ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre Hıristiyan Türkler dil, ahlâk ve adetlerini devam ettirmişlerdir. Yalnız sahilde bulunan ve İstanbul'la sürekli işbirliği içinde olan yerlerdeki halk biraz Rumca öğrenebilmişti.

Bölgede “Yunanlaştırma” ve “Hıristiyanlaştırma” çalışmalarının 1856'da Islahat Fermanı'nın ilanından sonra başladığı bilinmektedir. İkinci Meşrutiyet döneminde bu faaliyetler daha yaygın bir hale gelmiştir. Trabzon Belediye

73 İstikbal, 11 Ekim 1921.

tabibi, 1912 yılında Maçka ilçesinde yaptığı teftiş sırasında, Rum din adamlarının etkisiyle köylerdeki Müslümanlar arasında Hıristiyanlaşma oranının yüzde altmışa ulaştığını görmüştür.⁷⁴

Pontuscu Rumların ileri gelenleri, Karadeniz'deki nüfusun büyük kısmını Rum orijinli göstermeye büyük çaba sarf etmişlerdir. Trabzon Rum Metropoliti Hrisantos, Paris Barış Konferansı'na verdiği muhtıradan, Müslüman nüfusun da bir kısmını Rum asıllı olarak gösterdi. Ona göre bunlar Rumca konuşuyor, Rum örf ve adetlerini sürdürüyor; İslâmiyeti kabul etmiş olmalarına rağmen, hâlâ bazı Hıristiyan geleneklerine bağlı kalıyorlardı.

Marsilya'da yerleşmiş Giresunlu bir işadamı olan G. Konstantinidis de yaptığı kongrelerde Pontus tezini savunmuştur. 1918 yılı Kasım ayının sonunda Marsilya'da toplanan Kongreden sonra, 2 Aralık 1918'de Foreign Office'e "Pont-Euxin asıllı kongre başkanı C.G. Constantinides" imzalı bir mesaj gönderildi. Mesajda, 1.500.000 Ortodoks Pontus'lu Rum'un himayesinin İtilâf devletlerinden istirham edilmesi kararına varıldığı belirtilerek, daha önce Komnen İmparatorluğu'na ait olan bu memlekette halkın çoğunluğunun hâlâ Rumca konuşmakta olup Rum adet ve geleneklerini muhafaza etmekte oldukları ve nihayet Türk zulmünün artık son bulması gerektiği ifade ediliyordu. Bu iddialar inandırıcı bulunmamıştır. İngilizler bu muhtıradan ileri sürülen istatistik ve hudutları hayal mahsulü olarak bulmuşlar ve buraları teklif edilen Ermeni Devleti sınırları içinde görmeyi tercih etmişlerdi.⁷⁵

1920 yılında TBMM Hükümetince de benimsendiği anlaşılan bir görüşe göre, "Rum adı altında Anadolu sahilinde bulunanların önemli çoğunluğu ve dâhilde bulunanların hemen hepsi Selçuklulardan evvel gelerek Hıristiyanlığı kabul etmiş Türklerdir. Batı Anadolu dâhilindeki Ortodoks köylerinin isimleri Rum'la alâkadar olduğu gibi bunlar lisanlarını ahlak ve adetlerini İstanbul Patrikliğinin asırlardan beri devam eden çalışmalarına rağmen muhafaza etmişlerdir. Yalnız sahilde bulunan ve İstanbul'la sıkı ve samimi münasebeti olan yerler biraz Rumca öğrenebilmiştir" denilmekteydi. Milliyetlerini koruyabilme cesaretini gösteren Türk Ortodokslarının Fener Patrikhanesi'nce sürekli ezildiği ifade edilerek, bunların himaye edilmesi gerektiği dile getiriliyordu.⁷⁶

Bölgedeki bütün Rumlar gerçekten Türk kökenli miydi? Rumları Türk menşe'li gösterme gayretinin, biraz da içinde bulunulan olayların zorlamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bunlardan bir kısmının daha önce Hıristiyanlaşan Türklerden oluştuğu, kültür ve dil benzerlikleri dikkate alındığında, akla uygun gelmektedir. Şurası kesindir ki, bölgedeki Rumlar hangi menşe'den gelirlerse

74 Çapa, "Giresun Mutasarrıfının Pontus Meselesiyle İlgili Bir Raporu", s.35.

75 Gotthard Jaeschke (Çev. Cemal Köprülü), Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara 1986, s.56-57.

76 ATASE Arşivi, Kls. 2471, Ds. 45, Fh. 28.

gelsinler, hemen hepsi Türk kültürü ile yoğrulmuşlardı. Yüzyıllarca Türklerle birlikte yaşayan Hıristiyan unsurlar, Yunan propagandasının Karadeniz bölgesine girmesine kadar Türk egemenliği altında rahat bir hayat yaşadılar. Bütün unsurların Türkçe konuşmaları, Türk örf ve adetlerini benimsemiş olmaları Türk kültürünün bölgede hâkim olduğunu göstermektedir.

Milli Mücadelenin ilk günlerinde Pontuscu Rumlar Karadeniz kıyılarında, özellikle Samsun ve çevresinde oldukça etkili olmuşlardı. Ancak, TBMM'nin kurulmasından sonra, bu hareketin yerli Rumlardan gördüğü destek zayıflamaya başlamıştır. İstanbul'da Fener Rum Patrikhanesi ve İtilaf Devletlerinin menfi propagandalarına rağmen Rumlar, TBMM'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir. Yerli Rumlardan çoğu, kendilerine mezalim yapıldığı yolundaki iddiaları, daha Milli Mücadelenin ilk günlerinden itibaren reddetmişlerdir.

1921 yılında TBMM Hükümeti'nin içte ve dışta gücünü kabul ettirmeye başlaması, Pontus Meselesinin hallinde önemli gelişmelere sebep oldu. Karadeniz ve yöresindeki Rumlar önce TBMM Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirdiler, daha sonra da İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'nden ayrılarak Anadolu'da kurulacak olan Türk Ortodoks Kilisesine bağlanacaklarını duyurdular.

15 Şubat 1921'de Trabzon ve yöresi Rum cemaati adına Kofidi ve Peroderomos imzasıyla, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Londra görüşmelerine katılan Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey'e hitaben gönderilen beş maddelik dilekçede Rumların Meclis'e bağlılıkları bildirildi. Londra, Paris, Roma Hükümetleri başbakanlarına da iletilen bu yazıda, Trabzon'un Ermenistan'a bırakılmak istenmesi kesinlikle reddedilerek, buraların eskiden beri Türk ve Rum unsurların müşterek vatanları olduğunu vurguladılar. Bağımsız bir Türkiye'nin varlığını kendi menfaatleriyle eşdeğer gördüklerini ve Londra Konferansı'na katılacak olan Bekir Sami Bey'e tam yetki verdiklerini bildirdiler.⁷⁷

b) Fener Rum Patrikhanesine Tepki: Türk Ortodoks Kilisesinin Kurulması

Pontusculuk faaliyetlerinin artması ve Yunan propagandasının yayılmasında İstanbul Fener Rum Patrikhanesi çok büyük rol oynamıştır. Keskin Metropolit Vekili Papa Eftim, Anadolu'daki Hıristiyanları Patrikhane'nin etkisinden uzak tutmaya çalışmış ve başarılı neticeler de almıştır.

Anadolu'daki Rumların Yunanlılaştırılmaya çalışıldığı bir sırada Keskin Metropolit Papa Eftim, Anadolu'da bağımsız bir Ortodoks Kilisesi kurmaya

⁷⁷ Çapa, Pontus Meselesi, s. 148-150. Bkz., EK-.

karar vermiştir. Onun bu teşebbüsü TBMM ve Anadolu basını tarafından büyük destek görmüştür. Bu çalışmaların sürdürüldüğü tarihlerde Ankara basınında konuyla ilgili yazılar yayımlanmıştır.

Papa Eftim'in, o günlerde bir "fesad ocağı" olarak tanımlanan İstanbul Fener Patrikhanesi'nden ayrılarak, Türk Ortodoks Patrikhanesi kurma teşebbüsü kısa sürede Anadolu'da büyük destek gördü. Karadeniz ve çevresindeki Rumlar, İstanbul Patrikhanesi'nden ayrılarak kurulacak olan Türk Ortodoks Patrikhanesine bağlanmak istediler. Bunun için TBMM'ne müracaat ederek Papa Eftim'e vekâlet verdiklerini bildirdiler. Trabzon Rum cemaati temsilcileri 12 Mayıs 1921'de TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya yaptıkları müracaatla bu isteklerini dile getirdiler. Yazıda, Londra Konferansı sırasında 15 Şubat 1921 tarihli müracaatlarından ve TBMM'ne bağlılıklarından bahsederek, "Vilayetimizin Ortodoksları adına ve hesabına olarak İstanbul Rum Patrikhanesi'nin her türlü faaliyet ve siyasî teşebbüslerini şiddetle protesto ederiz. Bununla beraber söz konusu patrikhaneden bağımızı keserek Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulmasını istediğimizi arz eyeriz"⁷⁸ dediler. Trabzon Rum cemaati, 1921 yılı sonlarında Fener Patrikhanesi'nden ayrıldıklarını ve Anadolu'da bir Türk Ortodoks Patrikliği kurulması için Keskin Metropoliti Papa Eftim'e vekâlet verdiklerini tekrar bildirdiler.⁷⁹

Maçka Rumları da muhtelif tarihlerde TBMM'ne müracaatta bulundular. Mayıs 1921 tarihinde yaptıkları müracaatlarında, İstanbul Patrikhanesi ile bağlarını kestiklerini bildirerek Anadolu'da yeni bir patrikhanenin kurulmasını istediler. Daha sonraki müracaatlarında da, TBMM'ne olan bağlılıklarını yenileyen Maçka Rumları, Pontuscuların çeşitli iddialarını reddettiler.

Yine aynı tarihlerde Samsun, Çorum, Mecitözü, Torul Rumlarının da TBMM'ne gönderdikleri telgraflarda aynı dilekleri tekrarladıkları görülmektedir. Bu telgraflarda kendilerinin Yunanlılar ve onun "kötülük ve fesat aleti" olan Fener Patrikhanesi'yle hiçbir ilgilerinin kalmadığını, kendilerini Hıristiyan Türkler olarak gördüklerini belirterek, "bu meşru' davamızın müdafaası ve ruhanî makamımızın kurulması hususunda Papa Eftim Efendi'yi genel vekil atayıp tayin eylediğimizi arz ve ilân ederiz" diyorlardı.⁸⁰

TBMM'ne yapılan diğer müracaatlarda Papa Eftim'in, Türkiye'de azınlıklar meselesi olmadığı yolundaki düşüncelerine katılarak, Avrupalılar tarafından "bir sorun olarak kurulmak istenilen azınlıklar konusu" Anadolu'da söz konusu bile edilemez, deniliyordu. İslam ve Hıristiyanlarla meskûn olan Anadolu'da böyle bir meselenin mevcut olamayacağı belirtilerek, bir ailenin evlatları

78 Çapa, Pontus Meselesi, s. 151-152.

79 İstikbal, 11 Kanûnsâni 1922.

80 Çapa, "Karadeniz'de Pontusculuğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu", s.61-62.

arasına girilmemesi isteniyordu. 1921 yılı sonlarında, Çorum ve yöresi Türk Ortodoks cemaati adına metropolit vekili Papa Nikola imzasıyla Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Dışişleri, İçişleri ve Adliye Bakanlıklarına gönderilen bir dilekçede, kendilerini Milat'tan asırlarca önce Avrupa'da bile yerleşmiş olan "Turan ırkında Türk milletinden" sayıyorlardı. Yunanlıların din ve mezhep hislerinden istifade ederek Rum adını verdiği bu Türk Ortodoks cemaati kendilerini Rum değil, Hıristiyan Türkler olarak görüyorlar ve bu sebeple TBMM'den Anadolu'da bir Türk Ortodoks kilisesi ve patrikliği kurulmasını istiyorlardı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlı Anadolu Türk Ortodoksları Genel Kongresinin ilki, 16-22 Temmuz 1922 tarihinde Kayseri Zencidere'deki bir manastırda toplandı. Anadolu Türk Ortodoksları murahasalarının katıldığı kongre, Anadolu Türk Ortodoksları Patrikhanesinin kurulmasını kolaylaştırmak için TBMM nezdinde teşebbüslerde bulunmak maksadıyla toplanmıştı. Kongre sonunda, Anadolu'da yaşayan Türk Ortodokslarının adadillerinin Türkçe olması ve Rumca lisanından anlayamadıklarından dolayı kiliselerde bundan böyle İncil'in Türkçe okunması kararlaştırıldı. Ayrıca 6 maddeden oluşan Kilise Kongresi Tüzüğü kabul edilmişti. Tüzüğün ilk maddesinde, Kongrenin "Anadolu Türk Ortodoksları Patrikhanesi için TBMM Hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunmak maksadıyla" oluşturulduğu belirtilmektedir. Kongrenin ilk toplantısı, Kayseri metropoliti tarafından Türk milletinin yükselmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın, TBMM'nin ve Türk ordusunun başarısı için yapılan bir dua ile açıldı. Toplantıda, "Papa Eftim'in sürekli beyanatını te'yiden ve tasdiklen bütün Türk Ortodoks milletini temsilen Fener'den kesinlikle ayrılarak takip ettiği siyasetin bütün dünyaya bir kere daha ilân" edilmesi kararlaştırıldı. İlk gün yapılan konuşmalarda, dini siyasete alet etmiş olan İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'nin yaptığı kötülüklerden bahsedildi.

Anadolu'da bağımsız bir Ortodoks kilisesi kurmak için büyük çaba gösteren Papa Eftim, TBMM ve Anadolu'daki Hıristiyan cemaatlerin desteğiyle, 21 Eylül 1922'de Kayseri'de, Konya metropoliti Prokopios'un başkanlığında bir kongre toplamayı başardı. Bu kongre sonunda Kayseri'de bağımsız bir Türk-Ortodoks Patrikhanesi kurulduğu resmen ilan edildi. Ertesi gün yapılan toplantıda Konya metropolidi Prokopios, Umum Türk Ortodokslarının Patrik kaymakamlığına seçildi.⁸¹

Anadolu'da, İstanbul'dan bağımsız yeni bir patrikhanenin kurulması, Pontus Meselesinin halledilmesinde önemli bir etken sayılabilir. Daha önce Fener Patrikhanesi'nin etkisinde olan, birçok Rum cemaati Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk Ortodoksluğuna bağlılıklarını bildirdiler. Böylece, dışarıya

81 Yonca Anzerlioğlu, Karamanlı Ortodoks Türkler, Ankara, 2003, s. 248-251. Foti, A.g.e., s. 87-104, 118-144. Çapa, "Karadeniz'de Pontusculuğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu", s. 60-61.

karşı Anadolu Rumlarının haklarını korumak iddiasıyla bu uğurda propagandasını sürdüren Fener Patrikhanesi önemli bir güçten mahrum bırakılmıştı. Bu aynı zamanda Karadeniz ve çevresinde, Yunan Megali İdea'sını gerçekleştirmenin mümkün olamayacağını gösteriyordu. Yunanistan'ın hayal ettiği Rum Pontus Devleti sınırları içinde düşünülen Hıristiyan halkın çoğu, kendilerini Hıristiyan Ortodoks Türkler olarak görüyor ve ilan ediyorlardı. Pontuscu çetelere karşı etkili bir mücadele yürüten Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Karadeniz'de Hıristiyan halkın güvenini kazanmakla hem çetecileri, hem de onların destekçisi Fener Rum Patrikhanesi ve Yunanistan'ı önemli bir destekten mahrum bırakmıştı.

TBMM Hükümeti'nin isyancılara karşı aldığı tedbirler, Patrikhane ve Yunan Hükümetinin yanı sıra Anadolu'da faaliyette bulunan bazı yardım cemiyetleri tarafından da büyük bir baskı hareketi olarak anlatılıyordu. Daha önce Anadolu'da nifak çıkarmaya çalıştığı gerekçesiyle sınır dışı edilen Amerikan Yakınoğu Yardım Cemiyeti'nin (Near East Relief) Harput (Elazığ) şubesinin müdürü Binbaşı F.D. Yowell, 6 Mayıs 1922'de Times'da yayınlanan yazısında Anadolu'da, özellikle Pontus'ta Hıristiyanlara karşı mezalim yapıldığı iddiasında bulundu.⁸² Bu iddialar Anadolu'daki gayrimüslimler (Ermeni, Rum ve Musevi) tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Bu tepkiler Mayıs ve Haziran aylarında basında yer alan yazılarla devam etti. Tepki gösteren cemaat ve yerlerden bazıları şunlardır:

Ankara Musevi cemaati Reisi Yusuf Ruso, Ankara Türk Ortodoks Reisi Papa Apostos, Ankara Ermeni Katolikleri, Ankara metropoliti Bervasyos, Çaycuma Rum Ortodoks cemaati, Sivas Ermeni murahhası Serkis, Sivas metropolit vekili Papa Dimitri, Boyabat Ermeni ve Rum cemaati, Gümüşhane Rum metropolit vekili, Gümüşhacıköy ve Gerze Ortodoks Patrikleri, Adana Ermeni Katolik cemaati, Adana Rum cemaati, Sinop Rum cemaati, Giresun Rum metropolit vekili, Zonguldak Ermeni Reisi, Bafra Hıristiyanları, Samsun Türk Ortodoks Cemaati reisi Papa Atas, Maçka Hıristiyanları, Elazığ ve Malatya Ermeni Murahhası, Çorum metropolit vekili, Kastamonu Rum ve Ermeni cemaati.

Maçka Hıristiyanları bu iddiaların asılsız olduğunu açıkladılar. Maçka ve çevresi Türk Ortodoks Metropolit vekili Kostantinos ile Maçka'dan 30 muhtar ve 28 papaz tarafından imzalanan protesto yazısı basına ve bazı makamlara gönderildi.⁸³

Ankara Türk Ortodoks Reisi Papa Apostos, “ Bütün Avrupa, Batı memleketlerine ilan eylerim ki, Yowell'in bu türlü yalanlarının iftiralardan başka bir şey olmadığını ispata hazırız. Devletimiz hiçbir zaman vatandaşı olan

82 Foti, A.g.e., s.115.

83 İstikbal, 27 Haziran 1922.

diğer unsurlara karşı ayrı kanunlar çıkarmadı. Bütün vatandaşları için bir Anayasası vardır. Bu da herkesin hakkını muhafaza eder.” demektedir.⁸⁴

Sinop Rum cemaati reisi ruhanisi Papa Yorgi ve Rum eşraf ve ileri gelenlerinin imzaladıkları yazıda, Avrupa kamuoyunu Türkiye'nin aleyhine döndürmek maksadıyla Patrikhaneye mensup gazetelerle Avrupa basınında yer alan iddialar yalanlandıktan sonra şu açıklamada bulunuyorlardı:

“Biz Türk vatandaşlarımızdan ne hakaret ve ne de zulüm gördük. Altı yüz seneden beri Türklerle beraber nasıl derin bir refah ve huzur, güven ve asayiş içinde yaşamış isek şimdi de öyle rahat bir hayat geçiriyoruz. Millî ve mukaddes hükümetimiz (TBMM Hükümeti) de herkese eşit gözle bakmakta ve eski geleneklerimiz gereğince bir Türk'ü bir Rum'dan ayırmak hatırına bile gelmemektedir. Yalnız askerî sebepler üzerine iç bölgelere sevk edilen kişiler de rahatlıkla belirlenen yerlere sevk olmuşlardır. Bunların aileleriyle olan irtibatları hiç kesilmemiştir. Bütün dünya kamuoyu emin olsun ki, Sinop Hıristiyan cemaati genel itibarıyla her zamandan daha iyi ve daha müreffeh bir haldedir. Hakkımızda çıkarılan yalanları büyük bir nefretle reddediyoruz.”⁸⁵

Bafra'da bir grup Hıristiyan 4 Haziran 1922 tarihli bildirimlerinde şu açıklamalara yer verdiler:

“Bizler Ortodoks mezhebinden olmakla beraber aslen Hıristiyan Türkleriz. Lisanımız Türkçedir. Yunanca bir kelime bilmeyiz. Adetlerimiz ve geleneklerimiz Türk'tür. Yunanlılar ile mezhepten başka herhangi bir alaka ve münasebetimiz yoktur.

Bizler Türk Hıristiyanlar olup Millî Hükümetimizin etrafında toplanarak memleketimizin kurtuluşu ve bağımsızlığı adına yüksek bir azim ve imanla çalışmağa ant içtiğimizden Anadolu'da çoğunluk ve milliyet meselesi yoktur. Çünkü hepimiz Türk'üz.

Mezhebi bir tarafa bırakarak Yunan emelleri ve fesatlıklarına hizmet eden İstanbul Patrikliğiyle kesinlikle münasebetimiz yoktur. Bizler Anadolu'da Türk Ortodoks patrikliğini tanıyoruz.

Biz Türk Hıristiyanları Yunanlı ve bazı serseri Rumların arzuları olan Pontusculuğa kesinlikle aleyhtarız ve her gün refet ve adaletini gördüğümüz Millî Hükümetimizden başka bir idare istemiyoruz.

84 HM, 28 Mayıs 1922.

85 HM, 6 Haziran 1922.

Vatan ve ırk kardeşlerimizle aramızda nifak tohumu saçmak isteyen serseri Rumları tel'in ve politikacı yabancılardan huzur ve refahımızı ihlal etmemelerini insaniyet namına talep ederiz.

Her gün gazetelerde gördüğümüz ve kesinlikle aslı ve esası olmayan Anadolu Hıristiyanlarına mezalim yapıldığı şayiasını tekzip ve nefretle reddederiz.”⁸⁶

Samsun Türk Ortodoks Cemaati ruhani reisi Papa Atas ve yirmiden fazla Hıristiyan vatandaş imzaladıkları bildiride, Yowell'in iddialarını yalanlayarak kamuoyu nezdinde TBMM Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirdiler:

“Altı yüzyılı aşan süreden beri vatandaşı ve önemli bir ögesi olmakla iftihar ve şeref duyduğumuz devletimizin geçmişten bu yana bahşede gelmekte olduğu yardımlar ve memleketimizin her tarafında yürürlükte olan adalet sayesinde lisan, duygu, adet ve karşılıklı güven duygusuyla bağlı bulunduğumuz Müslüman Türk ırkıyla bölünmez ve birbirini tamamlayan parçalar olarak bir kitle oluşturup devletimizin sevgi ve şefkat dolu kanadında rahat bir hayat geçirerek memleketimizde önemli bir mevkide bulunduğumuz, Anadolu'muzu tanıyan herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Bu gerçeği hiç bir kimsenin inkâr edemeyeceği ve bu kadar nimetlerini gördüğümüz devletimize karşı sonsuza kadar şükran borçlu olduğumuz ve nankörlük etmek alçaklığında bulunmayacağımız açıktır. Kurtarıcı maskesi altında hareket eden yayılmacı Yunanistan'ın Anadolu'muza saldırması üzerine ortak vatanımızın selamet ve kurtuluşunu sağlamak üzere oluşturduğumuz ve kalbimizden doğan Ankara Büyük Millet Meclisi'nin de kuruluşundan bu ana kadar Anadolu'nun her tarafında olduğu gibi burada da adalet ve eşitlik bütün manasıyla yürürlükte olup ırz ve namusumuz hükümetin koruması ve kefaleti altındadır. Bu sebeple Avrupa'da din ve mezhep hürriyetleri halen birtakım kanlar pahasına alınırken yüzyıllardan beri kendi merhamet ve şefkati ile devletimizin bize verdiği geniş ve tam adalet sayesinde din ve bütün mezhep kurumlarımız her zaman dünyanın her yerinden fazla serbest ve emin olduğu halde, dış tahrik ve fesatlıklara kapılarak Pontus ham hayali ve efsanesi altında birlik ve kardeşliğimizi bozmaya çalışan aziz vatanımıza fiilen hıyanet eden kişileri bu vesile ile de millet haini olarak alenen tel'in ve meşru Millî Hükümetimize karşı sadakatimizi teyîd ederiz.”⁸⁷

Bu tarihlerde, Anadolu'da yaşayan gayri Müslimler adına benzer bildiri ve telgraflara Hâkimiyeti Milliye'nin yanı sıra Karadeniz bölgesindeki gazetelerde de sıkça yer verildiği görülmektedir.

86 HM, 6 Haziran 1922.

87 HM, 11 Haziran 1922.

5. Pontus Meselesiyle İlgili Yayınlanan Propaganda Kitapları

a) Yunanistan ve Ortodoks Rum Patrikhanesi Tarafından Yayınlanan Propaganda Kitapları

Pontus Meselesinde, Patrikhane ve Yunanistan propagandaya büyük önem vermişlerdir. Bu amaçla, İkinci Meşrutiyet döneminden birçok dergi ve kitap yayınlamışlardır. Pontus Cemiyeti, 1910 yılında Pontus adlı bir dergi yayınlamak için çalışmalarını ilmî bir zemine oturtmaya çalışmıştır. 4 Mart 1919 tarihinde İstanbul'da yayın hayatına başlayan Pontus gazetesinin baş makalesinde, “Trabzon vilâyetinde Rum Cumhuriyeti'nin kurulması” amacıyla yayınlandığı duyuruluyordu.⁸⁸ Trabzon ve Samsun'da yayınlanan bazı Rumca gazetelerde de konuyla ilgili yazılara yer verilmiştir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul Fener Rum Patrikhanesi, Batı kamuoyunun dikkatini Anadolu Rumlarına çekmek amacıyla birçok propaganda kitabı ve broşür yayınlamıştır. Pontuscular bu konuda İngiliz hükümetinin, 1915 Ermeni olaylarıyla ilgili hazırladığı propaganda kitabından etkilenmişlerdir. 1916 yılında Arnold Toynbee ile James Bryce tarafından hazırlanan Mavi Kitap (The Blue Book)'ın yayınlanmasından sonra uluslar arası kamuoyunda yaptığı etki, Patrikhane ve Pontus taraftarlarını “Kara Kitap”lar yayınlamaya yönlendirmiştir.

İstanbul Fener Rum Patrikhanesi tarafından hazırlanan *Kara Kitap* (The Black Book of Black Book of The Sufferings of The Greek People in Turkey, From The Armistice To The End of 1920), 1920 yılında İstanbul'da yayınlamıştır. Türkçede, “Mondros Mütarekesi'nden 1920'lerin Sonuna Kadar Türkiye'deki Rumların Acılarının Kara Kitabı” şeklinde ifade edebileceğimiz, bu kitapta 1918-1920 yılları arasındaki olaylar üç bölüm halinde ele alınmaktadır. Batı kamuoyunu etkilemeye yönelik bu propaganda kitabının ilk bölümünde, Pontus olarak adlandırılan bölgede, özellikle Amasya, Niksar, Samsun, Bafra, Trabzon Vilayetinde Rumlara karşı mezalim yapıldığı iddia edilmektedir. Diğer bölümlerde de Orta ve Batı Anadolu ile Doğu Trakya'daki benzer olay ve iddialara yer verilmiştir. Önsözde belirtildiğine göre *Kara Kitap*, Patrikhane'nin bu konuda yayınladığı ikinci kitaptır. 1919 Nisan ayında yayınlanan ilk kitapta, Balkan Savaşlarından Mütareke dönemine kadar geçen sürede Türkiye'deki Rumların acılarına yer verilmiştir.

Pontus Meselesiyle ilgili diğer bir “*Kara Kitap*” da (Black Book: The Tragedy of Pontus, 1914-1922; Livre Noir: La Tragédie du Pont, 1914-1922), Atina'da 14 Ocak 1922 tarihinde Pontus Merkez Komitesi tarafından İngilizce ve Fransızca olarak yayınladı. Kitap; önsöz ve istatistikler, 1921 yılına ait birkaç kısa not, Bafra trajedisi, Ünye trajedisi ve yargılanan ve mahkûm edilenler adlı

88 Nutuk, Ankara, 1927, vesika:2.1, s.4.

beş bölümden oluşmaktadır. Kitapta verilen rakamlara göre, Pontus sahasındaki metropolitlik bölgelerinde toplam 303.208 Rum'un öldürüldüğü iddia edilmektedir. 1914 tarihli Osmanlı resmî nüfus istatistiklerine bakıldığında bu rakamın propaganda amacıyla abartıldığı görülmektedir. 1914 İstatistiklerine göre bölgede, 3.263.396 Müslüman nüfusa karşılık 361.750 Rum nüfus bulunmaktaydı. 1917'de Rus kuvvetlerinin bölgeden çekilmesinin ardından Kafkasya'ya giden Rum nüfus da dikkate alındığında, 1919'da Trabzon-Sinop sahili ile Amasya-Tokat gibi Karadeniz'in iç kısımlarında 250.000 Rum'a karşılık 2.350.000 Müslüman yaşamaktaydı. Justin McCarthy ise, bölgede yaşayan Rumların sayısını 260.313 olarak vermiştir. *Kara Kitap*'ta iddia edildiği gibi bölgede 303.238 Rum'un öldürülmüş olması halinde geriye hiçbir Rum nüfusun kalmamış olması gerekirdi. Halbuki, Lozan'da imzalan sözleşme gereğince bölgeden 190.000'e yakın Rum'un gittiği bilinmektedir.⁸⁹

Fener Rum Lisesi öğretmenlerinden D. Economides tarafından hazırlanan, "*Pontus*" kitabı (The Pontus, And The Right Claims of its Greek Population: Topographical, Ethnographical and Historical Study) 1920'de İstanbul'da yayınlandı. Bölgenin topografik, etnolojik, tarihi açılarından incelendiği 48 sayfalık kitabın sonunda istatistikler ve "Pontus haritası" bulunmaktadır.

Pontus Meselesiyle ilgili yayınlan diğer kitap ve broşürlerden bazıları şunlardır: *Pontus'ta Helenizm* (Hellenism in Pontus), *Pontus Kurbanları ve Uluslar arası Kamuoyu* (The Martyrdom of the Pontus and International public Opinion), Anadolu'da Türk Mezalimi (Turkish Atrocities in Asia Minor), *Karadeniz Bölgesinde Türk Vahşeti* (The Turkish Atrocities in the Black Sea Territories).⁹⁰

b) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Yayınlanan "Pontus Meselesi"

Türkiye, Mondros Mütarekesi'nden sonra aleyhine başlatılan bu propaganda faaliyetlerine cevap veremeden kendini tekrar olayların içinde buldu. Milli Mücadele döneminde, bir taraftan Anadolu'da Yunan işgalini durdurmaya çalışırken aynı zamanda Karadeniz'deki Pontus çeteleriyle uğraşmak zorunda kaldı. Bu mücadele içinde ancak, 1921 yılından itibaren Anadolu basınında Pontusculukla ilgili yazılar yayınlanmaya başlandı. Yunan propagandasına karşı Matbuat Umum Müdürlüğü Anadolu'da Yunan mezalimiyle ilgili kitaplar yayınlandı.

89 Hayati Aktaş, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Pontus Devleti Kurma Çabaları ve Bu Amaçla Hazırlanan Propaganda Kitapları", Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu, (Editör: Veynel Usta), Trabzon 2007, s.278-279. Arşiv belgelerinde bu kitaplardan Siyah Kitap ve "Pontus Büyük Macerası" (Kırmızı Kitap) şeklinde bahsedilmektedir. Bkz. Çapa, Pontus Meselesi, s. 74-75.

90 Propaganda kitapları hakkında bkz. Foti, A.g.e., s.75-77; Çapa, Pontus Meselesi, s. 74-75; Aktaş, A.g.m., s. 275-295; Özhan Öztürk, Pontus, Ankara, 3. Baskı 2016, s.405-408.

1921 Yılında bölgedeki Rum kilise ve okullarında aramalar yapıldı. Trabzon ve Samsun metropolit merkezlerinde propaganda kitaplarıyla Pontuscu *Müdafaa-i Meşruta Komitesi*'nin ihtilâl belgeleri ele geçirildi. 12 Şubat 1921de Merzifon Amerikan Koleji'nde de çok önemli belgeler bulundu. TBMM Hükümeti Basın Yayın Genel Müdürlüğü (Matbuat Müdüriyet-i Umûmîsi), ele geçirilen bu belgelerle diğer resmi yazışmaları bir kitapta toplayıp 1922 yılı sonlarında *Pontus Meselesi* adıyla yayınladı. Kitap ertesini yıl, Lozan görüşmelerinde yararlanılmak üzere Fransızcaya çevrildi.

Kitapta, Merkez Ordusu'nca yapılan aramalarda ele geçirilen çok sayıda belge ve fotoğraf bulunmaktadır. Bu belgeler arasından Trabzon metropoliti Hirisantos ve diğer Pontuscuların yaptıkları yazışmalar Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır. Merzifon Amerikan Koleji'ndeki Pontus Kulübü albümünde bulunan fotoğraflar, bu kolejin Pontusculuğun eğitim merkezi haline geldiğini göstermektedir. Albümde öğrencilerin tiyatro gösterileri, Pontus haritası, bağış makbuzları, Kafkasya'da oluşturulan Rum gönüllü birlikleri komutanı Ananyas'ın fotoğrafı, Pontus ve Yunan bayrakları, "Patrik Gregoryus, Venizelos ve son Bizans hükümdarı Konstantin'in" bir arada resimlerini içeren propaganda kartı bulunmaktadır.⁹¹

Pontus Meselesi yayımlandıktan hemen sonra Hâkimiyeti Milliye gazetesinde şu şekilde tanıtılmıştır:

"Matbuat Umum Müdürlüğü, Pontus Meselesi nâmı altında pek mühim bir kitap neşr eyledi. Bu eser, şöylece bir muharririn duyup işittiklerine ve düşüncelerinden oluşan yazıları değil, bütün vesikalarını resmî yazışmalar, mahallinden alınan fotoğrafları toplayan ve tasnif eden bir heyetin çalışılmış, muvaffak olunmuş bir eseridir. Bu kitap, yalnız Pontus hülyacılarının memleketin, en kanlı düşmanlar ile meşgul olduğu bir zamanda, zavallı aciz ve müdafaasız halka, kadınlara, çocuklara karşı irtikâp eylediği mezalimin acıklı hikâyelerinden oluşmuyor. Çünkü bunları böyle birkaç yüz sahifelik bir esere sıkıştırmak imkânı olmadığı gibi bir heyetin şöyle birkaç ayda çıkaracağı bir iş değildir. Binaenaleyh kitaba daha kuvvetli şeyler, her cinayetin mahallindeki zabıtları, fotoğrafları konmuştur. Pontus cinayetçileri ne kadın, ne çocuk öldürmekten çekinmemişlerdir. Meselenin siyasî şekli ise fevkalade ehemmiyeti haiz bulunmaktadır. Kitap bilhassa, teşkilat, Rum eşkıyalık ve kötülükleri, hükümetin çare ve tedbirlerini, Avrupa devletleriyle olan haberleşmelerini ihtiva

91 Patrik V. Grégoire (Gregorius), 1821 Yunan ayaklanmasından sonra asılmıştır. Karttaki resimdeki son Bizans hükümdarı 12. Konstantin'dir. 1920 yılı Aralık ayında tekrar tahta geçen Yunan Kralı Konstantin de Venizelos gibi Megalo İdeacı'ydı; kendisini son Bizans İmparatoru 12. Konstantin'in halefi olarak görüyordu. 13 Haziran 1921'de İzmir'e çıktığında, Yunan işgal ordusunun "Bizans'a, Ankara'ya" şeklinde tezahüratlarıyla karşılanmıştı. Bkz., Tansel, IV, s.21, 99.

eylemektedir. Bunların mütalaasıyla Pontus Meselesine yabancı ellerin girdiği ve yardım ettiği anlaşılacaktır. Biz arzu ederiz ki, bu kitabı her Türk, hiç olmazsa her Türk mütefekkeri ve bilhassa bu eşkıyalardan bu kadar zulüm görmüş olan havalı okumalıdır.

Kitabın en zengin kısmını, Karadeniz sahilindeki Rum teşkilat merkezleriyle metropolithanelerinde elde edilen evrak ve vesikalar teşkil ediyor. Bundan başka ecnebi kurumlarında elde edilen evrak ve vesikaların fotoğrafları da konmuştur. Bilhassa Pontus Meselesinde en büyük rolü Hıristiyan din adamları oynamış ve bunların Pontuscu çetelerle yaptıkları yazışmalar, dağlarda beraberce çektirdikleri fotoğraflar bulunmuş ve kitaba konmuştur. Kitabın son kısmını, hükümetimizin aldığı tedbirlere dair resmî evrak, telgraf ve vesikalar teşkil ve Bakanlar Kurulunun da pek çok kararlarını ihtiva etmektedir”⁹²

Kitabın girişinde Anadolu'nun Türklüğü şu cümlelerle vurgulanmaktadır:

“Her şeyden önce, dünya kamuoyu bilmelidir ki, Anadolu'nun toprağı baştan sona kadar Türk'tür. Binlerce yıldan beri Türk'ün öz vatanı, Türk'ün öz yurdudur. Düşmanlarımız hiçbir gerçeğe dayanmayarak sadece zorbalık ve tecavüzden ibaret hareketleriyle Anadolu'ya saldırırken Anadolu'nun filan veya falan bölgesinin tarihindeki Yunanlılığından söz ederek dünya kamuoyunu aldatmaya çalışıyorlar. Nitekim bir taraftan güya eski Yunan toprağı olduğunu ileri sürerek İzmir'e taarruz ve tecavüz ederlerken öbür taraftan Batum'dan İnebolu'ya kadar uzanan bölgeyi de vaktiyle mevcut bulunan hayali Pont Hükümeti adından dolayı ve Pontus adı altında kendilerine mal etmek istiyor ve bu yerde oturan Rumları teşvik ederek yurdun bu bölümünün kendilerine katılması sebeplerini hazırlamaya gayret ediyorlar. Halbuki yurdun bu bölümü ayrılma kabul etmez bir Türk ülkesidir”⁹³

Pontus Meselesi'nin hâlâ en temel kaynağını oluşturan bu kitap, farklı iki yazar tarafından günümüz alfabetine çevrilip sadeleştirilerek yeniden yayınlanmıştır.⁹⁴

6. Anadolu'daki Rumların Yunanistan'a Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi

Fener Patrikhanesi, Pontus isyanının bastırılmaya çalışıldığı günlerde Cemiyeti Akvam'a müracaat ederek Anadolu'daki Rumların himâyesini istemişti.

92 “Pontus Meselesi Vesaiki”, HM, 29 Eylül 1922.

93 Yılmaz, A.g.e., s.3.

94 Pontus Meselesi, (Yayına hazırlayan: Yılmaz Kurt), TBMM Basımevi, Ankara 1995. Pontus Meselesi, (Yayına hazırlayan: Yusuf Gedikli), İstanbul, 2002.

Cemiyeti Akvam, Norveçli Dr. Fridtjof Nansen'i Yakınoğu'da Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yurtlarından ayrılmak zorunda kalan göçmenlerin durumlarını incelemek üzere görevlendirdi. Nansen, 1921 yılı Ekim ayında İstanbul ve Yunanistan'da göçmenleri ziyaret ederek Türk ve Yunan makamlarıyla görüştü. Nüfus mübadelesini önerdiği raporunu Lozan Konferansı'na sundu. Lozan'da 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne ilişkin Sözleşme ve Protokol imzalandı. Bu sözleşmeye göre, İstanbul dışındaki Türkiye topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks Türk vatandaşları ile Batı Trakya dışındaki Yunanistan topraklarında yerleşmiş Müslüman Yunan vatandaşlarının zorunlu mübadelesi kararlaştırıldı. Rum ve Müslümanların mübadelesine insanlık ve sağlık nedenleri yüzünden 1923 Mayısında başlanacaktı.⁹⁵

Yunan kuvvetlerinin büyük bir yenilgiyle Anadolu'yu terk etmeleri üzerine Karadeniz'deki Pontuscu Rumlar İstanbul'a göç etmişlerdi. İstanbul'da, mübadele öncesi 22 bin kadar Rum mülteci bulunuyordu. İstanbul Sağlık Müdürlüğü, salgın hastalık ihtimaline karşı bunların on gün içinde Yunanistan'a sevk edilmelerini kararlaştırmıştı. Bunun üzerine 1923 yılı Nisan ayının sonunda 3.750 kişilik Rum göçmen kafilesi bir Yunan gemisiyle Yunanistan'a götürülecekti.⁹⁶

Mübadele Sözleşmesinde, Rum-Ortodoks ve Müslümanlık esas alındığı için kendilerini Hıristiyan Türkler olarak gören Rumların hepsi, 1924 yılı sonuna kadar Yunanistan'a gitmek zorunda kaldılar. Mübadele öncesi bölgeden ayrılan Rumlardan geride kalanlara 1923 yılının ilk aylarında seyahat serbestliği tanındı. 1923 yılının ilk üç ayında Trabzon'dan ayrılan Rumların sayısı 34 bine ulaştı. Bunların çoğunluğunu iç kısımlardan gelen Rumlar oluşturuyordu. Bölgedeki Rumların bir kısmı mübadeleden önce İstanbul'a gitmişlerdi. Mondros Mütarekesi'nden sonra geldikleri için bunlar da mübadele yoluyla Yunanistan'a gönderilmişlerdir. Ancak, bunlardan çok azı Bakanlar Kurulu'nun kararıyla mübadele dışı tutulmuşlardır. Nitekim, 25 Aralık 1927 tarihli bir kararnameye göre, "Yunan emellerinin yayılıp telkin edildiği zamanlarda Rumların bu kötü hareketlerine karşı çıkıp Pontusculuk aleyhinde çalışarak devlete maddî ve manevî hizmetleri" olduğundan dolayı İstanbul'da Bahçekapı'da Giresunlu Pınayot Efendinin mübadeleden muaf tutulması kabul edilmiştir.⁹⁷

95 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, s. 118-119, 326.

96 "Pontuscular", Tanin, 27 Nisan 1923.

97 BCA, 030-18-01-01-027-70-14.

Kaynakça

Arşivler

Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Foreign Office (FO)

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi.

İstikbal Gazetesi.

Tanin

Kitap ve Makaleler

Aktaş, Hayati. “Doğu Karadeniz Bölgesinde Pontus Devleti Kurma Çabaları ve Bu Amaçla Hazırlanan Propaganda Kitapları”. İçinde *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, editör Veysel Usta, 275–95. Serander Yayınevi, 2007.

Anadolu hediyesi. C. 3. Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1337.

Anzerlioğlu, Yonca. *Karamanlı Ortodoks Türkler*. Phoenix, 2003.

Asarkaya, Halis. *Ulusal Savaşta Tokat*. Tokat: Tokat Basımevi, 1936.

Aşkun, Vehbi Cem. *Kurtulan Merzifon*. Balıkesir: Balıkesir Türk Dili Matbaası, y.y.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. Ankara, 1927.

———. *Nutuk-Söylev*. Ankara, 1991.

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge). Ankara, 1982.

Aybars, Ergun. *İstiklal Mahkemeleri*. Ankara, 1975.

Bayar, Celal. *Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Giriş)*. V. İstanbul, 1967.

Benlisoy, Foti-Stefo Benlisoy. *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol “Hıristiyan Türkler” ve Papa Eftim*. İstanbul, 2016.

Bilgin, Mehmet, ve Veysel Usta. “Pontus Meselesine Tarihsel Bakış”. İçinde *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, 29–73. Trabzon, 2007.

Cebecioğlu, İbrahim. “Atatürk Havza'da Neler Yaptı?” *19 Mayıs (Samsun Halkevi Dergisi)* 66, sayı 7 (1944): 2–7.

Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar. İstanbul, 1337.

Cuinet, Vital. *La Turquie d'Asie*. I. Paris, 1892.

Çağlayan, K. Tuncer. “Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Günleri”. İçinde *19*

- Mayıs ve Milli Mücadele’de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999) Bildiriler*, 41–49. Samsun, 2000.
- Çapa, Mesut. “Anadolu’da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, X, sayı 29 (1994): 379–89.
- . “Giresun Mutasarrıfının Pontus Meselesiyle İlgili Bir Raporu”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD)*, sayı Sayı:29 (Temmuz 1987): 54–58.
- . “Karadeniz’de Pontusculuğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu”. İçinde *19 Mayıs ve Millî Mücadele’de Samsun Sempozyumu, (20 - 22 Mayıs 1999) Bildiriler*, 53–66. Samsun, 2000.
- . “Karadeniz’de Yunan Gemilerinin Faaliyetleri ve Trabzon Üzerindeki Etkileri”. *Askerî Tarih Bülteni*, sayı 42 (1997): 83–94.
- . “Millî Mücadele Döneminde Trabzon’da Rum-Pontus Meselesi”. *Türk Kültürü*, sayı 356 (y.y.): 25–35.
- . “Mustafa Kemal Paşa’nın Havza’da Milli Mücadele’nin Temellerini Halkla Birlikte Oluşturma Çabaları”. İçinde *Altıncı Uluslar arası Atatürk Kongresi (12-16 Kasım 2007-Ankara) Bildiriler*, 2352–74. Ankara, 2010.
- . *Pontus Meselesi*. Trabzon, 2001.
- Çapa, Mesut, ve Veysel Usta. *Millî Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*. Trabzon: Trabzon Valiliği Yay., 1995.
- . “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Pontuscu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler”. İçinde *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, 409–24. Trabzon, 2007.
- Economides, D. *The Pontus (And The Right Claims Of its Greek Population)*. Constantinople, 1920.
- Ertürk, Hüsameddin, ve Semih Nafiz Tansu. *İki Devrin Perde Arkası*. İstanbul, 1969.
- Gedikli, Yusuf. *Pontus Meselesi*. İstanbul, 2002.
- Goloğlu, Mahmut. *Anadolu’nun Millî Devleti Pontus*. Ankara: Göloğlu Yayınları, 1973.
- Jaeschke, Gotthard. *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. Çeviren Cemal Köprülü. Ankara, 1986.
- Jaschke, Gotthard. “Havza’da Mustafa Kemal Paşa”. *Belleten* 46, sayı 182 (1982): 347–52.
- Karabekir, Kâzım. *İstiklâl Harbimiz*. İstanbul, 1988.
- Karal, E. Ziyâ. *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı*. Ankara, 1943.
- Karpat, Kemal. “Ottoman Population Records and the census of 1881/82 1893”. *International Journal of Middle East Studies* IX (1978).

- Kitsikis, Dimitri. *Yunan Propagandası*. İstanbul: Meydan Neşriyatı, 1963.
- Kurt, Yılmaz. *Pontus Meselesi*. Ankara: TBMM Basımevi, 1995.
- La Question du Pont-Euxin, 2 Mai 1919 Paris, (Memoire Soumis à la conférence de la Paix par S.E. Mgr CHRYSANTHOS Archevêque de Trébizonde et Délégué des Grecs Irrédimés)*, y.y.
- Meray, Seha L., çev. *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*. 1. baskı. 1. İstanbul, 2001.
- Nadi, Yunus. *Mustafa Kemal Samsun'da*. İstanbul, 1955.
- “Nurettin Paşa Pontuscuları Anlatıyor”. İçinde *Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz*, 11. baskı, y.y.
- Öztürk, Özhan. *Pontus*. 3. baskı. Ankara, 2016.
- Peker, Nurettin. *İstiklal Savaşı, Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı*. İstanbul, 1965.
- Pontus Meselesi*. Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338.
- Salıxık, Selahattin. *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryay*, İstanbul, 1968.
- Sarınay, Yusuf. *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*. Ankara, y.y.
- Sertoğlu, Midhat. “Millî Mücadele’de Ata’nın Bilinmeyen Bir Telgrafı”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 5 (ubat 1968): 8–9.
- . “Trabzon Bölgesinde Rum-Pontus Cumhuriyeti Kurulması Faaliyetleri”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 11 (Ağustos 1968): 3–7.
- Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. I. Ankara, 1987.
- Şahin, M. Süreyya. *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*. İstanbul, 1996.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. IV. İstanbul, 1991.
- . *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. I. İstanbul, 1991.
- Tekindağ, Şehabettin. “Trabzon”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 12/1., y.y.
- Tezcan, Mehmet. “Pontos Krallığı (M.Ö.III-M.S. IV. Yüzyıl)”. İçinde *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, editör Veysel Usta, 77–107. Trabzon, y.y.
- Türk İstiklal Harbi, C.VI., (İç Ayaklanmalar, 1919-1921)*. Ankara: Gnkur. Basımevi, 1964.
- Türkdoğan, Orhan. “Pontus Hayalleri ve Rumluk İddiaları”. *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, 1997, 32–39.
- Yazıcı, Nuri. *Milli Mücadelede (Canik Sancağı'nda) Pontusçu Faaliyetler (1918-1922)*. Ankara, 1989.
- Yerasimos, Stefanos. “Pontus Meselesi (1912-1923)”. *Toplum ve Bilim* 43/44 (Güz -Kış 1989 1988): 33–76.
- Zübeyirzade, M. Fuad. *Yurdumuz*. İstanbul: Vatan Matbaası, 1341.

Ekler

Ek-1: “Rumlar”, Cemiyet-i Akvam ve Türkiye’de Ermeni ve Rumlar, İstanbul, 1921, s.15-17.

Ek-2: Giresun Mutasarrıfının Merkez Ordusu’na gönderdiği 6 Aralık 1921 tarihli rapor. (Mesut Çapa, “Giresun Mutasarrıfının Pontus Meselesiyle İlgili Bir Raporu”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:29, Temmuz 1987, s. 54-58)

Ek-3: Faik Ahmet (Barutçu), “Rumların Talebi”, *İstikbal*, 26 Nisan 1921.

Ek-4: Trabzon Rum cemaati adına “Ankara’da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ve Londra’da Ankara Hükümeti’nin Heyet-i Murahhası Reisi Bekir Sami Beyefendi Hazretleri” ne verdikleri dilekçe, 15 Şubat 1921.

Ek-5: Trabzon Rumlarının TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya müracaatları. 12 Mayıs 1921.

Ek-6: Paris’te “Pontus Millî Cemiyeti” Başkanı K. Konstantinidis’in, Trabzon’da Epohi gazetesi yazı işleri müdürüne gönderdiği 2.7.1919 tarihli mektup. Pontus Meselesi, I. Ks., s. 87-88.

Ek-1

RUMLAR

Osmanlı Rumlarının Türkiye’de gördüğü refah ve inkişaf-ı iktisadi ve serbesti-i muârefe rağmen hükümet-i metbûaları (vatandaşı oldukları devlet: Osmanlı Devleti) hakkındaki suikastları o dereceyi bulmuştur ki; bu hususta fazla izahat serdine bile lüzum görülmemektedir. Yalnız şurasını işaret etmek maksadı izaha kifayet eder:

Osmanlı orduları her tarafta fütûhât icrâ (zaferler kazanarak) ve bir taraftan bütün Yunanistan’ı istilâ eyler, diğer taraftan Viyana kapılarına kadar gider ve Avrupa’daki akvâm (milletler) dahi mezhep ve arazi ihtilâfâtından (anlaşmazlıklarından) dolayı yekdiğerini pek uzun süren muharebelerle ezerken Osmanlı Rumları Türk Hükümetinden himaye ve imtiyâzâta mazhar olmuştur. *İşte bu Rumlar, Harbi Umumî esnasında ve bugün düşman saflarına karışarak kendi memleketine kurşun atmış ve atmakta bulunmuştur.* Ahiren Trakya ve Asya-yı suğrâda (Anadolu’da) Yunanistan’ın istilâ ettiği yerlerde Müslümanlara revâ gördüğü kahr ve ifnâ (zorlama ve yok etme) siyasetinin pek azı işbu Rumlar hakkında vaktiyle tatbik edilmiş olsaydı, bugün Yunanistan’a, paraları ve hayatları ile muavenet etmekte olan Osmanlı Rumları bulunmazdı...

Seferberliğin ilan tarihi olan 3 Ağustos sene 1914’de Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sahilinde ve adalarında bulunan Rumlar, Osmanlı Devleti aleyhine hemen harekete başladılar, bir halde ki; başlangıçta Akdeniz ve Karadeniz ve bilahare Marmara’daki düşman harp gemileri ile denizaltılarına daima casusluk eder ve hatta bu gemilerin içindeki rehberleri, yalnız bu Rumlar teşkil eylerdi.

Samsun’da, Harbi Umumî zarfında yerli Rumların çıkardığı çeteler birçok köy yaktı ve ocaklar söndürdüler. Ayvalık’ta, Marmara sahillerinde sakin Rumlar mütemadiyen vaziyet-i askeriye hakkında casuslukta bulundular. Vatandaşlık sıfatına yakışmayan (tâbi sıfatıyla katiyen gayrikabili te’lif bulunan) bu hallerinden dolayı başlangıçta gerekli tedbirler başvuruldu ve kendilerine gerekli uyarılar yapıldı. Ve yerlerinden kaldırılıp içerilere nakline lüzum görülmedi. Fakat bu tarz-ı hareket dahi tesirsiz kalınca Hükümet bu kabîl sahildeki Rumları az zararlı olabilecekleri mıntikalara nakletti.

Hem bu geçmiş va’kayı serde ne hacet?.. Bugün Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sahillerindeki Rumlar Müslümanların yüzde onunu bile teşkil etmedikleri halde Pontus ve Bizans İmparatorluğu gibi hayalperest fikirleri kendilerine mal etmek ve vatandaşı oldukları ve kendilerini şimdije kadar tenekküs değil, tezyîd ve terfih eden Türk hükümetine karşı pek açık tecavüz ve şımarıklıklarda bulunmaktadır. Dünyada hangi devlet bu kabîl tebası hakkında Türkiye kadar müsamahada bulunmuştur ?!..”

Ek-2

GİRESUN MUTASARRIFININ RAPORU

“Merkez Ordusu Kumandanlığı’na,

11 Teşrin-i evvel 37 (11 Ekim 1921) tarih ve 478 numaralı şifreli telgrafname-i aliyyelerine cevaptır:

Karadeniz sevahilinde mevcut Rum anasının hükümet ve milletimiz aleyhine müteveccih teşebbüsât ve harekât-ı hainânelerini fikr-i acizâneme nazaran üç devreye ayırmak icap eder:

Birinci (devre):

İstanbul Rum Patrikhanesinin tebligatı ve Yunanistan’dan Anadolu’ya gelerek Rum mekteplerinde muallimlik eden siyasî şahısların “**megalo idea**”ya, “**Büyük Yunanistan**”ın ihyasına dair olan propagandalarının mufassal tesiratına firifte (aldanmış) olan Rumlar bu uğurda maddî ve manevî her türlü faaliyet ve fedakarlıklarda bulunmuş ve hükümetimizin en küçük zaafından bilistifade kurnazca melûnane düşüncelerine bir şekl-i hakikat verebilmek için hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır.

Bizzat şahidi olduğum bazı olayları aşağıda arz ediyorum:

1914 senesi Haziranında Samsun’da Sıhhiye Müdürü bulunuyordum. Hükümet-i Merkeziyece Samsun köylerinde iskân ettirilme üzere Arnavut muhacirler gönderilmiş idi. Bunlardan bir kısmı diğer köylere nispetle iskâna daha ziyade kabiliyetli olan Rum köylerinden Yeniköy’e, diğer bir kısmı da Çırakman Köyüne sevk edilmiş ve seranderlerde ikâmetleri tensîb olunmuş idi. Rumlar derhal isyan bayrağını açtılar. Mühim ve silahlı bir kuvvet teşkil ederek kasabanın şarkında hâkim noktayı tutmakla beraber müfreze kumandanları bir papaza verilmiş olan müfreze ki, bir kuvvet de kasabanın girişine kadar gönderdiler. Lâzım gelen nasihatlerde bulunmak için mutasarrıf, jandarma kumandanı ve bir miktar jandarma efradı bunların buldukları mevkiye kadar gittiler. Bendeniz de birlikte bulunuyordum. Mutasarrıf icab eden nasihatlerde bulduktan sonra içtimaî kanunu okumaya başladı. O vakte kadar râkib (binmiş) olduğu hayvandan inmeye bile tenezzül etmeyen merhum papaz pür-tehevür (öfkeyle) elindeki değnekle mutasarrıfın okumakta olduğu kanunun üstüne vurmaya başladı. Bu hainâne cüret bittabi muhakkak olduğu şiddetle karşılandı. Jandarma kumandanı efrâda ateş emri verdi. Usât (asiler) mukabeleden çekinmedi. Vukua gelen müsademede ihtiyar bir Rum bacağından yaralandı. Tedavi için hastaneye naklettirilmiş, merhum ertesi gün öldü. Bunu bir töhmet-i gayri metrûke telakki eden Rumlar, otuz bin kişilik büyük bir cenaze alayı tertip ettiler. Cenazeyi sokak sokak dolaştırdılar, teşhir ettiler. Hayasızca nümâyîşle hükümetimizi, hissiyât-ı milliyemizi rencide

edecek taşkınlıklarda bulundular. Maksatları pek açık idi; Müslüman halkın hissiyât-ı millîye ve dinîyesini tahrik ile bir mukâteleye (birbirini öldürme) zemin ihzâr etmek ve o sıra Rusya hükümetiyle hükümetimiz arasındaki gerginlikten bil-istifade bu yakınlık lehine müdâhale ve bazı menâfi temin etmekte. Düşünceleri bittabi ‘akim kaldı. Harbi Umumi’ nin aleyhimize inkişâf etmekte olduğu zamanlarda faaliyetleri daha ziyade teşdîd ettiler, vâsi mikyâsta teşkilatı yaydılar. Bunlar vasıtasıyla Müslüman köylerini yaktılar. Asker firarilerini himâye ve sevkîyata tecavüz, hasta ve yaralı kabilelerine taarruzla kıtâl ifa ettirmek gibi vicdan-ı beşerin kabul edemeyeceği hunharlıklarda, canavarlıklarda bulundular.

Bu çetelerin başında zekası ve efkâr-ı siyasiyesiyle Samsun’ca marûf olan Lefter Hoca namındaki hain ile Yakof isimindeki şerir vardı. Saha-yı fazâhat (alçaklık) ve cinayetleri; Samsun, Erbaa, Çarşamba ve havalisine kadar şâmil idi. Bir kısım Rumlar da kayıklarla Rusya’ya firar ettiler. O sırada Karadeniz’de icrâ-yı faaliye eden Rus harp gemilerine arz-ı himmetle vaziyet-i harbiye ve ictimaîyemiz hakkında pek mühim istihbaratta bulundular. Mütareke’nin akdine kadar casusluk yaptılar. Zonguldak’ın Rus gemileri tarafından bombardımanında atılan ateşin doğrudan doğruya gizli bataryalarımıza tevcihini ve Giresun’da bilhassa elyevm 42. Alay Kumandanı olan Osman Ağa’ya ait hanenin tahrip ettirilmesi münhasıran bu casusların âsâr-ı denâetine bir misâldir. Hatta ahiren Ordu livâsınca dahile teb’îd olunan (uzaklaştırılan) Rumlardan Giresunlu Kofalidi Vasi namına gönderilmek üzere pederi Yorgi tarafından Giresun posthanesine tevdi’ olunan torbanın sansür memurları tarafından muayenesi esnasında Yunan çeteleri rüesâsından bazılarının ve Meclis-i Mebusân’a Osmanlı mebusu sıfatıyla şimdiye kadar iştirak eden (...) olan meşhur çete reislerinden Papa Dırator’a ait fotoğraflar zuhur ve merkum Papa Dırator’un da fotoğraflarının arkasında Giresunlu Lefter Kofalidi tarafından Rumca yazı ile; “Sen de bunun gibi çalış.” diye yazıldığı tercüme ettirilerek anlaşıldı. Halen mevkuf bulunan Kofalidi sorgusunda, bu yazıyı 17 sene evvel yazdığını ifade eylemiştir ki, bu da Rumların Yunanlılar lehine ma’rûf olan faaliyetlerinin pek eski olduğuna açık bir ispat teşkil eder zannındayım.

1912 senesinde Trabzon Belediye Tebâbetinde bulunduğum sıralarda Maçka kazasının ahvâl-i sıhhiyesini teftişe çıkmıştım. Hamsiköy ve civarındaki köylerde bazı hastalara îrâd eylediğim suallere aldığım cevaplar nazar-ı dikkatimi celbetti. Meselâ:

-Oğlum adın ne?

- Kosti.

-Babanın adı ne?

- Ahmet.

Aynı suali tekrar ettiğim eşhastan ekseriyet-i azîmesinin esâmîsi Petro, Nikola, ... ilh. Babalarının isimleri Ali, Veli, ...ilh, kemâl-i hayret ve esefle ittıla' hasıl eyledim. Keyfiyeti daha ziyâde tahkik ve nüfus kayıtlarına müracaat ettim. Rum papazlarının, Rum münevverâtının köylülerin cehaletinden bil-istifâde yaptıkları propagandaların netâyic-i müfsidkârenelerinden olmak üzere yüzde altmış Müslümanın da irtidâda doğru gittiklerini (Hiristiyanlaştıklarını) dehşet ve nefretle anladım.

O sırada Maçka ve Torul metropoliti olan adama İslâm ve gayri Müslim her fert Allah tarafından gönderilmiş ve bir aziz peygamber gibi hürmet ve perestiş ederler ve her emrini ifâya koşarlar. Merkurum işbu nüfûz-i maneviyeden bil-istifade Müslüman halkın akîde-yi dinîyyelerini ihlâl vecibe-yi maşerifenin emr ü şerifinin metruk kalmasına sebep olmuş, hatta muhabbetkârlarından ve perestiş-kârlarından (taparcasına sevdikleri) bazı adamları hükümet dairelerine yerleştirmeye bile muvaffak olmuştu. Trabzon'da çok tanınan Terani biraderler gibi.

İkinci devre:

Müslümanlığı iktisaden imhadır. Arazinin ilk defa yazımına rastlayan 1873 senesi umûm yoklamasında Rumlar yüzde onbeş-yirmi nispetinde taşınmaz mala (emvâl-i gayri menkuleye) sahipken, 1897 senesinden bu ana kadar meşru' ve gayrimeşru faaliyetler ve iblisane hile ve desiselerle ahali-yi İslam yedindeki arazinin yüzde yetmiş beşine sahip yüzde yirmi beşini de rehin suretiyle uhdelerine intikal ettirmişlerdir. Bu hale sebep memleketin başlıca ve yegane hâsılâtının fındık olmasıdır.

Giresun ahalişi bütün ihtiyacat-ı maîşeti fındık alım-satımı ille temin ederler. Mahsûl az idrâk ettiği seneler bahçe sahipleri bahçelerini terhîn (rehin) etmek suretiyle ihtiyaçlarını temin edecek para tedarikine mecbur kalırlar. Ve memleketin servet sahiplerini Rumlar teşkil ettiğinden tabiatıyla bunlara müracaat ederler. Ve müracaat eden her kim olursa olsun artık bütün mülkünü elinden çıkarır, mahkûm olur.

İşte kayıt ile tespit edilmiş bir vaka:

1915 senesi askere gidecek olan biraderine harçlık vermek için Müslüman bir köylü kadın on iki bin kuruş kıymetinde olan fındık bahçesini altı lira mukabilinde bir Rum'a rehin veriyor. Ve merkurum, bu yıla yani 1921 senesine kadar, kadından her sene ma-faiz altı lira almakla beraber bahçenin hâsılâtını da topluyor ve rehini kaldırtmıyor.

Giresun livası merkezinde ve bağlı yerlerde iki buçuk milyon liralık rehin muamelat cereyan etmiştir. Emlâk ve arazisi Rumlara merhûn olmayan Müslümanlar parmakla gösterilecek kadar azdır. Maksatları pek açıktır; iktisadî

ve içtimaî hâkimiyetin kendilerine geçmesi ve bilhassa hain emellerinin tatminidir.

Üçüncü devre:

Pontusculuk cereyanıdır. Harbi Umumî'nin aleyhimize neticelenmesiyle baş gösteren ahvâl ve fecâi-yi müessifeden Amerika Reiscumhuru Wilson'dan ma'hûd on dört maddesiyle müsâadât-ı mahsusadan azzınlıklara bahşolunan hukuk ve **Ermenistan'ın teşkiline ait teşebbüslerden cüret alan Rumlar da**, doğrudan doğruya ve müstakilen bir hükümet tesisi hülyalarına kapılmışlar ve bu âna kadar Yunanlılık namına sarf olunmuş olan faaliyetlerini Pontus namıyla müstakil bir yeni hükümet tesisi cihetine tercih eylemişlerdir.

Ahîren Giresun Rumlarından Nasıfoğlu Yanko'nun hanesinde zuhur edip, Amasya İstiklâl Mahkemesi riyasetine gönderilen evrak ve mektepler ve Metroplithanenin polisçe aranması esnasında elde edilmiş vesikalar ve Trabzon metropoliti ma'hud Hirisantos'un Pontus komitesi teşkilatına ait bazı talimatı hâvî Giresun komitesine hitaben yazdığı mektuplar münderecâtına göre komite merkezinin Trabzon olduğu anlaşılmiş ve komitelerin faaliyet-i eşkâlî âtide ceryan etmiştir.

Maksatlarına vâsıl olmak için her şeyden evvel hayal edilen Pontus devletinin hakimiyet alanına dahil olacak havalideki Rum nüfusunun teksîf ve teksîrine (çoğaltılmasına) ve hücrâ köylere kadar Rum ahalinin teslîh ve techizine (silahlandırılmalarına) hasr-ı faaliyet etmişlerdir. Harbi Umumî'den evvel ve Harbi Umumî esnasında Rusya'ya mahal-i saireye firâr eden Rumlar, komitelerin davet ve teşviki üzerine aileleriyle birlikte dönmüştür. Avdefîlerin (dönenlerin) iskân, ilbâsı, techizat ve teslîhâtı Patrikhanenin nakdî muavenetleri ve kilise cemiyetlerinin taht-ı murâkabelerinde yerli Rumlardan müteşekkil heyetlerin kezâlik nakdî ve fiilî hidemât ve muavenetleriyle icrâ olunmuştur. Karadeniz sahillerinin her tarafına şâmil olan işbu teşkilata şekl-i meşruiyet verebilmek ve maksatı gizleyebilmek için güyâ muhacirîn ve fukâraya yardım eder bir cemiyet şeklinde gösterilmek istenmiş ve Pontus Muavenet-i Heyet-i İmdadiyesi (Pontus Yardım Heyeti) namıyla da adlandırılmış ise de haberleşme evrakları ve (bazı faaliyetleri) emellerini ve hainane maksatlarını meydana çıkarmıştır. 1919 senesi Giresun Pontus komitesinin faal ve nâfiz erkanından Maduridi biraderler namına İstanbul'dan gelen hadialar hamallara ticarethanesine naklettirilmekte iken her nasılsa sandığın biri delinmiş ve muhtevî olduğu fişenkler sokağa dökülmüş ise de o vakit ki vaziyet gereği hükümetçe hiçbir müdahalede bulunulamamıştır.

Geçen 1920 senesi merkumun firarı üzerine ticarethanesinin bulunduğu hanın aranması esnasında iki sandık dolusu top mermisi zuhûr etmiştir.

Eniştesi Nasıfoğlu Yanko'nun hanesi bahçesinden de kezalik toprağa gömülü üç adet Rus tüfeği elde edilmiştir. Alelumum Rumlar bu türlü vesilelerle Müslüman ahaliye karşı tahakküme ve Karadeniz sahilinde Müslümanların bir tarihi hakkı olmadığına, buraların eski sahipleri olan Pontusluların ahfâdına yani kendilerine ait olduğuna dair hissiyât-ı millîyeyi rencide edecek beyanatta bulunmak, hatta 1918 senesi sonlarında bir yortu gecesi görünüşte sevinç gösterisi (zâhiren izhâr-ı şâd-mânî), hakikatte ise efkâr-ı İslamiyeyi ihâfe (korkutma) ve tehdit etmek maksadıyla Giresun'un Saytaş denilen mahallesindeki kiliseyi ve kiliseye mücavir mahalleri ve binaları fenerlerle aydınlatmak ve tabii binlerce silah atmak ve Yunan Kızılhaç heyetinin Giresun'a gelmesi üzerine bütün binaları çiçekten mamûl çelenklerle süslemek ve mezkûr heyeti rütbeleriyle selamlamaktı.

Bakkal dükkanlarına ma'hûd Venizelos'un büyük kıta fotoğraflarını asmak ve başında Samsun Metropolitleri Germanos, Giresun Metropolitleri Lavrandios ve ruhanî cismanî meclis azaları oldukları halde büyük bir azimetle Giresun Belediye Reisi Kaptan Yorgi Paşa'nın oğlu olup, komite rüesasından bulunan ve ahiren Amasya İstiklal Mahkemesi'nce idama mahkum edilen Konstantinidis'in hanesini ziyaretle bahçede keşide edilen Pontus bayrağı altında gurup halinde fotoğraflar aldırarak ve merkez kazada ihtilâl ika'ıyla yabancıların müdahalesini davet ettirmek üzere Rusya'dan suret-i mahsusada celb ettirdikleri Giresunlu Hamitaka nam şeririn taht-ı kumandasında otuz kişilik çeteye kezalik Amasya İstiklal Mahkemesince idamına hükmedilen Mavridi biraderlerin Saytaş Mahallesindeki köşkünde balolar tertip ve fakat keyfiyetin hükümetçe istihbar edilmesi üzerine vaki olan müsademede merhum Hamitaka ve avanesinin altısının yaralı, yedisinin ölü olarak derdest edilmeleri ve diğerlerinin firâr etmeleri üzerine tasavvurları akamette neticelenmiştir.

1918 senesi Kasım ayında Trabzon'da bulunduğum esnada serbest doktorlardan Dr. Galyus tarafından hükümetimizin artık zevâle mahkumiyetinden bahisle müşterek bir Pontus hükümeti teşkil etmek üzere ve birlikte teşrik-i mesai edilmesinin muvafık olacağı teklif edilmek ve Trabzon'un Ruslar tarafından işgali anlarında Müslümanlara ait binaların tahribi maksadıyla Metropolit Hrisantos'un riyaseti altında bir cemiyet teşkil olunarak en uzak köylere varıncaya kadar bütün İslâm hanelerini tahrip ettirmek gibi faaliyet ve hareketleri ve bilahare derdestle Amasya İstiklal Mahkemesi'ne sevk olunan komite azasından cümlesinin idama mahkum edilmeleri de emel ve maksatlarını ispata yetecek derecede tespit edilmiş belgelerdir.

Giresun livasının kadınlar dâhil olmak üzere İslam nüfusu 192.529 Rumlarınkı dâhile sevk edilenlerle birlikte 10.789 olduğu ve Müslüman nüfusa nispetle %5 bulunduğu halde bunların müstakil bir devlet tesisine çalışmaları ancak cinnetle ifade edilebilir, efendim. 6 Kasım 1921.”

Ek-3

RUMLARIN TALEBİ

“Mütareke’den sonra, İstanbul’dan Anadolu’ya doğru muhtelif menbalardan hız alarak muhtelif istikâmetlerde yapılan bir çok zehirli cereyanlar vardı. Hisleri ve fikirleri zehirleyerek Anadolu’nun bütün anâsırını yekdiğerine bağlayan ahengini bozarak Rumları ve Ermenileri iftirâk emelleri arkasında sürükleyen, Türkleri Müslümanları yekdiğerine kırdırmak ve o emellerindeki aile münâzalarından istifade ile vatanın inkısâmını hazırlayacak surette birbirine düşman vaziyete geçirmek maksadını istihdâf eden bu muhtelif cereyanlar arasında en çok ileri giden ve en çok tahribât yapan Yunan parasıyla, Yunan teşvikiyle Patrikhane denilen fitne ve fesad ocağının idare eylediği cereyan idi. Yunanlıların maksadı geniş bir istilâ politikasının şeraitini hazırlamaktı. Rumları her tarafta ayaklandıracak Türk ordusundan, Türk boyunduruğundan kurtulmak istediklerini, millî ve tarihî bağlarla Yunanlılığa merbut buldukları cihetle, Yunan idâresini taleb eylediklerini onlara söyletecek ve arkadan da tahlîs bayrağını kaldırıp Anadolu’yu bir ucundan diğer ucuna kadar istilâyâ kalkışacaktı.

Yunanlıların propagandaları vâsi bir mikyasta semere verdi ve tahribatı en ziyâde sahillerde yaptı. Anadolu’nun içlerine o kadar nüfûz edemedi; ve edemezdi de. Çünkü, Anadolu Rumlarının Yunanlılıkla hiçbir münasebetleri yoktu. Onlara, siz Yunanlısınız demek, kendilerini yabancı bir millete mal etmek olurdu. Onları Türklerden ayıran bir dindi. Lisânları, terbiyeleri, his ve düşünceleri itibariyle Anadolu Rumlarının Türklerden bir farkı yoktu. Anadolu’da Rumca bilmeyen pek çok Rum vardır; Türkçeyi ana lisânı bilirler ve onunla tekellüm ederler. Bunlara Yunanlılık hissiyatını aşılama, düşününüz ki ne kadar müşküldür. Lisânsını bilmediği veya pek az bildiği bir milliyet çerçevesi içine girmek öyle kolaylıkla ve tabilikle husûl bulur birşey değildir.

Fakat sahil böyle değildi. Sahil Rumlarının hariçle temasları ziyâde olduğundan, Yunanistan’dan gelen propagandalar bunları tez aşılatabilirdi. Yunanistan’da tahsil gören papazların, hocaların telkinât ve izâhâtı bu hususta yardımcı vasıtalar ve bu yardımcı vasıtalar o propagandalar için müsait bir muhit hazırlamıştı. Menfaat-i hakikîye düşünceleri, artık pek çok ihmâl edilen bir düşünce olmuş idi. Mütareke’den sonraki o taşkınlıklar, o hafifmeşreklikler de hep o düşüncenin zayıflamasından ileri geliyordu. Halbuki, aklı başında olan bir Rum, buraların Yunanistan olacağına elbette ihtimal veremezdi. Vermeyince de, kendisini Türklerle ve Türk vatanına bağlayan müşterek menfaat kaydına pek ziyâde hürmet ve riâyet hissi beslemesi tabiiydi.

Rumlar için en ziyâde düşünülmesi lâzımgelen bir nokta vardır ki, o da vatandaşlık rabitalarının her ne de olsa zayıflamasına kendi elleriyle vesile ihzâr

etmemekten ibaretti. Menfaat düşüncesi bunu iktizâ ettirdi. Hariçten bu râbıtayı kırmağa gelen her türlü fikir cereyanları, fikir propagandaları Rumluğa düşmanlıktan başka birşey olamazdı.

Osmanlı Rumları için evvel ve âhir iki yol vardır: O yollardan birini şimdiye kadar olduğu gibi Türklük ve Osmanlılığa merbut olarak Türk memleketlerinde oturmak, Türk idâresinde yaşamak; diğeri de, Yunanlılık hissi ve Yunanlılık ruhunu yaşatabilmek için Yunanistan'a göçmekten ibarettir. Bu iki yoldan herhangi birini ihtiyarda her Rum serbesttir. İster Yunanistan'a gider, ister Türkiye'de oturur. Yunanistan'a gitmek isteyenlere sözümüz yoktur; fakat Türkiye'de kalmak isteyenlere sözümüz vardır: Türkiye'de kalmak, vatandaşlık hakkından istifade eylemek bir şart ile kabildir, o da memlekette Türklük ve Osmanlılık rabıta-yı müşterekesine binihâye sadakat, her türlü yabancı hislerden, yabancı emellerden mütecerred bir iman ile sadakattir. Bu şart ile biz Rumlara memleketimizde yer gösterir, vatandaşlık haklarını verir, onları şimdiye kadar olduğu gibi en mesut şerait altında bulundurabiliriz.

Anadolu Rumlarının Ankara'da bir Türk-Ortodoks Patrikliği tesisi hakkındaki müracaatları memleketimizde oturmak, Türklerle vatandaş olarak yaşamak isteyen Rumlar için, arz eylediğimiz nokta-i nazardan, pek çok iyi düşünülmüş bir şeydir. Bir kısım Rumlar şimdiye kadar belki haklı olarak, İstanbul Patrikliğinin Anadolu Rumluğunu temsil edemeyeceğini söylüyorlardı. Ve Patrikhanenin Yunanlılık hesabına giriştiği gayret ve faaliyet yolunda Anadolu Rumlarının kendisiyle birlikte olduğu ve olması fikrini uyandıracak hiç mantıkî delil bulunamayacağını beyan ediyorlardı. Bu sözler belki doğru olabilir, fakat herhalde Rumların yalnız sözle değil, fiilen de Patrikhaneden ayrı bulduklarını harice karşı göstermeleri lazımdır. İşte İşte Anadolu Rumları şimdi bu lüzûmu da takdir ederek Türklerle yaşamak arzularını hakikî menfaat fikrinin ma'mûl icabatıyla te'yid ve tevsik ile bir müracaat ve teşebbüste bulunuyorlar. Bu müracaatı ma'kul bulduğumuzu söylemiş idik; ilâve etmek lazım ki, hakikî Osmanlı kalmak isteyen Rumlar için tabiidir de."

Ek-4

Trabzon, 15 Şubat 337

ANKARA'DA BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REİSİ MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE VE LONDRA'DA ANKARA HÜKÜMETİ'NİN HEYET-İ MURAHHASI REİSİ BEKİR SAMİ BEYEFENDİ HAZRETLERİNE

Londra'da in'ikad edecek konferans münasebetiyle Trabzon ve havâlisi Rumları ve aynı zamanda Ermenistan nâmına türlü türlü muhtıralar ihzâr edilmekte olduğu ve muhtelif zümreler tarafından bir takım gayr-ı meşru

maksadlarla teşebbüslerde bulunulduğu gazetelerde okunmuş olmağla Londra, Paris ve Roma hükümetlerine âtîdeki telgrafnamelerin keşidesi cemaat tarafından taht-ı tezkire alınmış ve aynı mealdeki vekaletnamemiz Bekir Sami Beyefendi'ye irsal edilmekte bulunmuştur. Bu vesile ile milletimizin sadakatını ve ihtiramât-ı fâikasını zât-ı devletlerine arz eyleriz.

Londra, Paris, Roma Hükümetleri Başvekâletlerine

Karadeniz'in tarihî, coğrafi, iktisadî ve ticarî nokta-i nazarından kadim ve en mühim milletini teşkil eden Trabzon şehriyle havâlisinin zîrde vaz'ü-l imza murahhasları düvel-i itilafîye nezdinde mezkûr havalinin siyasî istikbaline aid müzakeratda bulunulduğunu gazetelerde okumakla mevâd-ı âtiyeyi nazar-ı dikkatlerine arz etmeyi bir vazife biliriz.

1- Trabzon ve havâlisinin gerek tarihî, gerek siyasî ve ırkî hiç bir suretle taalluku olmayan Ermenistan'a ilhakına ait her türlü müzakere ve münakaşayı suret-i katiyede reddederiz. Trabzon ve havalisi ezmine-i mütekaddimeden beri muhtelif devirlerde Türk ve Rum unsurlarının müşterek vatani olmuş ve bu sahada vücud bulan mukaddesat ve mukadderât-ı tarihiye ve medeniye daima bu iki muhib unsura aid bulunmuştur.

2- Gayr-ı mesul mahâfilin Trabzon ve havalisine aid vaki olan neşriyatıyla hiç bir suretle münasebetimiz yoktur. Ve şimdiye kadar hiç bir veçhile, hiçbir kimseye herhangi bir mahfil-i siyasîde memleketimize aid mesâilin halli için müzakerede bulunmasına veya murahhas sıfatını haiz bulunmasına mezuniyet verilmemiştir.

3- Bilakis vatandaşlarımız bulunan Müslümanlarla daima sulh ve selamet ve bir ahenk-i tam dahilinde imrâr-ı hayat etmekte olduğumuz cihetle Müslüman hemşehrilerimizin mukadderâtına iştirak etmek arzusunda bulunduğumuzu suret-i katiyede beyan ederiz.

Bu sebeple biz cihan-ı beşeriyete karşı yüksek ve sarîh bir lisanla şu mühim noktayı ismâ' etmek isteriz ki, bizim medenî, iktisadî ve tarihî mukadderat ve menafi-i milliyemiz Türklerin ve hür ve müstakil Tür-kiye'nin mukadderat ve menafi'-i müstakbelesiyile tev'emdir. Ve Türkiye'nin şerefli sancağı altında yaşamak, millî ve medenî inkişafatımızı idrak etmek ve kendi haklarını müdafaa ederken bizim hukukumuzu da müdafaa ettiklerine kani olduğumuz Türklerle ebedî suretde dost ve kardeş kalmak bugün de yarın da bizim için bir umde-i esasiyedir.

4- Bundan başka, mukadderatımızı Türk hemşehrilerimizin mukadderatıyla mezc etmek arzu-yı halisane ve katiyesiyle yakında Londra'da vuku' bulacak konferansda Ankara Hükümeti'ni temsil edecek olan heyet-i murahhasa reisi Bekir Sami Beyefendi'ye salâhiyyet-i tamme ve kâmile verdik.

5- Millet nâmına vâki' olan mârrü'l-beyân meşrû' marûzât müddeayâtımızın nazar-ı dikkate alınmasını ve hür ve vahid Türkiye'nin şerefli, müstakil ve mesud bir istikbale mazhariyeti için hak ve adaletin icabâtına tevfiik hareket edilmesini rica eder ve bu vesile ile ihtiramât-ı faikamızın kabulünü temenni eyleriz, efendim.

Trabzon Şehir ve Havalisi Rum Cemaatı Vekilleri nâmına

Reis-i Ruhani Peruderumus

Millet Reisi Kofidi

Ek-5

ANKARA'DA BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REİSİ MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE SURET OLUP TRABZON VİLAYET-İ CELİLESİNE TAKDİM

Trabzon Rum Ortodoks Cemaati evvelce 15 Şubat 337 tarihli telgrafnamesiyle gerek Ankara Hükümet-i seniyesiyle Londra'daki heyet-i murahhası reisi Bekir Sami Beyefendi hazretlerine ve gerek Fransa ve İtalya ve İngiltere devletlerinin başvekaletlerine resmen arz ve beyan eylediği misillü bu defa da işbu beyannamesiyle bilâtefrik cins ve mezheb ahalinin saadet-i haline bezl-i mesai ve ihtimam edegelmekte olan Ankara Hükümet-i seniyesine sadakat ve ubudiyeti ber-kemal olduğundan Vilayetimizin Ortodoks nâm ve hesabına olarak Dersaadet Rum Patrikhanesinin her nevi hatt-ı hareket ve teşebbüsât-ı siyasiyesini şiddetle protesto eder. Bununla beraber mezkûr Patrikhaneden kat'ı alaka ederek Türk Ortodoks Patrikhanenin tesis edilmesini arzu eylediğimizi arz ederiz. İşbu beyannamemizin ecnebi matbuatıyla da neşr ve işâasına himmet buyurmaları kemâl-i germî ile ricâ ve istirham olunur efendim.

Trabzon Cismani İhtiyar

12 Mayıs 337

Meclisi Reisi Vekili

Trabzon Şehir ve Havalisi

İnebeyoğlu Yordanaki

Rum Cemaati

Reis-i Ruhani Vekili

Papa Peruderumus

Ek-6

Paris, 2 Temmuz 1919

Trabzon'da Epohi Gazetesi Müdürü Efendiye,

Sevgili Velisoryos'un getirdiği iki mektubu memnuniyetle aldım. Pontus millî şarkılarının derlenip yayınlanmasını çoktan beri düşünüyordum. Maalesef bu iş için yardım edecek bir kimse bulamıyordum. Trabzon'da mevcut bilumûm cemiyetlerin bu şarkıları bir kitapta toplamaya (tedvîn etmeye) muktedir olduğunu zannediyorum. Bunlar derlendiği takdirde masraf ve yayınlanması ile ilgili hususları ben derûhte ederim. Şimdiye kadar Teryandafidis ve Eyvanidis efendilerin eserleri olup, neşr ve ta'amim edilmiş olan şarkılardan başka derc ve neşr edilmemiş Giresun, Maçka ve Ünye'nin bir çok şarkıları olacaktır. Eğer bu millî servet bir araya toplanabilirse, büyük ve mesut bir vazife ifâ edilmiş hükmünde olacaktır. Kemâli esefle öğreniyorum ki, Pontuslu hemşehrilerimiz düzensizlik ve asayişsizlikten mütevellid olarak pek çok felâketler geçirmektedirler. Bu yüzden Rusya'dan dönen muhacirler köylerine gidemeyerek, şehirlerde büyük sefalet çekmektedirler. Buna mâni olmak için Venizelos'u birkaç defalar ziyâret ve ahval-i ma'rûzayı izâh ederek memleketin Yunan ve kabil olmadığı takdirde, İtilâf kuvvetleri tarafından işgalini ricâ ettim ise de, eldeki mevcut Yunan ve İtilâf kuvvetlerinin yetersizliğinden söz ederek şu durumda böyle bir talebin yerine getirilemeyeceğini bildirdi. Maamafih, millî meseleler hakkında teşebbüslerimize devam ediyoruz. Bu hususta emsaline temyîz edecek bir samimi gayretle çalışan ve bu şekilde kilisemizin en büyük ruhanî memuru vasfına liyâkat kesbeden Trabzon Metropolitidi Hrisantos'un Elenizm ve dinimizin mukadderatına şeref kazandıracak şekilde kıymetli yardımları görülmektedir. Ben ticaretle iştilgal eden bir adam olduğumdan, hususî memleketim olan Pontus uğrunda müselsel ve aralıksız fedakârlıklar ifâsına amâdeyim. Bu cümleden olarak, Trabzon'da sanayi ve ziraat ve Giresun'da ticâret mekteplerinin küşâdına karar verdim. Çünkü, idâdi mekteplerimizde yalnız muharrir ve memur yetiştirdiğimiz için pek çok istidâd ve zekâlardan gerektiği şekilde istifade edilemediği ve edilemeyeceği itiraz götürmez bir kanaat şeklinde tezâhür etmiştir.

Reis

K. Konstantinidis

AVİM Kitapları

Ermeni Konferansları 2016

Derleyen: Ömer Engin Lütem

Yayın Tarihi: 2017

Dil: Türkçe-İngilizce

ISBN: ISBN 978-605-82518-2-3-0-5

(Karton kapaklı, 162 sayfa)

Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset

Editörler: Ayşegül Aydıngün, Ali Asker,
Aslan Yavuz Şir

Yayın Tarihi: Haziran 2016

Dil: Türkçe

ISBN: 97605601974

(Karton kapaklı, 428 sayfa)

Turkish-Russian Academics: A Historical Study on the Caucasus

Editör: AVİM

Yayın Tarihi: Nisan 2016

Yayınevi: Terazi Yayınları

Dil: İngilizce

ISBN: 9786056061967

(Karton kapaklı, 248 sayfa)

Armenian Diaspora: Diaspora, State and the Imagination of the Republic of Armenia

Yazar: Turgut Kerem Tuncel

Yayın Tarihi: İlk baskı Aralık 2014;
ikinci baskı Ağustos 2015

Dil: Türkçe

ISBN: 9786056061950

(Karton kapaklı, 342 sayfa)

Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913)

Yazar: Bilâl N. Şimşir

Yayın Tarihi: Eylül 2014

Dil: Türkçe

ISBN: 978-605-60619-4-3

(Karton kapaklı, 312 sayfa)

'Aza Beast'

Savaşın Köklerine İnmek - Bir Bosna Savaşı Günlüğü -

Yazar: Colum Murphy

Çeviri: M. Sina Baydur

Yayın Tarihi: 2013

Dil: Türkçe

ISBN: 978-605-60619-3-6

(Karton kapaklı, 368 sayfa)

Ermeni Sorunu

Temel Bilgi ve Belgeler

Yazar: Ömer Engin Lütem

Yayın Tarihi: 2009

Dil: Türkçe

ISBN: ISBN 978-605-60619-1-2

(Karton kapaklı, 520 sayfa)

The Armenian Question Basic Knowledge and Documentation

Yazar: Ömer Engin Lütem

Yayın Tarihi: 2009

Dil: İngilizce

ISBN: ISBN 978-605-60619-0-5

(Karton kapaklı, 470 sayfa)

AVİM Konferans Kitapları

- **“11. Asya - Avrupa Zirvesi Öncesi Moğolistan’daki Güncel Durum, Moğolistan’ın Bölgesel Potansiyeli ve Türk-Moğol İlişkileri”**. Sayı: 19, Ankara Nisan 2016.
- **Projections for the Future of Turkish-Armenian Relations**. Sayı: 18, Ankara Mart 2016.
- **Security and Stability Concerns in the South Caucasus**. Sayı: 17, Ankara Mayıs 2015.
- **Policy of Mass Killings in the Early 20th Century in Colonial Africa: The Case of Genocide in Namibia and the Lessons Learned**. Sayı: 16, Ankara Aralık 2015.
- **Prospects for Turkish-Armenian Relations**. Sayı: 15, Ankara Nisan 2015.
- **Turkic Council and Cooperation in Eurasia in the Light of Developments Across the Region**. Sayı: 14, Ankara Şubat 2015.
- **28 Ocak AİHM Perinçek-İsviçre Duruşmasının Işığında Türk-Ermeni Sorunu**. Sayı: 13, Ankara Şubat 2015.
- **The ‘Sociological Turn’ of Taiwan-China Relations**. Sayı: 12, Ankara Aralık 2014.
- **Regional Cooperation Possibilities and Prospects for the Future in the Caucasus**. Sayı: 11, Ankara Aralık 2014.
- **The Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh Conflict: A Threat to Regional Peace, Security and Neighborly Relations**. Sayı: 10, Ankara Kasım 2014.
- **Turkey-Iran: Regional Cooperation in an Evolving Eurasian Geography with a Focus on the Caucasus and Central Asia**. Sayı: 9, Ankara Mayıs 2014.
- **Turkey’s and Taiwan’s Outlook on Eurasia-Pacific**. Sayı: 8, Ankara Mayıs 2014.
- **Turkish-Armenian Dialogue**. Sayı: 7, Ankara Nisan 2014.
- **South East Europe, The Balkans: Prospects for the Region**. Sayı: 6, Ankara Mart 2014. (İngilizce)
- **Caucasus and Azerbaijan**. Sayı: 5, İstanbul Mart 2014.
- **Avrasya Perspektifleri: Kazakistan ve Türkiye’den Bakış**. Sayı: 4, Ankara Şubat 2014.
- **Turkey in the Troika of G-20, Preparing to Assume the Chair in 2015**. Sayı: 3, Ankara Kasım 2013.
- **A General Look at Asia and Turkey’s Priorities: Prospects and Priorities of Turkey in Asia**. Sayı: 2, Ankara Haziran 2013.
- **Regional Integrated Transport Corridors Project**. Sayı: 1, Ankara, Mayıs 2013.

AVİM Raporları

- **The Pontus Narrative and Hate Speech.** Teoman Ertuğrul Tulun, No: 14, Mayıs 2017.
- **Türkiye Cumhuriyeti/Osmanlı Devleti ve Ardıllık/Devamlılık Sorunsalının Görelileşmesi.** Dr. Deniz AKÇAY, No: 13, Mayıs 2017.
- **81. Yılında Montrö Sözleşmesi'nin Karşılaştığı Güvenlik Sorunları ve Sözleşmenin Feshi ve Tadili İçin Girişimler Vukuunda Karşılaşılabilecek Senaryoların Analizi.** E. Büyükelçi Dr. Şükrü M. Elekdağ, No: 12, Nisan 2017.
- **Tarihsel Arka Planıyla Pontus Meselesi.** Yrd. Doç. Dr. Yüksel Küçükler - Prof. Dr. Hikmet Öksüz, No: 11, Nisan 2017.
- **Uluslararası Hukukta Zarar Giderimi ve Ermeni Talepleri.** Ertan Kiraz, No: 10, Aralık 2016.
- **“Cyprus V. Turkey” Kararı: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Uyuşmazlık Sınavı.** Deniz Akçay. No: 9, Şubat 2016.
- **The Armenian Terrorism and the Turkish Press (1973 - 1984).** Hazel Çağan, No: 8, Ekim 2014.
- **Regional Security Complex Theory and the South Caucasus: Security Perceptions and Their Reflections on Regional Level.** Özge Nur Ögütçü, No: 7, Ağustos 2014.
- **Kör İnanç Olarak İntikamcılık ve Taşnak-ASALA Suikastleri.** Hikmet Özdemir, No: 6, Mart 2014.
- **Dünya Kiliseler Konseyi Nedir?** Mehmet Oğuzhan Tulun, No: 5, Mart 2014.
- **Ermeni Apostolik Kilisesi'nde Yaşanan Anlaşmazlıklar.** Mehmet Oğuzhan Tulun, No: 4, Şubat 2014.
- **1915 Olayları ve Türk-Ermeni Uyuşmazlığı.** No: 3 Şubat 2014
- **Avrasya'da Bölgesel Bir İşbirliği Mekanizması: Türk Konseyi.** Ali Çiviler, No: 2 Şubat 2014.
- **Armenians and Syria 1915 and 2013.** Jeremy Salt, No: 1, Şubat 2014.